

Louise Michel

"σας γράφω από τη νύχτα μου"

γράμματα από τις φυλακές των Βερσαλλιών 1870-1871

ευντεχνίαπλην

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	σελ.5
Εισαγωγή.....	σελ.9
Γράμματα από τις φυλακές των Βερσαλλιών 1870-1871.....	σελ.21
Σημειώσεις.....	σελ.123
Συνοπτικό Χρονολόγιο.....	σελ.129
Εργογραφία της Louise Michel.....	σελ.135
Φωτογραφικό Υλικό.....	σελ.137
Ευρετήριο ονομάτων προσώπων και μετάφραση τους στα ελληνικά.....	σελ.155

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Δεν αρκεί από μόνη της μια βαθιά υπόκλιση στους χιλιάδες εξεγερμένους της Κομμούνας του Παρισιού αν δεν συνοδεύεται από το ξεθεμελίωμα του τείχους σιωπής που έχουν επιβάλλει οι κυρίαρχοι στην ιστορική της παρακαταθήκη.

Η Κομμούνα δεν έπρεπε να πνιγεί μόνο στο αίμα την άνοιξη του 1871 αλλά και στην ιστορική λήθη μέχρι τις μέρες μας. Όταν δύο στρατοί, ο γαλλικός και ο πρωσικός, σταματούν τον μεταξύ τους πόλεμο για να καταπνιγεί μια εξέγερση, γίνονται εύκολα αντιληπτοί οι λόγοι για τους οποίους έπρεπε να επιβληθεί μια γενικευμένη ιστορική άγνοια γύρω από το γεγονός. Και σ' αυτό συνηγόρησαν πολλοί. Όχι μόνο η αστική κυριαρχία αλλά και κάθε αριστερή διαχείριση της εξουσίας τοποθετήθηκε ενάντια στο πολιτικό και κοινωνικό παράδειγμα της παρισινής Κομμούνας. Έτσι, η σιωπή δυνάμωσε μέσα στο χρόνο...

Συνακόλουθα, η βιβλιογραφία για την Κομμούνα του Παρισιού παραμένει ουσιαστικά ανύπαρκτη στην Ελλάδα. Με αυτό το μικρό εκδοτικό εγχείρημα επιδιώκουμε να συνεισφέρουμε στη γνώση και την κατανόηση μιας από τις μεγαλύτερες και σημαντικότερες εξεγέρσεις στην Ιστορία του αγώνα για την κατάκτηση της ελευθερίας. Με αφορμή μια πτυχιακή εργασία, που αποτελεί και τον βασικό κορμό της έκδοσης αυτής, μας δίνεται η ευκαιρία να προσεγγίσουμε τις δυναμικές της Κομμούνας όχι μέσα από μια αναπόφευκτα ιδεολογικοποιημένη -ή έστω «ύποπτα» υποκειμενική- ιστορική καταγραφή αλλά μέσα από την αλληλογραφία ενός κομβικού προσώπου της εξέγερσης. Τα γράμματα της Louise Michel μέσα από τη φυλακή είναι αδιαμφισβήτητες ζωντανές μαρτυρίες της πολιτικής και κοινωνικής δυναμικής της Κομμούνας, της ποιότητας των σχέσεων αλληλεγγύης μεταξύ των εξεγερμένων, της αφοπλιστικής αξιοπρέπειας μέσα σε ένα σκληρό καθεστώς μαζικών διώξεων, της υπεράσπισης της ανθρωπότητας μέσα στην εξουσιαστική βαρβαρότητα.

Η επιλογή του συγκεκριμένου προσώπου δεν έγινε επειδή θεωρούμε ότι πρόκειται για κάποια ηρωίδα. Δεν έχουμε ανάγκη από ήρωες, δεν θέλουμε να στήσουμε το βάθρο κανενός. Η θέση της Louise Michel μέσα στην Κομμούνα και η στάση της σε όλη τη διάρκεια της ζωής της ήταν τέτοια που καθιστά τη

οποιαδήποτε μαρτυρία της έγκυρη αλλά και καίρια, όχι μόνο τότε αλλά και σήμερα, στην μεγάλη και διαρκή υπόθεση του αγώνα ενάντια στους εχθρούς της ελευθερίας. Να μην ξεχνάμε ότι, ως γυναίκα μέσα στην εξέγερση, υπονόμωσε επιπλέον και κάθε πατριαρχικό στερεότυπο. Έτσι, από τα σχολεία στα νοσοκομεία και από τα υποστηρικτικά μετόπισθεν στην ένοπλη υπεράσπιση των οδοφραγμάτων, η Louise Michel βίωσε καθοριστικές πλευρές της Κομμούνας με τέτοιο τρόπο που καθιστούν την αλληλογραφία της σημαντικό εργαλείο για την κατανόηση του ιστορικού αυτού γεγονότος.

Το βιβλίο αυτό, όπως και οτιδήποτε παράγεται από τη συλλογικότητά μας, διακινείται έξω από τον εμπορευματικό κόσμο και χωρίς κανένα χαρακτηριστικό του. Ανεκτίμητο, χωρίς κανένα αντίτιμο, σε χώρους που πραγματεύονται το βαρύτιμο διακύβευμα της κοινωνικής απελευθέρωσης, μεταξύ ανθρώπων που μοιράζονται απαντήσεις στα μεγάλα ερωτήματα του αδιάκοπου αγώνα για την ελευθερία.

αναρχική συλλογικότητα
+τεχνία-

Για επικοινωνία με τη +τεχνία-: syntexniaplhn@disobey.net
www.disobey.net/syntexniaplhn

Louise Michel 1830-1905

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Επιλέξαμε να μεταφράσουμε από τη γαλλική στην ελληνική γλώσσα το κομμάτι εκείνο της αλληλογραφίας της Louise Michel που καλύπτει χρονικά την περίοδο 1870-1871.

Η συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία με τα γεγονότα της Κομμούνας του Παρισιού, κατά τη διάρκεια της οποίας γράφτηκε και το μεγαλύτερο τμήμα των επιστολών, καθώς και η ίδια η συντάκτρια των γραμμάτων αυτών, η Louise Michel, η προσωπικότητά της και ο ρόλος που διαδραμάτισε μέσα στο ιστορικό αυτό πλαίσιο συνιστούν ουσιαστικά τις δύο βασικές παραμέτρους του μεταφραστικού και εκδοτικού μας εγχειρήματος.

Παρισινή Κομμούνα

Η Κομμούνα του Παρισιού υπήρξε μια επαναστατική απόπειρα των εργατών να πάρουν στα χέρια τους, σε δημοτικό επίπεδο και χωρίς τη βοήθεια του κράτους, τη διαχείριση των κοινών. Εκείνη την εποχή, το Παρίσι ήταν μια εργατούπολη σε πλήρη δημογραφική ανάπτυξη. Το 1870 ξεσπά ο γαλλοπρωσικός πόλεμος. Το αυτοκρατορικό καθεστώς του Ναπολέοντα Γ΄ καταρρέει, οι Γάλλοι υφίστανται αλλεπάλληλες στρατιωτικές πανωλεθρίες και στις 4 Σεπτεμβρίου ανακηρύσσεται στη Γαλλία η δημοκρατία. Σχηματίζεται η προσωρινή κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας -κυβέρνηση της συντηρητικής αστικής τάξης- που επιφορτίζεται με το καθήκον να συνεχίσει τον πόλεμο εναντίον των Πρώσων. Ο παρισινός λαός ήταν οπλισμένος (από τον οπλισμό της εθνοφρουράς) και σε διαρκή αντιπαράθεση με την αστική κυβέρνηση. Το αίτημα για δημιουργία Κομμούνας είχε διατυπωθεί ήδη από τον Οκτώβριο. Μέσα σε μια ατμόσφαιρα πολέμου και αναταραχής, όπως αυτή που ζούσε το Παρίσι, υπάρχει συνήθως πρόσφορο έδαφος για κάθε είδους επαναστατικές «διεργασίες». Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι ο γνωστός εξτρεμιστής επαναστάτης Βλανκί, για παράδειγμα, έσπευσε αμέσως στο πολιορκημένο από τους Πρώσους Παρίσι και ίδρυσε λέσχη και εφημερίδα με τον τίτλο "La Patrie en danger" («Η πατρίδα σε κίνδυνο», από το γνωστό σύνθημα των Ιακωβίνων κατά τη Γαλλική Επανάσταση). Κατά κάποιο τρόπο, η παρισινή Κομμούνα άντλησε δύναμη τόσο από τον ιακωβίνικο πατριωτισμό των Παριζιάνων όσο και από τα συνθήματα για κοινωνική χειραφέτηση.

Αφορμή για να ξεσπάσει η εξέγερση του ήδη ταλαιπωρημένου και δυσαρεστημένου παρισινού λαού στάθηκε η απόπειρα του Thiers, πρωθυπουργού της κυβέρνησης Εθνικής Άμυνας, να αφοπλίσει την πόλη και να αποσπάσει τα κανόνια της εθνοφρουράς που βρίσκονταν εγκατεστημένα στον λόφο της Μονμάρτρης. Οι ίδιοι οι στρατιώτες που θα έπαιρναν μέρος σ' αυτή την επιχείρηση αφοπλίσαν τους αξιωματικούς τους και εκτέλεσαν τον στρατηγό τους, ο οποίος είχε προηγουμένως διατάξει να πυροβολήσουν πάνω στο πλήθος. Ο Thiers αρνήθηκε οποιαδήποτε διαπραγμάτευση, συνήψε συμφωνία με τον αλλοτινό του «εχθρό» -τους Πρώσους- και κατέφυγε στις Βερσαλλίες για να μη συλληφθεί αιχμάλωτος. Ήταν 18 Μαρτίου 1871. Στις 26 Μαρτίου πραγματοποιούνται δημοτικές εκλογές και το κοινοτικό συμβούλιο που εκλέγεται, εγκαθίσταται στο δημοτικό μέγαρο στις 28 Μαρτίου με την ονομασία Κομμούνα του Παρισιού.

Η κυβέρνηση των εργατών είχε γίνει πραγματικότητα. Αναφορικά με τη σύνθεσή της, από τα 85 μέλη, τα 15 του «κόμματος των δημάρχων» αρνήθηκαν τη συμμετοχή τους στις συνεδριάσεις. Τα υπόλοιπα 70 χωρίζονταν μεταξύ τους από σφοδρές ιδεολογικές αντιθέσεις και μοιράστηκαν σε διάφορες ομάδες. Υπήρχαν οι μπλανκιστές, οι οπαδοί της «άμεσης δράσης», μεταξύ των οποίων και ο Ferré, οι Ιακωβίνοι, όπως ο Delécluze, καθώς και ανεξάρτητοι επαναστάτες. Τέλος, υπήρχε και η εργατική πτέρυγα (17 μέλη, ανάμεσά τους και ο Varlin) που την αποτελούσαν μέλη της Διεθνούς. Προτού εκδηλωθούν οι εσωτερικές αντιθέσεις που βαθμιαία θα οδηγήσουν την Κομμούνα στην εξασθένηση της αποτελεσματικής της λειτουργίας, θεμελιώθηκαν οι βάσεις για ορισμένες σημαντικές κοινωνικές αλλαγές.

Στον εργατικό τομέα, βασική επιδίωξη της Κομμούνας ήταν η αναδιοργάνωση της εργασίας και η εξασφάλισή της στους ανέργους. Μια σειρά μέτρων κοινωνικού χαρακτήρα κάνει την εμφάνισή της: κατάργηση της νυχτερινής απασχόλησης των εργαζομένων στα αρτοποιεία, κατάργηση των προστίμων και των κατακρατήσεων σε βάρος των αμοιβών, απαγόρευση της λειτουργίας τοκογλυφικών γραφείων και καθιέρωση της 10ωρης ημερήσιας εργασίας. Στον κρίσιμο τομέα της εκπαίδευσης, η Επιτροπή Παιδείας καθιερώνει την υποχρεωτική και δωρεάν εκπαίδευση σε συνδυασμό με μια αντικληρική στά-

ση που τήρησε η Κομμούνα. Πραγματοποιείται ο διαχωρισμός Εκκλησίας και Κράτους, τα μοναστηριακά κτήματα μετατρέπονται σε εθνική περιουσία και διακόπτεται η χρηματοδότηση των διαφόρων λατρειών. Προτείνεται τέλος στους δήμους να ιδρύσουν επαγγελματικά σχολεία θηλέων, μια πραγματικά καινοτόμος κίνηση στην πρωτοβάθμια και επαγγελματική εκπαίδευση της χώρας.

Παράλληλα, εμφανίζονται κινήματα για εγκαθίδρυση κομμούνας και σε άλλες πόλεις της Γαλλίας, όπως στη Lyon, το Saint-Etienne, τη Limoges, την Toulouse και κυρίως στη Μασσαλία για να συντρίβουν όμως γρήγορα από τα κυβερνητικά στρατεύματα, ενώ τον ίδιο ακριβώς καιρό ο Thiers ανασυγκροτεί και ενισχύει τις δυνάμεις του για να επιτεθεί στο εξεγερμένο Παρίσι.

Πράγματι, η καταστολή δεν θα αργήσει. Στις 21 Μαΐου, ημέρα Κυριακή, τα στρατεύματα των Βερσαλλιών εισβάλλουν στο Παρίσι. Αρχίζει η Ματωμένη Εβδομάδα, μια εβδομάδα σφοδρών βίαιων συγκρούσεων και άνισης μάχης ανάμεσα στους 130.000 άνδρες του στρατού των Βερσαλλιών και σε 30.000 κομμουνάριους, οι οποίοι υπερασπίζονται κάθε οδόφραγμα και κάθε συνοικία της πόλης τους. Στις 27 Μαΐου τερματίζονται και οι τελευταίες μάχες στο νεκροταφείο Père-Lachaise. Κατά τις επόμενες μέρες, τα στρατοδικεία εξακολουθούσαν να επιβάλλουν θανατικές καταδίκες παρά τον μεγάλο αριθμό των μελών της Κομμούνας που είχαν ήδη σφαγιασθεί στο πεδίο των συγκρούσεων. Από τις 3 Απριλίου μέχρι τις 31 Μαΐου υπολογίζεται ότι σκοτώθηκαν ή εκτελέστηκαν 30.000 περίπου κομμουνάριοι, ενώ οι απώλειες των Βερσαλλιών ήταν μόλις 1100 άνδρες. Η κυβέρνηση έκανε πάνω από 43.000 συλλήψεις και οι διώξεις συνεχίστηκαν μέχρι το 1874. Χιλιάδες αγωνιστές εξορίστηκαν στη Νέα Καληδονία (μεταξύ αυτών και η Louise Michel) και χιλιάδες άλλοι αυτοεξορίστηκαν.

Η Κομμούνα του Παρισιού ήταν αναμφίβολα μια εξέγερση εργατών, κατόρθωσε να γίνει επαναστατική κυβέρνηση και υπήρξε ίσως αποτελεσματικότερη ως σύμβολο παρά ως γεγονός. Κατηγορήθηκε από ιστορικούς και παρατηρητές ως μια βραχύβια, θνησιγενής κυβέρνηση των εργατών σε μία μόνο πόλη, αλλά δεν θα πρέπει να ξεχνά κανείς πως στην πραγματικότητα ήταν ένα

καθεστώς σε κλοιό, τέκνο του πολέμου και της πολιορκίας που είχαν προηγηθεί, η αντίδραση στη συνθηκολόγηση. Και εξουθενωμένη από μια περίοδο συνεχούς πολέμου εναντίον των υπέρτερων δυνάμεων των Βερσαλλιών, νικήθηκε. Και παρόλο που έγινε σκόπιμα προσπάθεια να εκμηδενιστεί η σημασία της και να αλλοιωθεί το περιεχόμενό της -δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι παρέμενε για πολλά χρόνια «απαγορευμένο» θέμα στη Γαλλία- η επιρροή της Κομμούνας, η οποία κουβαλούσε στοιχεία από το 1848 και από τη μεγάλη Γαλλική Επανάσταση ακόμη, υπήρξε πολύ σημαντική και μακράς διάρκειας, όχι μόνο για την εργατική τάξη.

Ο Καρλ Μαρξ, ο οποίος την περίοδο της Κομμούνας βρισκόταν στο Λονδίνο, τήρησε αξιοσημείωτα επιφυλακτική στάση απέναντι στη μόνη απόπειρα προλεταριακής επανάστασης και δεν πίστεψε ποτέ ότι είχε την παραμικρή πιθανότητα επιτυχίας. Θεωρούσε ότι το καλύτερο που θα μπορούσε να πετύχει θα ήταν να έρθει σε συμφωνία με την κυβέρνηση των Βερσαλλιών. Μετά το αναπόφευκτο τέλος της, έγραψε μια συγκινητικότερη νεκρολογία της στο έργο του *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*, όπου μεταξύ άλλων διαβάζουμε: «Το εργατικό Παρίσι με την Κομμούνα του θα τιμάται πάντα ως ο ένδοξος αιμοδότης μιας νέας κοινωνίας. Η ανάμνηση των μαρτύρων του διατηρείται ευλαβικά στη μεγάλη καρδιά της εργατικής τάξης». Μπορεί λοιπόν εκ των υστέρων ο Μαρξ να την ανακήρυξε σε σύμβολο της εργατικής εξέγερσης κατά της αστικής τάξης, ωστόσο τόσο ο ίδιος, όσο και η Διεθνής τήρησαν σιωπή όσο η Κομμούνα ήταν «ζωντανή».

Όσο για την καλλιτεχνική πρωτοπορία της εποχής, ελάχιστοι ήταν εκείνοι που υποστήριξαν δημόσια την Κομμούνα του Παρισιού. Οι περισσότεροι εμφανίστηκαν, αν όχι εχθρικοί, τουλάχιστον αδιάφοροι. Οι ακροαριστεροί Pissarro και Monet κατέφυγαν το 1870 στο Λονδίνο για να μην πάρουν μέρος στον γαλλοπρωσικό πόλεμο και φυσικά δεν ασχολήθηκαν με την Κομμούνα, ενώ ο Cézanne, στο επαρχιακό αναχωρητήριό του, δεν έδειχνε ουσιαστικό ενδιαφέρον για τις πολιτικές απόψεις του στενότερού του φίλου, του ριζοσπάστη μυθιστοριογράφου Zola, ο οποίος ήταν άλλωστε αρνητικός απέναντι στην Κομμούνα. Ο Manet και ο Degas -αστοί με οικονομική ανεξαρτησία- καθώς και ο Renoir πήγαν ήσυχα ήσυχα στον πόλεμο και απέφυγαν να ανακατευτούν

με την παρισινή Κομμούνα. Συγγραφείς όπως ο Anatole France ή η Georges Sand εκφράζονται απόλυτα εχθρικά γι' αυτήν.

Διαφορετική ήταν η στάση του μυθιστοριογράφου Jules Vallès, μέλους της Κομμούνας που συγκρούστηκε στα οδοφράγματα και γνώρισε ύστερα την εξορία. Ο Verlaine θα γράψει ποίημα προς τιμήν της Louise Michel και ο Arthur Rimbaud, ο οποίος θα βρεθεί επίσης στα οδοφράγματα καθ' όλη τη διάρκεια της Κομμούνας, θα δώσει το κύριο έργο του στο διάστημα 1871-1873. Η περίπτωση του ζωγράφου του ρεαλισμού Gustave Courbet είναι αρκετά ιδιαίτερη. Συντάχθηκε ευθύς αμέσως δημόσια με την Κομμούνα κι αργότερα κατηγορήθηκε για την καταστροφή του στύλου της Vendôme, διώχθηκε ποινικά, φυλακίστηκε και για να απελευθερωθεί, έπρεπε να καταβάλει υπέρογκα χρηματικά ποσά ως πρόστιμο για την εκ νέου ανέγερση του μνημείου. Καταστράφηκε οικονομικά και καλλιτεχνικά, η μικρή του περιουσία κατασχέθηκε από το κράτος και ο ίδιος αναγκάστηκε να αυτοεξοριστεί στην Ελβετία, όπου και παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του.

Τέλος, ο Victor Hugo, στον οποίο απευθύνεται πολλές φορές η Louise Michel στις επιστολές της, τήρησε μια στάση ουδέτερη. Από το Βέλγιο όπου βρισκόταν, θα καταδικάσει τη βία και των δύο αντιμαχόμενων πλευρών αλλά δεν θα διστάσει να υπερασπιστεί τους ηττημένους κομμουνάριους μέχρι και την αμνηστία του 1880.

Louise Michel

Η παρισινή Κομμούνα αποτελεί αναμφισβήτητα ένα πολύ σημαντικό ιστορικό και κοινωνικό γεγονός που δικαιολογεί εν μέρει τη βούλησή μας για την πραγματοποίηση της συγκεκριμένης έκδοσης. Γιατί όμως επιλέξαμε να μεταφράσουμε επιστολές; Για την υπογραφή τους, θα μπορούσε να είναι μια πρώτη και αυθόρμητη απάντηση στο ερώτημα αυτό, σε συνδυασμό με τον ιδιαίτερο και αποκαλυπτικό χαρακτήρα της επιστολογραφίας ως είδος γραφής συνολικότερα.

Η Louise Michel γεννήθηκε στις 29 Μαΐου 1830 σε ένα μικρό χωριό της Haute-Marne. Ήταν κόρη της Marianne Michel και αγνώστου πατρός. Μεγάλωσε,

ωστόσο, σε ευχάριστο και φιλελεύθερο περιβάλλον μέσα σ' ένα κάστρο στην ύπαιθρο. Το ζευγάρι για το οποίο εργαζόταν η μητέρα της, επέτρεπε στη μικρή Louise να τους αποκαλεί «παπού» και «γιαγιά», την ενθάρρυναν να μελετά κλασσικούς συγγραφείς και μεγάλους φιλοσόφους και ενέκριναν τις «αγορίστικες» εξορμήσεις της στην εξοχή όπου έπαιζε, έτρεχε, σκαρφάλωνε σε δέντρα και περιμάζεψε πληγωμένα ζώακια για να τα κάνει καλά. Όλες αυτές ήταν δραστηριότητες που, σύμφωνα με τα ήθη της εποχής, δεν θεωρούνταν ως οι πλέον κατάλληλες για νεαρές κοπέλες.

Η Louise Michel ονειρευόταν ανέκαθεν να γίνει ποιήτρια. Ποιήτρια όπως το πρότυπό της, ο Victor Hugo, τον οποίο αργότερα θα γνωρίσει προσωπικά και θα συνδεθεί φιλικά μαζί του χωρίς να σταματήσει ποτέ να τον θαυμάζει. Εξάλλου, η ίδια θα γράφει στίχους και ποιήματα καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής της, όπως επίσης θα γράψει και μυθιστορήματα, θεατρικά, δοκίμια, παραμύθια για παιδιά αλλά και πολιτικά κείμενα. Για βιοποριστικούς λόγους γίνεται δασκάλα. Θα αγαπήσει βαθιά τη δουλειά της και οι μαθητές της θα την λατρέψουν. Θα χρησιμοποιήσει παιδαγωγικές μεθόδους ζωντανές και μοντέρνες με στόχο να καλλιεργεί στους μαθητές την αίσθηση του καθήκοντος και την αγάπη για γνώση, χωρίς ποτέ να καταφεύγει σε τιμωρίες.

Το 1856 εγκαθίσταται για πρώτη φορά στο Παρίσι, όπου θα εργαστεί σε διάφορα οικοτροφεία μέχρι να ανοίξει το δικό της σχολείο. Συχνάζει σε πολιτικές συνελεύσεις και σταδιακά διαμορφώνει τη δική της πολιτική συνείδηση και τις προσωπικές της πολιτικές πεποιθήσεις. Υπέρμαχος της δημοκρατίας, γίνεται πρόεδρος της Επιτροπής Επαγρύπνησης των γυναικών πολιτών του 18ου διμερίσματος του Παρισιού και ονειρεύεται να δολοφονήσει τον Ναπολέοντα Γ'. Κατά τη διάρκεια του πολέμου και της πολιορκίας του Παρισιού από τους Πρώσους, η Louise Michel, αντικρίζοντας γύρω της τόσο πόνο, δυστυχία και ταπεινώσεις, αντιλαμβάνεται ότι για να γκρεμιστεί η γερασμένη και άδικη ετούτη κοινωνία είναι απαραίτητη μια λαϊκή εξέγερση.

Η εξέγερση αυτή γίνεται πραγματικότητα με την Κομμούνα του Παρισιού. Η Louise Michel είναι από τους πρώτους ανθρώπους που αντιδρούν στην απόπειρα του Thiers να αφοπλίσει την πόλη. Από τις 28 Μαρτίου 1871 και ύστερα,

ημερομηνία ανακήρυξης της Κομμούνας, δεν θα σταματήσει ούτε στιγμή να υποστηρίζει τους αντιπροσώπους της. Όταν αρχίσουν οι συγκρούσεις με τα στρατεύματα του Thiers, θα πάρει το όπλο και θα πολεμήσει σαν στρατιώτης, θα κρατήσει οδοφράγματα και θα συγκρουστεί στο πεδίο της μάχης, υπερασπιζόμενη με παράλογο σθένος την κοινή υπόθεση της ελευθερίας. Μετά την καταστολή της Κομμούνας, θα αιχμαλωτιστεί και θα περάσει από πολλές φυλακές μέχρι το στρατοδικείο να την καταδικάσει όχι σε θάνατο, όπως ζητούσε η ίδια, αλλά σε εξορία στη Νέα Καληδονία. Πάνω στο πλοίο που θα την οδηγήσει στη μακρινή γη, συλλογίζομενη την εμπειρία της από την πρόσφατη Κομμούνα, γίνεται αναρχική όπως και παραμένει μέχρι το τέλος της ζωής της.

Στη Νέα Καληδονία, μέσα σε πολύ αντίξοες συνθήκες, διατηρεί αναλλοίωτο το ενδιαφέρον της για καινούρια γνώση, ασχολείται με τη βοτανική και τη ζωολογία και φυσικά έρχεται σε επαφή με τον ντόπιο πληθυσμό των ιθαγενών, μαθαίνει τη γλώσσα τους και γίνεται δασκάλα και φίλη τους. Δεν θα διστάσει να πάρει το μέρος τους και να τους βοηθήσει έμπρακτα, όταν θα ξεσπάσει μια εξέγερση των ιθαγενών εναντίον των λευκών αποικιοκρατών. Στους Ευρωπαίους έλεγε: «Ας τελειώνουμε με την ανωτερότητα που δεν εκδηλώνεται παρά μόνο με την καταστροφή».

Η επιστροφή της στο Παρίσι το 1880 θα είναι θριαμβευτική. Δεν θα πάψει ποτέ να είναι πολιτικά δραστήρια και να υπερασπίζεται τις αναρχικές της απόψεις και το όραμά της για μια ελεύθερη και ισότιμη κοινωνία. Θα ακολουθήσουν και άλλες διώξεις, καθώς η ίδια δεν θα σταματήσει να περιοδεύει σε όλη τη Γαλλία και το εξωτερικό συζητώντας και δίνοντας διαλέξεις και να συμμετέχει σε πολιτικές παρεμβάσεις και εκδηλώσεις. Τη δυναμική της αυτή δεν πρόκειται να ανακόψει ούτε η απόπειρα δολοφονίας εναντίον της που είχε ως αποτέλεσμα τον τραυματισμό της. Θα πεθάνει το 1905 στη Μασσαλία από πνευμονία.

Γράμματα από τις φυλακές των Βερσαλλιών

Τα γράμματα που μεταφράσαμε αποτελούν το 2ο κεφάλαιο ενός βιβλίου που συγκεντρώνει το σύνολο της αλληλογραφίας της Louise Michel από το 1850 μέχρι το 1904, δηλαδή περισσότερες από χίλιες επιστολές. Το βιβλίο έχει τίτ-

λο "Louise Michel. Je vous écris de ma nuit. Correspondance générale" (Les Editions de Paris, 1999) και είναι το αποτέλεσμα δεκαετούς έρευνας της επιμελήτριας της έκδοσης Xavière Gauthier, η οποία το έχει εμπλουτίσει με σημειώσεις ανεκδοτολογικού περιεχομένου και σχόλια.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι μερικά από τα γράμματα που μεταφράζουμε γράφτηκαν κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Παρισιού και ορισμένα άλλα υπό την Κομμούνια. Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος τους γράφτηκε πράγματι σε κάποια από τις φυλακές των Βερσαλλιών ή του Arras όπου βρισκόταν έγκλειστη η Louise Michel, γι' αυτό και τους αποδίδεται ο γενικός τίτλος «Γράμματα από τις φυλακές των Βερσαλλιών».

Στη φυλακή της Chantiers, μια βρωμερή σιταποθήκη, στοιβάζονται δεκάδες γυναίκες, αιχμάλωτες των Βερσαλλιέρων - κομμουνάριες και πόρνες μπερδεμένες ανάκατα. Κοιμούνται κατά γης, μοιράζονται ένα δεμάτι άχυρο ανά δύο, τρέφονται με βρώμικο ψωμί και δεν τολμούν να αλλάξουν ρούχα γιατί τις επιτηρούν άνδρες δεσμοφύλακες που τις προσβάλλουν και τις κακομεταχειρίζονται. Υποφέρουν από κολικούς, δυσμηγόρροιες, κάποιες από αυτές αποβάλλουν ή έχουν πρόωρους τοκετούς, άλλες τρελαίνονται. Καμιά τους δεν μπορεί να κοιμηθεί γιατί τις ταλαιπωρούν πελώριες ψείρες.

Ωστόσο, στο μοναδικό γράμμα της Louise Michel που διαθέτουμε από τη φυλακή αυτή (θα μεταφερθεί αργότερα), δεν κάνει την παραμικρή αναφορά στις φριχτές αυτές συνθήκες κράτησης αλλά διεκδικεί σταθερά τον ρόλο της κατά την περίοδο της Κομμούνιας.

Ποιος ήταν ο ρόλος αυτός; Η Louise Michel υπήρξε στρατιώτης και παράλληλα μία από τις λίγες μαχόμενες γυναίκες στις πύλες του Παρισιού. Οι περισσότερες γυναίκες που ενεπλάκησαν στις μάχες ήταν νοσοκόμες, τραυματιοφορείς, συσσιτιάρχες (υπηρεσίες τις οποίες είχε και η ίδια προσφέρει) ή βοηθούσαν στην άμυνα της γειτονιάς τους. Η Louise Michel συγκρούστηκε με τον εχθρό στις περιοχές Issy, Ivry, Neuilly, συνήθως στις τάξεις του 61ου πεζικού συντάγματος της Μονμάρτρης. Τα κατορθώματά της έγιναν γρήγορα γνωστά. Ήταν εκείνη άλλωστε που κράτησε μόνη μαζί με κάποιον αφρικανό ζουάβο, πρώην

μέλος της παπικής φρουράς, ένα χαράκωμα μπροστά από τον σταθμό του Clamart για μια ολόκληρη νύχτα.

Πέρα από την αποτελεσματική της δράση στα οδοφράγματα, άσκησε αναμφισβήτητη επιρροή στους κομμουνάριους, τόσο στους απλούς στρατιώτες όσο και σε «ηγετικές» φυσιογνωμίες. Ήξερε να μιλάει και να πείθει και η ολοκληρωτική και συγκινητική συμμετοχή της δεν θα μπορούσε να αφήσει κανέναν αδιάφορο. Η ίδια βέβαια υπερβάλλει στα γράμματά της τον πολιτικό της ρόλο, αφού όντας γυναίκα δεν είχε καμία συμμετοχή στην καθοδήγηση των υποθέσεων. Επιπλέον, βρισκόταν ελάχιστα στο Παρίσι, στο Δημαρχείο, αλλά σχεδόν πάντα στα οχυρώματα της πόλης. Ωστόσο, δεν έπαυε ποτέ να λέει την άποψή της. Το κατόρθωμά της να πάει μεταμφιεσμένη στο στρατόπεδο των Βερσαλλιέρων και να επιστρέψει εκλαμβάνεται περισσότερο ως πρόκληση, παρά ως πολιτική πράξη.

Πρωτοστατούσε πάντοτε αγωνιζόμενη με παράλογο σθένος και μεταδοτικό ενθουσιασμό. «Η Louise Michel είναι η κατ' εξοχήν επαναστατική προσωπικότητα, διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην Κομμούνα. Θα λέγαμε ότι εκείνη ήταν που την ενέπνευσε, αν όχι ο επαναστατικός άνεμος». Το παραπάνω απόσπασμα είναι από την εφημερίδα *Le Voleur* (Ο Κλέφτης), της 29ης Δεκεμβρίου 1871, όπου εκτίθεται συνοπτικά η θέση της και το οποίο παραθέτει και η ίδια στο βιβλίο της *La Commune*. Εκείνο όμως που την έκανε ευρέως γνωστή είναι η δίκη της, στην οποία κράτησε μια στάση τόσο ιδιαίτερη, ώστε να γίνει πρωτοσέλιδο στις εφημερίδες. Οι βερσαλλιέροι δικαστές της τής έστησαν μια δίκη που ανταποκρινόταν στις επαναλαμβανόμενες κραυγές των επιστολών της, αντιλαμβανόμενοι τι σπάνια λεία είχαν στα χέρια τους. Κι ενώ πολλοί, στην προσπάθεια τους να γλιτώσουν την καταδίκη, δεν αποδέχονταν τη συμμετοχή τους στην Κομμούνα και συχνά αποκήρυτταν τη δράση της, η Louise Michel ανέλαβε περήφανα την ευθύνη για όλα τα «εγκλήματα» για τα οποία κατηγορούσαν την Κομμούνα και διακήρυξε δημόσια την πίστη της σε αυτή. Ο επιστολογραφικός χείμαρρος διαδραμάτισε επομένως κυρίαρχο ρόλο στη διαμόρφωση της περσόνας της Louise Michel ως θρυλική ηρωίδα.

Στις πολυάριθμες αυτές επιστολές από τις φυλακές των Βερσαλλιών, η Louise

Michel απευθύνεται μεταξύ άλλων και σε γνωστές προσωπικότητες της εποχής. Παραλήπτες είναι ο Victor Hugo, με τον οποίο διατηρούσε σχέση φιλίας και θαυμασμού, ο Georges Clemenceau, δήμαρχος της Μονμάρτρης και φίλος της Louise Michel παρά τις πολιτικές τους διαφωνίες, αλλά και κάποια μέλη της Κομμούνας και σύντροφοί της, όπως ο Eugène Varlin και φυσικά, ο Théophile Ferré που μπορεί να μην ήταν ο αποκλειστικός παραλήπτης, υπήρξε όμως οπωσδήποτε ο πιο ευνοημένος.

Ποιος ήταν ο άντρας αυτός; Η υπηρεσία των αρχείων του δημαρχείου του Levalloit-Perret (όπου έζησε με τους γονείς του) διαθέτει τους λόγους απαλλαγής του από την στρατιωτική θητεία: δεν είχε το απαιτούμενο ύψος και ήταν μύωπας. Ωστόσο, αν και φαίνεται ότι ο ίδιος είχε υποφέρει από την «εμφάνιση παλιάτσου», όπως την αποκαλούσε, το παρουσιαστικό του δεν πρέπει να μέτρησε για τη Louise Michel, η οποία γοητεύτηκε από την επαναστατική του σφοδρότητα και την αποφασιστικότητά του. Ας υπενθυμίσουμε ότι ο Ferré, αντιπρόσωπος της Μονμάρτρης αρχικά, έπειτα αντιεισαγγελέας της Κομμούνας και τέλος, αντιπρόσωπος στη Γενική Ασφάλεια, υπέγραψε το κύριο μέρος των εκτελεστικών διαταγών που εξέδωσε η Κομμούνα. Είναι λοιπόν ανάμεσα σε όλους τους αντιπροσώπους, ο άμεσος υπεύθυνος για πράξεις, τις οποίες οι Βερσαλλιέροι χρησιμοποίησαν ευρέως για να στιγματίσουν τους κομμουνάριους. Ακόμα και μεταξύ των ηγετικών μορφών της Κομμούνας υπήρχαν άνθρωποι, όπως ο Jules Vallès για παράδειγμα, που δεν εκτιμούσαν καθόλου αυτόν τον «ψυχρό και απροσπέλαστο εξτρεμιστή», ο οποίος θεωρούσε τους αδύναμους και διστακτικούς χειρότερους από τους εγκληματίες.

Τον άντρα αυτόν θαυμάζει απεριόριστα η Louise Michel, τον αγαπάει με αιδημοσύνη και πάθος μαζί και τον υπερασπίζεται με τη δύναμη της απελπισίας, επιχειρώντας μάλιστα να θυσιάσει η ίδια για να τον σώσει. Για τον λόγο αυτό, θα γράψει σε όλες τις αρμόδιες αρχές ή σε εκείνες που η ίδια κρίνει ως τέτοιες, καθώς και σε κάθε πρόσωπο που θα μπορούσε να ασκήσει κάποια επιρροή. Έτσι, θα διαβάσουμε γράμματα προς τα στρατοδικεία, προς στρατιωτικούς και αξιωματούχους, προς την επιτροπή απονομής χάριτος, ακόμη και γράμματα εκβιαστικά που απευθύνονται στον αρχηγό της εκτελεστικής εξουσίας Thiers.

Υπάρχουν επίσης πολλά γράμματα που έχουν σταλεί σε συντάκτες εφημερίδων, ζητώντας τη δημοσίευση συγκεκριμένων αποσπασμάτων, γράμματα που απευθύνονται σε συγκρατούμενες και φίλες της Louise Michel και κάποιες επιστολές που γράφτηκαν λίγο αργότερα και απευθύνονται στους εξόριστους πλέον συντρόφους της. Ξεχωριστή θέση κατέχει και η πυκνή αλληλογραφία με τον ιερέα των φυλακών των Βερσαλλιών, ο οποίος εξασφάλιζε στη Louise Michel, εκτός από τη συμπάραστάσή του, την όσο το δυνατόν ανεμπόδιστη επικοινωνία με τον Ferré και τη μητέρα της. Η επιστολογραφία που παραθέτουμε ολοκληρώνεται με ένα γράμμα της Louise Michel προς τη μητέρα της Marianne, την οποία και λάτρευε. Παρατηρούμε λοιπόν ότι η λειτουργία της επιστολογραφίας άλλαξε ολοκληρωτικά μέσα στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο: από ενδόμυχη εκμυστήρευση, μυστική και μοναδική, έγινε μέσο άμυνας, εργαλείο λόγου προς αντιγραφή, προς κυκλοφορία, ακόμη ίσως και προς δημοσίευση. Έγινε πολεμική μηχανή.

Επιστολογραφία και μετάφραση

Τα γράμματα που μεταφράσαμε αποτελούν μέρος της προσωπικής αλληλογραφίας της Louise Michel και δεν θα μάθουμε ποτέ αν η ίδια θα επιθυμούσε μια παρόμοια έκδοσή τους. Και ακριβώς επειδή το μεγαλύτερο κομμάτι της επιστολογραφίας δεν γράφτηκε με σκοπό τη δημοσίευση, η μελέτη, η κατανόηση και η απόδοση των επιστολών αυτών στα ελληνικά παρουσίασε αρκετές δυσκολίες. Πρόκειται για προχειρογραμμένες επιστολές με πολλά ερμηνευτικά προβλήματα και εξαιρετικά ακατάστατο ύφος που συχνά διαφοροποιείται εντελώς από γράμμα σε γράμμα, ανάλογα με το τί εκφράζεται σε αυτό και σε ποιον απευθύνεται. Τα γράμματα αυτά παρέχουν, ωστόσο, τεράστιο όγκο πληροφοριών και διαθέτουν έναν συναρπαστικό αυθορμητισμό.

Είναι επίσης σημαντικό να επισημάνουμε ότι ο τρόπος με τον οποίο ξεδιπλώνεται η επιστολογραφία αυτής της περιόδου ακολουθεί μια κλιμάκωση που κορυφώνεται με το γεγονός της εκτέλεσης του Ferré. Συνεπώς, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι στα γράμματα της Louise Michel έχουν αποτυπωθεί ανεξίτηλα η έντονη ψυχική της αναστάτωση, οι συγκινήσεις, οι φόβοι και οι ελπίδες μιας ολόκληρης εποχής, χωρίς να έχει αλλοιωθεί στο ελάχιστο η δυναμική τους ή να έχει φθίνει η ζωντάνια τους. Και αυτή στάθηκε ίσως η μεγαλύτερη δυ-

σκολία κατά τη μεταφραστική διαδικασία: το πώς δηλαδή θα αποδοθούν οι συναισθηματικές αυτές φορτίσεις χωρίς να απολέσουν ούτε ίχνος από τη ζωτικότητα και την αμεσότητά τους.

Για την απόδοση των επιστολών της Louise Michel στην ελληνική γλώσσα επιλέξαμε μια όσο το δυνατόν πιστότερη μετάφραση. Δεν μεταφράζουμε λέξη προς λέξη, ούτε και επιχειρούμε να κάνουμε ελεύθερη απόδοση. Αποφεύγουμε την ερμηνευτική απόδοση, εκτός από τις λιγοστές περιπτώσεις που είναι απολύτως απαραίτητη, καθώς ένα γραπτό κείμενο δεν εξαντλείται στα νοήματα που φέρει, υπάρχει και ο τρόπος με τον οποίο εκφράζονται τα νοήματα αυτά. Εάν, για παράδειγμα, ο συγγραφέας έχει επιλέξει να διατυπώσει το μήνυμά του με ένα πολύπλοκο συντακτικό σύστημα, ο μεταφραστής είναι υποχρεωμένος να το διατηρήσει πολύπλοκο και στο πλαίσιο της συντακτικής δομής της γλώσσας του μεταφράσματος. Συνεπώς, η μεταφραστική προσπάθεια οφείλει να επικεντρωθεί και στα δύο αυτά στοιχεία -τις έννοιες αλλά και τις γλωσσικές επιλογές- και ο μεταφραστής καλό είναι να μένει προσηλωμένος στον τρόπο σκέψης και έκφρασης του συγγραφέα.

Μεταφράζουμε λοιπόν όσο γίνεται πιο κοντά στο πρωτότυπο. Μπορεί, πράγματι, σε αρκετά σημεία των επιστολών να γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι διαβάζουμε μετάφραση, είτε γιατί ο λόγος δεν ρέει απόλυτα φυσικά, είτε γιατί ορισμένες γλωσσικές επιλογές ξενίζουν τον αναγνώστη και μαρτυρούν τη γαλλική τους προέλευση, είτε γιατί υφολογικά το κείμενο δεν είναι άρτια επεξεργασμένο. Δεν μπορούμε όμως να προκρίνουμε την τυφλή υποταγή στις επιταγές της ελληνικής γλώσσας, ούτε να εξουδετερώνουμε κάθε ιδιαίτερο πολιτισμικό ή υφολογικό στοιχείο που διαθέτει το πρωτότυπο γαλλικό κείμενο γιατί μ' αυτό τον τρόπο, θα ακυρώναμε την ίδια την ουσία της μετάφρασης.

**Γράμματα από τις φυλακές
των Βερσαλλιών
1870-1871**

[L.M. προς τον Léon Richier]

Πολίτη Αρχισυντάκτη Léon Richier,

Μου λένε ότι τα ακόλουθα αποσπάσματα αφορούν το δίκαιο των γυναικών, εφόσον επιβεβαιώνουν το δικαίωμα (θα έλεγα το καθήκον) που έχουμε να συμμετέχουμε στο πένθος της πατρίδας.

Δεν χρειάζεται να πω ότι, εάν αυτά τα αποσπάσματα δεν είναι κατάλληλα για σας, μπορούμε να περάσουμε στην ημερήσια διάταξη.

Με αδελφικούς χαιρετισμούς, Louise Michel.

Οδός Ουδοί 24.

Όρκος.

Υπάρχουν μέρες που χρειάζεται να πετάξουμε την ψυχή μας στα μούτρα των καταπιεστών.

Μια ομάδα γυναικών πολιτών, στην οποία έχω την τιμή να συμμετέχω, ορκίζονται πάνω από τον τάφο του Victor Noir να πενθοφορούν για το θύμα μέχρι να αποδοθεί δικαιοσύνη¹.

Και θα αποδοθεί.

Louise Michel.

Οδός Ουδοί 24, Μονμάρτρη, 13 Ιανουαρίου 1870.

Κύριε,

Σας στέλνω δύο έμμετρα αποσπάσματα, περιμένοντας τις επιφυλλίδες που χάσαμε.

Με αδελφικούς χαιρετισμούς.

Louise Michel.

Οδός Ουδοί 24, πλησίον κοινοτικού σχολείου Μονμάρτρης, Παρίσι.

Υ.Γ. Αντιλαμβάνομαι ότι ο τίτλος «Πεδίο μάχης» είναι κι αυτός επίσης από έργο του Victor Hugo αλλά ο μεγάλος ποιητής δεν είναι από τους ανθρώπους που ενοχλούνται για ασήμαντα πράγματα ή που φοβούνται τον ανταγωνισμό των γυναικών².

¹ Ο δημοσιογράφος Victor Noir δολοφονήθηκε από έναν ξάδερφο του Αυτοκράτορα (Ναπολέον Γ'). Για την κηδεία, η Louise Michel ντύθηκε σαν άντρας και οπλίστηκε, όπως πολλοί μπλανκιστές, με ένα στιλέτο. Απογοητεύτηκε πολύ βλέποντας ότι χάθηκε η ευκαιρία να ξεσπάσει μια εξέγερση εκείνη τη μέρα. Θα ντύνεται στα μαύρα σχεδόν πάντα μέχρι το τέλος της ζωής της - στη συνέχεια όμως για να δηλώσει άλλα πένθη.

² Συνημμένα αποσπάσματα: Le Champ de Bataille (Πεδίο μάχης), Les Corbeaux (Τα Κοράκια).

[2]

[L.M. προς τον Victor Hugo. Παρίσι]

Προς τους πολίτες του Παρισιού,

Παρακαλείσθε να προσέλθετε την ερχόμενη Τετάρτη στις 8 το βράδυ στην οδό Pierre Levée 16, στον δρόμο του faubourg du Temple.

Louise Michel.

Αγαπητέ Διδάσκαλε³,

Περιπτώ να σας πω ότι η εφημερίδα *le Rappel* (δηλαδή εσείς⁴) μπορείτε να κάνετε ό,τι θελήσετε τις καταχωρήσεις που εσωκλείω.

Σας ευχαριστώ πάντα.

Louise Michel.

[3]

[L.M. προς τον Victor Hugo]

Αγαπητέ Διδάσκαλε,

Πώς να σας ευχαριστήσω; Ναι, ο μαθητής θα είναι αντάξιος του δασκάλου. Σας γράφω από τη νύχτα μου. Τα λόγια σας θα επικαλεστούν τ' αστέρια. Αν θελήσετε να μου απαντήσετε με την ίδια εμπιστοσύνη που σας γράφω εγώ, δίνεται μια ευκαιρία. Ο νεαρός που θα φέρει το γράμμα⁵, είναι αδελφός μιας φίλης μου κι έτσι η απάντηση θα φτάσει σίγουρα.

Μου φαίνεται ότι η διδασκαλία βγαίνει σιγά σιγά απ' τα σκοτάδια της. Δεν ξέρω αν άραγε αυτό συμβαίνει επειδή βρήκα, εδώ στη Μονμάρτρη για την

³ Η προσφώνηση «αγαπητέ διδάσκαλε» (“cher maître”) απευθύνεται πάντοτε στον Victor Hugo.

⁴ Η *Le Rappel* ήταν καθημερινή εφημερίδα με διευθυντή τον Auguste Vacquerie, φίλο του Victor Hugo. Βασικός της συντάκτης ήταν ο Paul Meurice, επίσης προσωπικός φίλος του Hugo και ανάμεσα στους συνεργάτες συναντάμε τον François-Victor Hugo. Είναι αλήθεια επίσης ότι ο Hugo έγραφε σ' αυτή συχνά κύρια άρθρα και προκηρύξεις.

⁵ Αφού μπορεί κανείς να του παραδώσει κάποιο γράμμα, σημαίνει ότι ο Hugo επέστρεψε στο Παρίσι. Πλησιάζουμε στην περίοδο της Κομμούνας.

οποία λέγονται τόσα κακά, ένα κρυμμένο διαμάντι στο πρόσωπο της δασκάλας του οικοτροφείου και γειτόνισσάς⁶ μου ή επειδή υπάρχει πράγματι μια τάση να γίνει περισσότερο κατανοητό το λειτούργημα της δασκάλας, πιστεύω πάντως ότι υπάρχει πρόοδος. Πόσο αργή είναι, όμως!

Όταν θα ιδωθούμε⁷ ξανά, αγαπητέ Διδάσκαλε, πιστεύω ότι πολλά σπουδαία πράγματα θα έχουν προκύψει. Εάν δεν βρίσκομαι πια σ' αυτό τον κόσμο, αποχαιρετώ από τώρα την αυγή. Αλλά έχω ακόμα κουράγιο και πιστεύω ότι δεν θα εξαντληθεί.

Σας στέλνω από τα βάθη της καρδιάς μου ό,τι καλό και σπουδαίο μας απομένει στην πατρίδα.

Enjolras.

Οδός Cloys⁸ 5, Μονμάρτρη, Παρίσι.

Υ.Γ. Αν μου επιτρέπεται, θέλω να σας συστήσω κάποιον που έχει ανάγκη από λίγη ενθάρρυνση και δεν είναι άλλος από τον φέροντα την παρούσα επιστολή, ο οποίος ανήκει σε μια οικογένεια θαρραλέων και πιστών ψυχών.

[4]

[L.M. προς τον Victor Hugo]

Αγαπητέ Διδάσκαλε,

Ιδού, λοιπόν, η δικαιοσύνη του λαού που κυριαρχεί.

Δεν φοβόμαστε πια ούτε τις δειλές πράξεις, ούτε τις ήττες.

Η Γαλλία θα γίνει μεγάλη τώρα που βρίσκει ξανά την ψυχή της. Είμαστε ευτυχισμένοι. Δεν μπορέσαμε παρά να πεθάνουμε και σήμερα μπορούμε να νικήσουμε. Είμαστε περήφανοι.

Enjolras, Louise Michel⁹.

⁶ Πρόκειται ίσως για την Κα Roulin, δασκάλα στη Μονμάρτρη, με την οποία συνεργαζόταν η L.M. Ή είναι πολύ πιθανό να πρόκειται για την Caroline Lhomme, με την οποία συνεργάστηκε αργότερα, «την πρώτη δασκάλα που εγκαταστάθηκε στην Μονμάρτρη [...] και που όπως έλεγε η ίδια, έμαθε σε όλη τη γειτονιά να διαβάζει (είχε δίκιο)». *Mémoires* (σελ.112).

⁷ Πράγμα που αποδεικνύει, αν χρειάζεται, ότι ο Victor Hugo και η L.M. είχαν ήδη συναντηθεί.

⁸ Το πρόσωπο που έχει κάνει τη δακτυλογράφηση, σημειώνει σε αυτό το σημείο: «ομφίβολη λέξη». Ωστόσο, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία: με τα χρήματα που της έδωσε η μητέρα της, όταν πούλησε κάποιο κτήματα που είχε «κληρονομήσει», η Louise Michel άνοιξε ένα Οικοτροφείο το 1865, στην οδό Cloys 5.

⁹ Ο Victor Hugo σημειώνει στο προσωπικό του ημερολόγιο, με ημερομηνία 17 Δεκεμβρίου 71:

[L.M. προς τον Victor Hugo]

Αγαπητέ Διδάσκαλε,

Η Enjolras σας ζητάει συγνώμη για τη χθεσινή και τη σημερινή της θρασύτητα. Μπορούμε, ωστόσο, κάλλιστα να προσκομίσουμε μια επιστολή. Ο καθένας έχει το δικαίωμα αυτό κι εγώ το έχω όσο και κάθε άλλος πολίτης.

Διδάσκαλε, δεν πιστεύω να έχετε θυμώσει μαζί μου;

Enjolras'

[L.M. προς τον Victor Hugo]

Αγαπητέ Διδάσκαλε,

Σας ευχαριστώ¹⁰ για μία ακόμα φορά και σας αποχαιρετώ, αφού πρέπει να φύγω για τα αγροκτήματα της Conches και της Gouvennes, [κοντά στο *Lagny-sur-Marne*]. Έχω εκεί κάποιους ηλικιωμένους θείους με τους γιους τους να περιπλανιούνται ή να είναι νεκροί. Οι τρεις υπηρέτες που στείλαμε τον έναν μετά τον άλλον με άδειες κυκλοφορίας, δεν επέστρεψαν. Δεν θα μπορούσα να εγκαταλείψω έτσι αυτά τα δύο δύστυχα γεροντάκια. Ποιες ενέργειες οφείλω να κάνω, δεν γνωρίζω. Έγραψα στην κυρία Jules Simon, η οποία πιθανόν να μην ξέρει ούτε και η ίδια.

Προσθέστε σε όλα αυτά και τις επισκέψεις μου στους δυστυχείς που μας γράφουν κι ένα σωρό άλλα πράγματα. Πρέπει όμως να τα καταφέρω και πάνω απ' όλα

«Φυσικά και ήταν εκείνη (η Louise Michel) που υπέγραφε ως Enjolras». Πώς γίνεται αυτό τη στιγμή που η ίδια υπέγραφε ως Enjolras τουλάχιστον από το 1862 και ξεκάθαρα, όπως φαίνεται εδώ, και με τις δύο υπογραφές; Απλή αφηρημάδα;

¹⁰ Η Louise Michel συνελήφθη στις 1 Δεκεμβρίου 1870, ενώ συμμετείχε σε συλλαλητήριο γυναικών. Έμεινε φυλακισμένη για δύο μέρες. Οι φίλοι της από τις πολιτικές λέσχες (Ferré, Antonsart, Christ) απαίτησαν την απελευθέρωσή της. Η κυρία Meurice μεσολάβησε για χάρη της στο όνομα της Εταιρείας Γυναικών για τα θύματα του πολέμου. Όταν παρενέβη ο Victor Hugo, είχε ήδη αφαιρεθεί ελεύθερη. Γεγονός που δεν εμπόδισε τη Louise Michel να τον ευχαριστήσει, ούτε τον Hugo να γράψει στα *Σημειωματάρια* του: «1^η Δεκεμβρίου. Φαινόταν ότι η Κα Louise Michel θα συλληφθεί. Θα κάνω ό,τι χρειάζεται για να αφαιρεθεί αμέσως ελεύθερη. Η κυρία Meurice ασχολείται με το θέμα./ Γράφω στον διοικητή της αστυνομίας για να αποφυλακιστεί η Κα Louise Michel/ 2 Δεκ. Η Κα Louise Michel είναι ελεύθερη. Ήρθε να με ευχαριστήσει.»

να γυρίσω να πεθάνω για το Παρίσι γιατί -θα το πιστεύατε;- βλέποντας τόση δειλία, φοβάμαι ότι αυτοί οι άθλιοι που δεν έχουν ξεμάθει το καθήκον τους του δούλου, δεν θα κάνουν τίποτα άλλο από το να παραδοθούν¹¹.

Όσο για μένα, ορίστε τι θα φωνάξω σε όλες τις συνελεύσεις¹². Εάν οι δειλοί ξεγελάσουν την κυβέρνηση, εμείς δεν έχουμε ανάγκη κανέναν να μας μετρήσει και να κάνει μια απελπισμένη έξοδο.

Εάν είμαστε πολλοί, θα κυνηγήσουμε τον εχθρό σαν κοπάδι. Εάν είμαστε λίγοι, δεν θα επιστρέψουμε αλλά θα μας ακολουθήσουν και οι άλλοι και θα γίνουμε μέσα στον θάνατο οι πρόμαχοι της ελευθερίας.

Δεν σας δίνω λεπτομέρειες της σύλληψής μας από τα τσιράκια του Δημαρχείου, αναμφίβολα κατά την απουσία των αφεντικών τους, τουλάχιστον εγώ αυτό υποστηρίζω αλλά.... Δεν ωφελεί σε καιρούς που απαιτείται θάρρος να αναμοχλεύουμε αυτές τις αισχροτήτες, θα μπορούσα όμως να συντάξω μια αναφορά αυτού του γεγονότος και μαζί με όλες τις υπογραφές που έχω μαζέψει να την στέλναμε στην προσωρινή κυβέρνηση. Ήμασταν αρκετοί και μπορούμε να τους ανοίξουμε τα μάτια.

Κάνουν πράγματα ανόητα. Γινόμαστε κομμάτια για να οργανώσουμε την εργασία κι εκείνοι στέλνουν αυτό το ανθρωπάριο να πληρώνει τις δυστυχείς εργάτριες 5 δεκάρες το πουκάμισο.

Δεν ξέρω γιατί σας κάνω να σπαταλάτε τον χρόνο σας. Καλή αντάμωση σε σας που φαίνεστε τόσο πιο μεγάλος, καθώς βλέπω όλους τους άλλους γύρω μας να καταρρέουν.

Μην πιστεύοντας ούτε σε θεό, ούτε σε διάβολο, πιστεύω σε σας.

Καλή αντάμωση, καλή αντάμωση.

Enjolras,

Louise Michel.

¹¹ Στην πραγματικότητα, είναι αυτό ακριβώς που ήθελε η Κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας. Αρνήθηκε να προετοιμάσει οποιαδήποτε έξοδο εναντίον των Πρώσων, εκτός από του Buzenval (στις 19 Ιανουαρίου) που έγινε μόνο και μόνο για να σκοτωθούν όσο το δυνατόν περισσότεροι εθνοφρουροί και για να αποθαρρυνθούν οι υπόλοιποι. Υπήρχαν, ωστόσο, μέσα στο Παρίσι δύο φορές περισσότεροι ένοπλοι άντρες απ' όσους είχαν οι πολιορκητές.

¹² Η Louise Michel έγινε μια δροστήρια αγωνίστρια. Συμμετείχε ταυτόχρονα σε δύο επιτροπές επαγρύπνησης του 18^{ου} διαμερίσματος, μία των αντρών και μία των γυναικών. Να πώς τις παρουσιάζει στο βιβλίο της *La Commune*: «Στις επιτροπές επαγρύπνησης μαζεύονταν άνθρωποι απόλυτα αφοσιωμένοι στην επανάσταση, ταγμένοι εκ των προτέρων στον θάνατο. Εκεί το θάρρος φούντωνε. Νιώθαμε ελεύθεροι, κοιτάζοντας στο παρελθόν χωρίς να αντιγράφουμε υπερβολικά το 93 και ταυτόχρονα στο μέλλον χωρίς να φοβόμαστε το άγνωστο.»

[L.M. προς τον Victor Hugo]

Αγαπητέ Διδάσκαλε,

Έχετε τον χρόνο να μου δώσετε μια συμβουλή; Λαμβάνω υπερβολικά πολλά γράμματα, όπως αυτό εδώ. Αν προδίδω την πατρίδα απαντώντας κατ' αυτό τον τρόπο, αν θυσιάζω τις στιγμές της Δημοκρατίας για τον συναισθηματισμό της επιτροπής να μου το πείτε.

Δεν αξίζει καλύτερα ο λαός να αυτοκαθορίζεται, παρά να του δίνονται γελοία είδωλα κομματιασμένα από την αχρειότητα;

Βλέπετε πώς φουσκώνει η διχόνοια και δίκιο δεν έχω να σκορπώ γενναιοδωρα αυτή τη στιγμή λίγη βοήθεια και λίγα χρήματα; Θα πρέπει να το αποδείξουν ότι σπαταλάω, όμως εγώ ακούω τα ουρλιαχτά από κάτω.

Μόλις ανακάλυψα έναν οικονομικό τρόπο στέγασης για όσους θέλησαν να διώξουν από τα δωμάτιά τους. Στρώματα κατάχαμα στα καταλύματα που θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε. Δεν μένει παρά να τους συντηρούμε.

Είναι ανώφελο να ζητήσω την εχεμύθεια σας γι' αυτά τα γράμματα. Έλαβα είκοσι με τριάντα περίπου αυτή την εβδομάδα και απαντώ πάντα με το ίδιο πνεύμα, κάπως λιγότερο ευγενικά στους άντρες. Έχουν ανάγκη από αφεντικά που θα τους οδηγήσουν στο κυνήγι;

Δέχτηκα επίσης τις αντιπροσώπους χιλίων γυναικών, όπως έλεγαν. Προσφέρονται για τα ασθενοφόρα. Εάν μας έβρισκαν δουλειά, καθώς θα περιμένουν, θα ήταν πολύ χρήσιμο. Όμως οι γυναίκες στην πλειονότητά τους πάσχουν από έλλειψη σωστής κρίσης, όσο και οι άντρες από έλλειψη θάρρους.

Ω, πόσο σπουδαίος είστε εσείς, πόση εμπιστοσύνη σας έχω.

Απόψε, σκόπευαν να επιτεθούν από την πλευρά του St. Denis. Παρακολούθη τους θορύβους απ' έξω γιατί έχω εκεί, στην αποθήκη του Παρεκκλησίου, μια αρκετά ηλικιωμένη νοσοκόμα. Αν συνέβαινε κάτι, θα πήγαινα να την ξαναβρώ και μάλιστα, σας διαβεβαιώνω, χωρίς κανέναν ηρωισμό. Ειλικρινά, αγαπώ τον κίνδυνο και αυτό είναι ίσως αγριότητα εκ μέρους μου.

Να τολμήσω να σας παρακαλέσω να δώσετε στην εφημερίδα *Rappel* τις παρακάτω φράσεις:

1. Έκκληση στους συντρόφους της παλιάς μου επιτροπής κινητοποίησης

μέσω της εργασίας να μας βοηθήσουν.

2. Εκκλήση στις αφοσιωμένες γυναίκες να μας βρουν δουλειά, ενώ περιμένουν τα ασθενοφόρα.

Σας ευχαριστώ πάντα.

Enjolras.

[8]

Αγαπητή κυρία,

Η κυρία Jules Simon μου αναθέτει να απαντήσω στο γράμμα σας της 6^{ης} Οκτωβρίου και φαντάζομαι ότι θα δεχτείτε ευχαρίστως τη διαμεσολάβησή μου, αφού μπορέσατε να δείτε κι εσείς, την Πέμπτη, πόσο κουρασμένη είναι αυτή τη στιγμή η εξαιρετική πρόεδρος¹³ μας. Θα ήθελα πολύ να είχα ευχάριστα νέα να σας γράψω αλλά δυστυχώς δεν συμβαίνει παρά το αντίθετο. Οι επικοινωνίες, όπως γνωρίζετε, έχουν διακοπεί με όλες τις περιφέρειες του Παρισιού. Η περιφέρεια του Seine-et-Marne έχει καταληφθεί από τους Πρώσους. Είναι αδύνατον να στείλουμε μία επθεωρήτριαⁱⁱ στο μέσο των εχθρικών γραμμών. Εξάλλου, αγνοούμε αν θα υπάρχει εκεί κενή θέση επθεωρητή. Σχετικά με την άδεια ελεύθερης κυκλοφορίας, θα σας πω μονάχα ότι η ίδια η κυρία Jules Simon χρειάστηκε να παρακαλέσει οκτώ μέρες για να πάρει την άδεια να πάει μέχρι το Neuilly προκειμένου να δει ένα από τ' ανίψια της, τον γιο της αδερφής της που είναι εθνοφύλακας και από τον οποίο δεν είχε κανένα νέο. Το σχέδιο για το οποίο μιλάτε, της φαίνεται εξάλλου τόσο παρακινδυνευμένο, ώστε και να μπορούσε να σας εξασφαλίσει μια άδεια ελεύθερης κυκλοφορίας, θα προσπαθούσε να σας μεταπείσει να αναλάβετε μια τόσο ριψοκίνδυνη αποστολή.

Βλέπετε, αγαπητή κυρία, ότι είχα δικίο να σας προαναγγείλω νέα που δεν ανταποκρίνονται στις επιθυμίες σας. Ελπίζω κάποια άλλη φορά να έχω περισσότερη τύχη και σας στέλνω πολλούς εγκάρδιους χαιρετισμούς.

J. Toussaint,

8 Οκτωβρίου.

¹³ Η κυρία Simon ήταν πρόεδρος του Συλλόγου των Επαγγελματικών Σχολών.

[Προς την κυρία Paul Meurice]

Κυρία,

Ορίστε η απάντηση που λαμβάνω για τη δασκάλα μας.

Τι πρέπει να ζητήσω να γίνει γι' αυτή; Πείτε μου, σας παρακαλώ, ώστε να κάνω αύριο την αίτηση.

Όσο για την άδεια κυκλοφορίας μου, έχω μια πολύ καλύτερη ιδέα για να βγω, όμως δεν αξίζει καθόλου για την επιστροφή μου και το να εγκαταλείψω το Παρίσι αυτή τη στιγμή χωρίς να μπορώ να γυρίσω, θα ήταν δειλία. Τι να κάνω;

Σας απευθύνω τα σέβη μου.

Louise Michel.

Οδός Oudot 24, Monmartre Clignancourt.

Πολίτη Συντάκτη της εφημερίδας *La Marseillaise*¹⁴,

Εάν, προκειμένου να δημοσιεύσετε αποσπάσματα των γραμμάτων σχετικά με τις άνεργες εργάτριες, περιμένετε την εξουσιοδότηση του προσώπου που τα έγραψε, δεν φοβάμαι όχι μόνο να υπογράψω ότι τα εκκλησιαστικά εργαστήρια αφήνουν τις οικογένειες να πεινάνε αλλά επιπλέον ότι σχετικά με την αθλιότητα, το ζητούμενο δεν είναι να ξεφύγουμε από το θέμα, όσο το να αποκαλύψουμε ένα λάθος σχεδόν γενικό αναφορικά με τα εκκλησιαστικά οικοτροφεία, όπου πιστεύουμε ότι τα φτωχά παιδιά μπορούν να μπουν για να μάθουν να γράφουν δωρεάν.

Οι Κυρίες μοναχές είναι αυτές που λειτουργούν τα σχολεία σύμφωνα με τη θέλησή τους.

Μπορώ να διαθέσω σε όποιον θελήσει να δει, έναν μεγάλο αριθμό ονομάτων δυστυχισμένων παιδιών, οι γονείς των οποίων έχουν κουραστεί να παρακαλούν την είσοδο τους στο άσυλο. Εκεί παίρνουν σταθερά ως απάντηση από τις αδερφές ότι δεν υπάρχει θέση, ενώ τα παιδιά των ιδιοκτητών και των καθωσπρέπει οικογενειών, των οποίων επίσης έχω τα ονόματα, μπαίνουν όποτε τους αρέσει.

¹⁴ Πρόκειται χωρίς αμφιβολία για έναν συντάκτη της εφημερίδας *La Marseillaise*, στον οποίο η L.M. έστειλε αυτό το γράμμα με σκοπό τη δημοσίευση.

Η εξήγηση είναι πολύ απλή. Οι μοναχές, οι οποίες έχουν αναμφίβολα μερίδιο στο παπικό αλάθητο, αναγνωρίζοντας και οι ίδιες ότι ο λαός έχει μπουχτίσει, απορρίπτουν τα παιδιά του.

Τόσο το καλύτερο! Είναι καιρός οι θυγατέρες του καρδινάλιου Torquemada¹⁵ να εξαφανιστούν από προσώπου γης. Είναι η εποχή που κάθε ερείπιο καταρρέει, που οι μάσκες πέφτουν.

Είναι καιρός η αδερφοσύνη να αντικαταστήσει την ελεημοσύνη κι έτσι να χτίσουμε δημοκρατικά σχολεία για τα παιδιά και να δώσουμε δουλειά στις οικογένειες.

Με αδερφικούς χαιρετισμούς.

*Louise Michel,
Οδός Oudot 24, Μονμάρτρη.*

[11]

[L.M. Ανοιχτή επιστολή]

Διαμαρτυρία των γυναικών Πολιτών της Μονμάρτρης

Θα μένουμε προδομένοι μέχρι το τέλος. Όχι, η Μονμάρτρη δεν ζητά ν' αφοπλιστεί και εάν οι πατεράδες μας, οι αδερφοί μας και οι σύζυγοί μας, των οποίων η αγανάκτηση εξισώθηκε με τη δική μας διαβάζοντας αυτό το κείμενο¹⁵ στις εφημερίδες, παραδώσουν τα κανόνια που βρίσκονται στον Λόφο¹⁶ για την υπεράσπιση της δημοκρατίας, εμείς οι γυναίκες πολίτες θα τα υπερασπιστούμε μέχρι θανάτου.

¹⁵ Η Louise Michel υπαινίσσεται, χωρίς αμφιβολία (αφού δεν πρόκειται για άρθρο εφημερίδας), την αφίσα που τοιχοκολλήθηκε στις 17 Μαρτίου 1871. Ο Thiers, αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας, υπέγραφε συγκεκριμένα τα παρακάτω λόγια: «Τα κανόνια που εκλάπησαν από το Κράτος θα επιστραφούν στα οπλοστάσια και για να εκτελεστεί η αναγκαία αυτή πράξη δικαιοσύνης και λογικής η κυβέρνηση υπολογίζει στη συνδρομή σας. [...] Η τάξη, προϋπόθεση της ευημερίας σας, πρέπει με κάθε τμήμα και δίχως μια μέρα καθυστέρησης να αποκατασταθεί ολοκληρωτικά, άμεσα και αμετάκλητα.» Η Louise Michel σχολιάζει την αφίσα αυτή στο βιβλίο της *La Commune* ως εξής: «Όλος ο κόσμος ήξερε ότι τα κανόνια, τα δόθηκαν κλεμμένα από το Κράτος, ανήκαν στην εθνική φρουρά και ότι το να τα επιστρέψουμε, θα ήταν σαν να βοηθούσε σε μια παλινδρόωση [της Μοναρχίας].»

¹⁶ Τα κανόνια αυτά που κατασκευάστηκαν στη διάρκεια της Πολιορκίας χρηματοδοτήθηκαν κατά το ήμισυ από μια δημόσια συνδρομή που οργάνωσε ο Victor Hugo. Καθώς η κυβέρνηση τα εγκατέλειψε, οι Παριζιάνοι υπό τις διαταγές της κεντρικής Επιτροπής της Εθνοφρουράς τα προστάτευσαν από τους Πρώσους στη Belleville και τη Μονμάρτρη. Ο Thiers αποφάσισε να τα μετακινήσει για να καταλάβει το Παρίσι.

όπως υπερασπιστήκαμε το τελευταίο οχυρό της προδομένης τιμής του πουλημένου έθνους.

Ζήτω η Δημοκρατία!

Για τις γυναίκες πολίτες της Μονμάρτρης.

Η γραμματέας, Louise Michel.

Στην κυρία Paul Meurice/ οδός Laval 26/ λεωφόρος Frochet 5.

[12]

[L.M. προς τον Georges Clemenceau]

Πολίτη δήμαρχε,

Εμείς, η δημοκρατική Επιτροπή επαγρύπνησης των γυναικών πολιτών του 18^{ου} διαμερίσματος θέλοντας να συμμετέχουμε στο πατριωτικό μας καθήκον, σας ζητούμε:

1. Άμεση εξουσιοδότηση να προβούμε σε έρευνα κάθε σπιτιού του 18^{ου} διαμερίσματος με σκοπό να γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό των ηλικιωμένων, των αναπήρων και των παιδιών, ώστε η δημοκρατία να μην ξεγελαστεί,

2. εξουσιοδότηση να διεκδικήσουμε άμεσα τα εγκαταλελειμμένα σπίτια του 18^{ου} διαμερίσματος, με σκοπό να εγκατασταθούν εκεί οι άστεγοι πολίτες και να δημιουργηθούν άσυλα, όπου θα συντηρούνται τα παιδιά,

3. το κρασί και το κάρβουνο που βρίσκονται στα υπόγεια των εγκαταλελειμμένων σπιτιών να μπορέσουν να χρησιμοποιηθούν για τις ανάγκες των αρρώστων και των ασύλων,

4. ολοκληρωτική κατάργηση των εκκλησιαστικών εργαστηρίων και των οίκων ανοχής στο 18^ο διαμέρισμα,

5. άδεια να λειώσουμε τις καμπάνες της Μονμάρτρης για την κατασκευή κανονιών,

6. ο υπολοχαγός Clément να αποστρατευθεί άμεσα προς τμήν της Κομμούνας.

Ζήτω η Κομμούνα

Η προσωρινή αντιπρόεδρος

Louise Michel

Οδός Oudot 24, Μονμάρτρη

Η αντιπρόεδρος

Collet

Λεωφόρος Ornano 64

[13]

Πολίτη Lemoussu,

Σας στέλνω τον πολίτη Jules Dupont, εκείνον που έφερα από τις Βερσαλλίες. Θα ήθελε να πάει με το μέρος του στρατηγού Eudes και, περιμένοντας, τίθεται ολοκληρωτικά στη διάθεσή σας για ό,τι μπορεί να φανεί χρήσιμο στην υπόθεση μας. Έχετε λοιπόν στη διάθεσή σας τον κύριο Jules Dupont, τον οποίο σας συστήνω ως καλό πολίτη και ταυτόχρονα καλό φίλο μας.

Χαιρετισμούς και ισότητα.

Louise Michel.

[Στην πίσω σελίδα, στο κάτω μέρος:] Διεύθυνση του πολίτη Jules Dupont/ οδός Ruisseau 20.

[14]

Η πολίτης Renaud, οδός Oudot 24, Μονμάρτη, μου επιβεβαίωσε ότι ο διοικητής του 142^{ου} πήγαινε κατά καιρούς στις Βερσαλλίες.

Louise Michel.

[Ακολουθεί μια λίστα ονομάτων, στην οποία αυτό της κυρίας Fernandez είναι μεν διαγραμμένο, όμως απόλυτα ευανάγνωστο:] Louise Michel/ Κυρία Fernandez/ Poulain/ Cartier/ Dauguet/ πολίτης Gognat.

[15]

Πολίτες συντάκτες της εφημερίδας *La Sociale*,

Οι εθελόντριες τραυματιοφορείς της Κομμούνας του Παρισιού θα περάσουν να σας σφίξουν το χέρι.

Σας παρακαλούν να καταχωρήσετε την παρακάτω δήλωση γιατί στους καιρούς που ζούμε, όποιος δεν επιβεβαιώνει, καθώς και όποιος τρέπεται σε φυγή, είναι δειλός.

Οι τραυματιοφορείς της Κομμούνας δηλώνουν ότι δεν ανήκουν σε καμία εταιρεία, όποια κι αν είναι αυτή. Η ζωή τους είναι ολοκληρωτικά δοσμένη στην

Επανάσταση. Το καθήκον τους είναι να επιδέχονται τα τραύματα που προκαλούν τα δηλητηριασμένα βλήματα των Βερσαλλιών ακόμα και στο πεδίο της μάχης και να παίρνουν, όποτε χρειαστεί, το τουφέκι σαν όλους τους άλλους.

Είναι δικαίωμά τους, και δεν θα το ξεχάσουν, στην περίπτωση που η αντίδραση θριαμβεύσει κάπου -αν και είναι απίθανο- να πάρουν τα όπλα και να πολεμήσουν γιατί όπου και να συμβεί κάτι τέτοιο, η Επανάσταση δεν πρέπει να νικηθεί.

Ζήτω η Κομμούνα.

Ζήτω η παγκόσμια Δημοκρατία.

*Οι εθελόντριες τραυματιοφορείς της Κομμούνας
Louise Michel, Goullé, Poulain, Quartier, Dauguet.*

[16]

Να προσέξετε μήπως και κάποιος από τους φίλους μας (ο οποίος διαθέτει μόρφωση αλλά όχι και τόσο καλή κρίση) θα μπορούσε κάλλιστα να κρύβεται για να μην αποσπασθεί στο Μέτωπο και καθώς είναι καλός στρατιώτης, θα ήταν χρήσιμος. Πρόκειται για τον πολίτη Rotin που βρίσκεται στο σπίτι των αδερφών του, οδός [j] εκπαιδευτήριο Delles.

Louise Michel.

[17]

Αγαπητέ μου Eudes,

Γίνεται να ξαναστείλετε στο Παρίσι εκείνον τον ηλίθιο που θα μπορούσε να σπείρει εδώ τον πανικό, αν υπήρχαν άνθρωποι ικανοί βέβαια να πάθουν πανικό. Θα τον κάνω να νομίσει τους κανονιοβολισμούς του οχυρού για τα κανόνια των Βερσαλλιών προκειμένου να σωθεί πιο γρήγορα. Θα είχατε την καλοσύνη να τον ξαναστείλετε *;

[18]

Πολίτη Varlin *,

Καθώς αρνούνται να μου δώσουν τρόφιμα με την υπογραφή σας, θεώρησα χρέος μου να σας ενημερώσω. Γιατί πιστεύω ότι θέλετε η υπογραφή αυτή να είναι σεβαστή.

Ελάτε λοιπόν να πούμε δυο λόγια για το θέμα αυτό. Βρίσκομαι συνήθως στο ασθενοφόρο απέναντι από το επιτελείο όπου βρίσκεται ο 4^{ος} λόχος μηχανικού.

Χαιρετισμοί και ισότητα.

Louise Michel.

Εθελόντρια τραυματιοφορέας της Κομμούνας.

Στείλτε μου πίσω, σας παρακαλώ, το συνημμένο φύλλο - είναι για να δείτε περί τίνος πρόκειται.

[19]

[L.M. προς την κυρία Jules Simon ¹⁷. Φυλακή των Βερσαλλιών.]

Κυρία,

Είχατε την καλοσύνη να δώσετε νέα μου στη μητέρα¹⁷ μου, κάτι που δεν θα ξεχάσω ποτέ. Σας ευχαριστώ.

Μια ακόμα τελευταία εξυπηρέτηση. Κάποιοι φίλοι που δεν καταλαβαίνουν τον χαρακτήρα μου, καταχρώνται του ονόματός μου για να προβούν σε ενέργειες για χάρη μου. Δεν παρακάλεσα ποτέ, παρά μόνο για ένα πράγμα. Να μαθαίνει η μητέρα μου νέα μου και είστε εσείς εκείνη, στην οποία το ζήτησα. Κάθε άλλη ενέργεια μου είναι ξένη και καθώς είστε το πρόσωπο που με καταλαβαίνει περισσότερο, βασίζομαι σε σας ότι θα προθυμοποιηθείτε να τους διαψεύσετε. Εάν ο φυλακισμένος διατηρεί ένα δικαίωμα, τότε αυτό είναι να κρατάει την τιμή του ανέπαφη.

Έδωσα την καρδιά μου ολόκληρη στην επανάσταση και δέχτηκα τις συνέπειες, δεν φοβάμαι ούτε την εξορία ούτε τον θάνατο, έζησα όμως με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην μου καταλογίζονται δειλές πράξεις. Σας εκλιπαρώ λοιπόν να πείτε ότι η μόνη μου ενέργεια ήταν να σας παρακαλέσω να δίνετε νέα μου στη μητέρα μου. Αγνώω τις υπόλοιπες ενέργειες που είχαν γίνει και δεν μπορώ να τις αποδεχτώ.

Μοναδική μου προσδοκία είναι η ηρεμία της μητέρας μου, φροντίζοντας

¹⁷ Υπάρχει ένα γράμμα της Marianne Michel, στο οποίο ευχαριστεί την κυρία Simon για «το ενδι-
αφέρον σας προς την κόρη μου» και προσθέτει: «Η καλοσύνη σας με ενθαρρύνει να σας κάνω μια
παράκληση, Κυρία. Σας μιλάει μια μητέρα. Εάν μπορείτε να φροντίσετε για την τύχη της κόρης
μου, θα σας είμαι παντοπνά ευγνώμων. Δεν έχω κανέναν άλλον παρά μόνο εκείνη. Σκεφτείτε την
απελπισία μου μπροστά σ' αυτό που της συμβαίνει σήμερα. Πέφτω στα γόνατα και σας παρακα-
λώ. Εάν μπορούσα να εξασφαλίσω ότι θα τη στείλουν στο εξωτερικό, όπου τουλάχιστον εκεί θα
μπορούσα να είμαι μαζί της και να εργάζομαι για να ζήσω, θα ήμασταν και οι δύο ευτυχισμένες.»

να ξαναβρεί την οικογένειά της όταν εγώ θα έχω δικαστεί και, για μένα, ο θάνατος ή η εξορία ώστε να μπορέσω να την καλέσω κοντά μου και να ξεχάσω για πάντα τη Γαλλία.

Απευθύνομαι λοιπόν σε σας προκειμένου κάποιοι απερίσκεπτοι φίλοι να μην μου αφαιρέσουν το μοναδικό πράγμα που δεν μπορούμε να στερήσουμε από έναν φυλακισμένο.

Σας απευθύνω τα σέβη μου.

Louise Michel.

[Στην εμπρόσθια σελίδα, η διεύθυνση:] Κυρία Jules Simon¹⁸/ συνέλευση των αντιπροσώπων/ Βερσαλλίες. [Και η σφραγίδα ταχυδρομείου:] 10 Ιουνίου.

[20]

[L.M. προς την κυρία Nogo. Φυλακή των Βερσαλλιών]

7 Ιουλίου.

Καλή μου φίλη,

Βρίσκομαι σε αρκετά δύσκολη θέση. Η κυρία Montet, η μητέρα, είναι άρρωστη. Είχαμε υποσχεθεί στην κόρη της ότι θα την προσέχουμε και πρέπει λοιπόν να την ενημερώσουμε, χωρίς όμως να δραματοποιήσουμε την όλη κατάσταση περισσότερο απ'όσο πρέπει. Πρόκειται απλά για τον πόνο του χωρισμού.

Εάν έρθει κάποιος ή λάβετε κάποιο δέμα για μένα, δώστε την εδώ διεύθυνσή μου¹⁹. Ταυτόχρονα θα μου στείλετε κι ένα μπουκάλι, το μικρό, γιατί του λίτρου έσπασε²⁰. Πείτε μου πώς είστε και μην αφήνετε τον εαυτό σας να καταβληθεί από την πλήξη. Γράψατε στη μαμά; Να της πείτε κυρίως οτιδήποτε μπορεί να την παρηγορήσει.

¹⁸ Αν και σύζυγος του Jules Simon, ο οποίος (μαζί με τους δύο άλλους Jules) προδίδει τόσο ολοκληρωτικά τις ελπίδες του γαλλικού λαού και γίνεται αντικομμουνάριος, η κυρία Simon υπήρξε φίλη της Louise Michel. Παρέδιδαν και οι δύο μαθήματα στη δωρεάν επαγγελματική σχολή της οδού Thévenot.

¹⁹ Η Louise Michel μεταφέρθηκε στις 15 Ιουνίου από τη φυλακή Chantiers των Βερσαλλιών (όπου παρέμεινε η κυρία Nogo) στο σωφρονιστήριο των Βερσαλλιών μαζί με τις «σαράντα χειρότερες» από τις φυλακισμένες.

²⁰ Πιθανόν να πρόκειται για τη συνέχεια του παρακάτω περιστατικού: «Πέταξα [...] στο κεφάλι ενός χωροφύλακα που ήθελε να μου το πάρει, ένα μπουκάλι καφέ που πέρασε η μητέρα μου από τα κιγκλιδώματα της πόρτας της αυλής και που δεν ήθελα να τον αφήσω να το πάρει παρά μόνο όταν η καημένη γυναίκα θα είχε φύγει. Καθώς κλήθηκα κοντά στον λοχαγό Βρίοι, έθεσα το επιστέγασμα της απόπειράς μου λέγοντας: «Λυπάμαι που φέρθηκα έτσι στον καημένο τον άνθρωπο αλλά δεν βρισκόταν εκεί ασκώντας υπηρεσία.» (La Commune)

Η κυρία David έλαβε επιτέλους το δέμα της:

Γράφετε όλα τα γράμματα των γυναικών²¹ και δίνετε χαρτί αλληλογραφίας και για εκείνα των παιδιών²²;

Μ' ενοχλεί πολύ να σκέφτομαι ότι μέινατε χωρίς χρήματα. Πείτε μου αν ξαναήρθε η μητέρα σας. Να μου φιλήσετε όλες τις φίλες μας και να πείτε σ' αυτές που με σκέφτονται, πόσο επιθυμώ να δοθεί τέλος στα βάσανά τους.

Πολλά χαιρετίσματα στη Marie Drée και στις γυναίκες εκείνες που έρχονταν κοντά μας, σφίγγω το χέρι σε όλο τον κόσμο.

Προσπαθήστε να μην ξεχάσουν την τρελή.

Louise Michel.

[21]

[L.M. προς την κυρία Noro]

27 Ιουλίου 1871,

Αγαπημένη φίλη,

Γιατί δεν απαντάτε πια; Φτάσατε στον σταθμό; Δεν μπορούμε να το μάθουμε, αφού η φυλακισμένη που μόλις μας ήρθε, δεν ξέρει ποιες ήταν αυτές που έφυγαν, ούτε ποιες εκείνες που έφτασαν μετά την αναχώρησή μας. Πείτε μας εσείς.

Έχετε τη Mariani Gilquin, μην παραλείψετε να μας τη φιλήσετε για μένα, για τη Félicie Chantereine και για την κυρία Gueguen. Δυστυχώς, δεν μπορέσαμε να έχουμε νέα της, αφού δεν απαντάτε.

Γιατί δεν ζητάτε να έρθετε μαζί μας; Δουλεύουμε κι αυτό βοηθάει στο να περνούν οι ατέλειωτες μέρες.

Σας φιλούμε και σας αγαπούμε.

Έμαθα ότι η Félicie Glingamer απελευθερώθηκε, ενώ η καημένη η Hortense όχι; Πείτε μου επίσης αν η Marie Drée έφυγε. Βλέπω, εξάλλου, ότι μας ξεχάσατε και τις δύο για να μείνουμε τόσο καιρό χωρίς απάντηση. Όσο για μας, δεν ξεχνάμε κανέναν. Να πείτε στην κυρία Nesie ότι τώρα με τα γυαλιά της θα μπορεί να γράφει μια χαρά.

Μην μας ξεχνάτε κοντά στις καλές μας φίλες. Μια χειραψία σε όλους.

Σας φιλούμε.

Louise Michel, οδός Paris 20.

²¹ Η κυρία Noro, όπως και η Louise Michel, ήταν συντάκτρια εγγράφων για λογαριασμό όλων των αναφάβητων κρατουμένων.

²² «Τα παιδιά ήταν έγκλειστα σ' έναν στρατώνα στη φυλακή των γυναικών και δέχονταν εξίσου βάνουση μεταχείριση. Ο γραμματέας του Merceteau άνοιξε με μια κλωτσιά την κοιλιά ενός μικρού. Ο γιος του Ravnier, ηλικίας δώδεκα χρόνων, χτυπήθηκε αλύπητα επειδή αρνήθηκε να προδώσει την κρυψώνα του πατέρα του.» (Lissagaray: *Histoire de la Commune de 1871*)

Η κυρία Dijon²³ με ξέχασε; Η κυρία David είναι ακόμα εκεί; Όλες αυτές οι κυρίες που τους αρέσει να ασχολούνται με πράγματα, θα έπλητταν λιγότερο εδώ. Η κυρία Gueguen έλαβε γράμμα από τον σύζυγό της. Δεν ξεχνώ τη Victorine, ούτε τη Justine, ούτε κανέναν.

[22]

[L.M. προς την κυρία Noro]

Πολυαγαπημένη φίλη,

Πήραμε το γράμμα σας. Στην πραγματικότητα, οι μοναδικές λεπτομέρειες από τη ζωή μας είναι ότι σας σκεφτόμαστε πολύ, ότι οι αδερφές είναι πολύ ευγενικές και ότι η δουλειά στο κοσμηματοπωλείο μας διασκεδάζει. Ωστόσο, πρέπει να μάθουμε όλα τα δικά σας νέα. Κατ' αρχήν, φιλώ όλο τον κόσμο, ακόμα και τις δύστροπες. Δεν χρειάζεται να πω φυσικά ότι φιλώ διπλά τις φίλες μου. Καημένη μου γκρινιάρη, πόσο πρέπει να πλήττετε. Επιδώξτε να πάρετε τον αέρα κάποιου που να έχει τον χαρακτήρα μου, αυτό θα σας διασκεδάσει. Αλήθεια, τώρα τελευταία τις κυρίες Nesle, Marie Drée, τη Jeanne την τραυματιοφορέα, τη David και τόσες άλλες, αν και τα ονόματά τους μου διαφεύγουν, έχω την εντύπωση ότι τις βλέπω γύρω μου στο γρήγορο ρυθμό της ζωής μας και σαν μέσα σε όνειρο στη σημερινή εποχή.

Σας στέλνω όλη μου την αγάπη. Τώρα που είμαστε χώρια, αισθανόμαστε κυρίως πόσο ζωντανές είναι οι φίλιες της φυλακής.

Γράψτε μας όσο πιο σύντομα μπορείτε. Στείλτε σε όλες μας πάλι νέα σας και σας παρακαλώ, μην ξεχάσετε την κυρία με τις ευσεβείς ιστορίες, ούτε τη Félicie Glingamer και την κυρία Comte, ούτε εκείνες τις καινούργιες που με γνώρισαν τυχαία. Και τέλος, να μην ξεχνάτε την παχουλή Lucie, αν δεν πειράζει τις άλλες, και τη Victorine.

Σας φιλώ και πάλι εκ μέρους όλων μας.

Louise Michel.

Η Félicie έγραψε στην κυρία Mémier αλλά δεν έλαβε απάντηση. Γράφετε ακόμα τα γράμματα γι' αυτές τις κυρίες; Δίνετε χαρτί αλληλογραφίας στα πιτσιρικά; Γράφετε τα γράμματά τους; Δίνουνε φαγητό στην τρελή;

²³ Οι συνθήκες φυλάκισης των γυναικών που περιγράφει η κυρία Noro στη μαρτυρία της είναι φριχτές. Οι φυλακισμένες είναι συχνά δεμένες πισθάγκωνα, χτυπημένες μέχρι λιποθυμίας, ακόμα και «ξυλοδαρμένες σε όλο το πρόσωπο». Παρόλα αυτά, λέει: «Περνούσαμε τον καιρό μας με το να τραγουδάμε το Άσμα της αναχώρησης, τα λόγια του οποίου μία από εμάς, η κυρία Dijon, μια πολύ διασκεδαστική γυναίκα, είχε κρύψει κάπου πάνω της».

Βερσαλλίες, 4 Σεπτεμβρίου 1871,

Προς τους κυρίους προέδρους του 3^{ου} και 4^{ου} στρατοδικείου

Εφόσον υπάρχουν ακόμα περιθώρια, εφόσον στην επέτειο της δημοκρατίας²⁴ πέφτουν στην ποτισμένη με αίμα γη τα κεφάλια των πιο περήφανων δημοκρατών, δίκαιο είναι, όσοι θα θυμούνται τα αδέρφια τους, να έρθουν να σταθούν στο ίδιο ικρίωμα.

Να ανοίξουν τις φυλακές σε αυτούς που βρίσκονται εκεί κατά τύχη (ο αριθμός είναι μεγάλος) και να πάρουν μαζί με το κεφάλι του αντιπροσώπου της Μονμάρτρης²⁵ τη ζωή όλων αυτών που δεν θέλουν πια να βλέπουν τίποτα.

Υπήρξα περισσότερο στρατιώτης απ' ότι τραυματιοφορέας²⁶, έχω δικαίωμα στον θάνατο και έρχομαι να τον διεκδικήσω.

Ζήτω η δημοκρατία,

Louise Michel, κρατητήριο, λεωφόρος Paris 20.

[L.M. προς τον αββά Folley. Φυλακή των Βερσαλλιών.]

Πάτερ²⁷,

Ήθελα να σας ζητήσω, σε σας που μπορείτε να επικοινωνείτε με τους καταδικασμένους, να προσέχετε σχετικά με την αλληλογραφία τους. Θα μου το αρνηθείτε, αφού αυτό απαγορεύεται. Ωστόσο, θέλω να παραδώσετε στον αντιπρόσωπό

²⁴ 4 Σεπτεμβρίου 1870, πτώση της Β' Αυτοκρατορίας, ανακήρυξη της Δημοκρατίας και εγκαθίδρυση της Κυβέρνησης Εθνικής Άμυνας.

²⁵ Ο Théophile Ferré, αντιπρόσωπος της Μονμάρτρης, καταδικάστηκε σε θάνατο στις 2 Σεπτεμβρίου.

²⁶ Σύμφωνα όμως με μια ανάκριση, αρνήθηκε τη συμμετοχή της στον ένοπλο αγώνα και υποστήριξε ότι το μόνο που έκανε ήταν να φροντίζει τους τραυματίες, ακόμη και στο νεκροταφείο της Μονμάρτρης.

²⁷ Ο αββάς Folley, ιερέας των φυλακών, ήταν εξαιρετικά αφοσιωμένος σε όλους τους φυλακισμένους χωρίς να τον απασχολεί η ενδεχόμενη αθεΐα τους.

μας της Μονμάρτρης, τον οποίο θεωρώ αδερφό μου και ξέρω ότι δεν είναι ένοχος για όλα αυτά που τον κατηγορούν, τα παρακάτω λόγια που είναι το αντίγραφο του γράμματός που έστειλα στον πρόεδρο του στρατοδικείου. Πρόκειται για ένα ενθύμιο έστω και για λίγες ώρες, από τα βάθη μιας φυλακής, προς εκείνον που αύριο θα πεθάνει. Ελπίζω ότι δεν θα μου το αρνηθείτε.

Πάτερ, σας ευχαριστώ εκ των προτέρων και σας απευθύνω τα σέβη μου.

Louise Michel.

Υ.Γ. Ο καταδικασμένος σε θάνατο, στον οποίο σας παρακαλώ να παραδώσετε αυτό το γράμμα, είναι ο Ferré, ο αντιπρόσωπος της Μονμάρτρης.

[25]

[L.M. προς τον Théophile Ferré ²⁸. Φυλακή των Βερσαλλιών.]

Αφού μπορούμε να αλληλογραφήσουμε σήμερα, η πρώτη λέξη του γράμματός μου ας είναι μια λέξη ευτυχίας, πολυαγαπημένη μας αντιπρόσωπε²⁸. Καταλαβαίνετε πόσο ευτυχισμένοι είμαστε αυτό τον καιρό της ντροπής, όταν βλέπουμε τους γιους της Δημοκρατίας να είναι αντάξιοι της υπόθεσης.

Εάν το γράμμα μου δεν προλάβει να φτάσει σε σας, τότε κι εγώ έχω το δικαίωμα να μην δω τα υπόλοιπα²⁹. Περιμένοντας, ας κουβεντιάσουμε. Ελπίζω σε ό,τι αφορά τις απόψεις για τις γυναίκες να μην είστε πια αντιδραστικός και να τους αναγνωρίζετε το δικαίωμα στον κίνδυνο και στον θάνατο. Εξάλλου, τα δικαιώματα αυτά μας τα επιβάλλουν γενναιόδωρα. Σας γράφω κάτω από τις ροδοδάφνες και τις πορτοκαλιές, αφού εδώ έχουμε έναν μικρό κήπο³⁰, όμως για να φτάσω ως εδώ πόσα πράγματα είδα.

Να πώς έγινε η σύλληψή μου. Έφεραν τη μητέρα μου για να την τουφεκίσουν στη θέση μου. Πήγα λοιπόν αμέσως να την απελευθερώσω παίρνοντας τη θέση³¹ της

²⁸ Ο Th. Ferré, φυσικά. Μπορούμε να παρατηρήσουμε με πόση συστολή του απευθύνεται.

²⁹ Πρώτος υπαινιγμός στο γεγονός ότι θα μπορούσε να αυτοκτονήσει, αν ο Ferré πέθαινε.

³⁰ «Στο σωφρονιστήριο, ο κανονισμός για τις 40 χειρότερες βελτιώθηκε σημαντικά, μας επέτρεψαν το μπάνιο και μας έδιναν ρούχα, μπορούσαμε να δούμε τους γονείς μας» (La Commune).

³¹ Πράγματι, κατάφερε να πάρει από τον διοικητή στο φυλάκιο 37, ο οποίος κρατούσε τη μητέρα της φυλακισμένη, την άδεια να οδηγήσει έξω τη Marianne Michel κι ακόμα να τη συνοδεύσει στα

και αν τελικά δεν τουφεκίστηκα εκεί³², πιστεύω ότι συνέβη γιατί στην πνευματική κατάσταση που βρισκόμουν, πολύ πιο ήρεμη απ' ό,τι με φανταζόμουν στις τελευταίες μου στιγμές και με την υπόθεση χαμένη, τους είπα τις αλήθειες τους περίπου όπως θα τους τις έλεγε ο θάνατος, αν ο θάνατος μιλούσε.

Από τότε πόσα πράγματα είδα. Η πεζοπορία ανάμεσα σε έφιππους, το κάστρο της Murette, οι Βερσαλλίες, το Satory³³ κι έπειτα ξανά οι Βερσαλλίες, ο Δυτικός σιδηροδρομικός σταθμός κι εδώ.

Οι σκηνές από τη Θεία Κωμωδία του Δάντη και οι πίνακες του Callot χωριούν μπροστά σ' αυτά που έζησα³⁴, η αγωνία της επανάστασης ανάκατη με κι εγώ δεν ξέρω ποια ελπίδα. Πράξεις δειλές χωρίς όνομα και πράξεις υπέροχες, τώρα είναι η στιγμή που οφείλουμε να κρατήσουμε το ηθικό μας ψηλά προκειμένου οι ψυχές μας να μείνουν ανέγγιχτες και να μην κυλιστούμε στο βούρκο.

Περιμένω να δικαστώ από το στρατοδικείο. Όσο για την ανάκρισή³⁵ μου,

μισά του δρόμου. Έπειτα, επέστρεψε να φυλακιστεί.

³² «Μπροστά μας, πάνω στον λοφίσκο, βρισκόταν ένα πλάτωμα έτοιμο για τις εκτελέσεις. Ο διοικητής [...] δείχνοντας μου τις πύρινες γλώσσες που εξακονίζονταν μέσα στον καπνό μου λέει: – Ορίστε το έργο σας. – Ναι, του απαντώ, εμείς δεν συνθηκολογούμε. Το Παρίσι θα πεθάνει!» *La Commune*. Δεύτερη πρόκληση λίγο αργότερα, μπροστά στον Galliffet, τον πιο αιμοσταγή βερσαλλιέρο στρατηγό. Ακόμα κι εκεί, δεν ξέρουμε πώς και δεν τουφεκίστηκε, αφού ο Galliffet ούρλιαξε: «Άρξτε πυρί!».

³³ Εκεί, οι συνθήκες κράτησης ήταν φριχτές. «Η κόλαση τη μεγάλη μέρα ήταν η εξέδρα του οροπέδιου του Satory», γράφει ο Lissagaray στο *Histoire de la Commune de 1871*. Δύο χιλιάδες φυλακισμένοι θα πεθάνουν (από το κρύο, από γάγγραινα, από τρέλα, από συνοπτικές εκτελέσεις). Στις σπαποθήκες της αφθονίας, στον Δυτικό σιδηροδρομικό σταθμό, οι φύλακες έδεναν τις γυναίκες, τις χτυπούσαν, κατά προτίμηση στα στήθη, τις απειλούσαν ότι θα τις εκτελέσουν. Όλες οι γυναίκες εξαναγκάζονταν να δίνουν το κορμί τους, όπως οι πόρνες. Στη φυλακή της Chantiers των Βερσαλλιών, οι φυλακισμένες κοιμόνταν πάνω σε λίγο άχυρο, έτρωγαν ψωμί ανακατεμένο με ροκανίδι και ταλαιπωρούνταν από τις ψείρες.

³⁴ Να πώς περιγράφει η L.M. στο βιβλίο της *Mémoires* την εξαναγκαστική πορεία από το Παρίσι στις Βερσαλλίες κατά τη διάρκεια της *Ματωμένης Εβδομάδας*: «Ήταν νύχτα και περπατούσαμε ανάμεσα σε έφιππους. Τίποτα πιο τρομαχτικά όμορφο από το τοπίο, όπου μας κατέβασαν μέσα στις χαράδρες, κοντά στο κάστρο της Murette [...]. Καθώς σκοτεινίαζε, όλα έπαιρναν μορφές ονείρου. [...] Μια δέσμη φωτός περνούσε ανάμεσα από τα πόδια των αλόγων και τα φώτιζε. Κόκκινες ακτίνες έμοιαζαν να στάζουν αίμα πάνω στα κουρελιασμένα ρούχα μας και στις στολές των στρατιωτών. [...] Είχαμε την εντύπωση ότι εκεί θα μας τουφεκίσουν. Δεν ξέρω γιατί μας ανέβασαν πάλι. Στο δράμο κοιτούσα αυτό το τοπίο χωρίς να σκέφτομαι πια πού βρισκόμασταν.»

³⁵ Πρώτη ανάκριση της Louise Michel: 28 Ιουνίου 1871. Στα προκτικά που φυλάχτηκαν στα ιστορικά Αρχεία του Υπουργείου Πολέμου, διαβάζουμε συγκεκριμένα: «Η ηθική για μένα συνοψιζόταν στο να ενεργεί κανείς σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του και να συμπεριφέρεται σε όλους τους άλλους και στον εαυτό του δίκαια. Όσο για το πολιτικό σχήμα, ζητούσα παγκόσμια Δημοκρατία και για να φτάσουμε σ' αυτή, ήταν αναγκαία η ανάπτυξη όλων των υψηλών ικανοτήτων του από-μου, η απόλεια των άγριων ενστίκτων μέσω της σωστής κατεύθυνσης της παιδείας, η βαθιά

περιληπτικά είπα τα εξής. Αγάπησα και υπηρέτησα την Κομμούνα με όλη μου την καρδιά από την πρώτη μέρα μέχρι την τελευταία γιατί ήθελε την ευτυχία του λαού και γι' αυτό τον λόγο, δεν είχα τίποτα να πω προς υπεράσπισή μου, αφού έδρασα σύμφωνα με τις πεποιθήσεις μου. Όσο γι' αυτά που σκεφτόμουν, είχα τη χαρά να τα πω και δεν είναι λίγο, σε κάποιες περιστάσεις, κυρίως όταν βλέπουμε, όπως έβλεπα εγώ, τους δειλούς³⁶, τρέμοντας όλοι από φόβο, να έρχονται να κατηγορούν την Κομμούνα για όλα αυτά που ήξεραν καλά ότι δεν είχε κάνει.

Αδερφέ μου, άραγε θα ξαναϊδωθούμε³⁷; Θα ξαναδούμε τους φίλους μας; Τι σημασία έχει πια.

Σας χαιρετώ απ' την καρδιά μου.

Louise Michel.

[26]

Προς τον κύριο Marbel, πρόεδρο της επιτροπής απονομής χάριτος³⁸,
Παλάτι των Βερσαλλιών,
Κρατητήριο των Βερσαλλιών, 9 Σεπτεμβρίου 1871.

Μην έχοντας πει ποτέ ψέματα για τον εαυτό μου, έχω δικαίωμα να γίνομαι πιστευτή.

Αν στο Παρίσι δεν επικρατούσε νεκρική σιγή, ο λαός θα σας φώναζε ότι, παραδομένος στον εαυτό του από εκείνους που ορίστηκαν στις 4 Σεπτεμβρίου 1870,

συναίσθηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και μια παιδεία εξίσου δυνατή για τον άνδρα και τη γυναίκα. Με δυο λόγια, η διακυβέρνηση από όλους για όλους που αντιπροσώπευε η Κομμούνα, αναμένοντας μια πιο μεγάλη απλοποίηση». Η ιδιαίτερη αυτή ομολογία πίστης θα παραμείνει η ίδια για όλη της τη ζωή. Εξάλλου, ήταν πολύ συνετή σε αυτή την ανάκριση να αποκρύψει τη σημαντική της συμμετοχή στον εμφύλιο πόλεμο.

³⁶ Θα πρέπει να επισημόνουμε ότι λίγοι από τις ηγετικές μορφές της Κομμούνας ανέλαβαν αποκάλυπτα τις ευθύνες τους. Συχνά διαβάζουμε στα έγγραφα από τις δίκες τους: «Δεν επιδοκίμαζα πλήρως», «Σπάνια παρακολουθούσα τις συνεδριάσεις του Δημαρχείου», «Σχεδίαζα να υποβάλω την παραίτησή μου». (*Procès de Communards -Οι δίκες των Κομμουνάριων-* σε παρουσίαση Jacques Rougerie)

³⁷ Από εδώ και κάτω, γραμμένο με μολύβι.

³⁸ Ο Thiers απέρριψε επιδέξια το δικαίωμα των βουλευτών να μειώνουν τις ποινές και όρισε μια επιτροπή απονομής χάριτος από τη Βουλή. Την απόρτιζαν δεκαπέντε μέλη από μικτές επιτροπές του 1851, πρώην βασιλόφρονες με τεράστια περιουσία [...]. Ο πρόεδρος Martel παζάρευε τις απονομές χάριτος για τις όμορφες αιτούσες». (Lissagaray: *Histoire de la Commune de 1871*)

εξέλεξε ελεύθερα³⁹ αυτούς που με κίνδυνο της ζωής τους διατηρούσαν την τιμή και την ασφάλεια από τις 18 Μαρτίου, από τότε δηλαδή που ανεστάλη ο αφοπλισμός⁴⁰ της εθνοφρουράς. Οι άνθρωποι αυτοί αγωνίστηκαν ταυτόχρονα εναντίον όλων, αρνούμενοι έμπρακτα όλες τις δειλές και όλες τις απάνθρωπες πράξεις.

Σήμερα που μας περιβάλλει η σιωπή του τρόμου, σας φωνάζω να προσέξετε εκείνους που διψούν για αίμα. Το αίμα που χύθηκε πριν από τρεις μήνες δεν ήταν αρκετό για να τους ξεδιψάσει;

Εγώ που υπήρξα μάρτυρας αυτών των πραγμάτων από την πρώτη ως την τελευταία μέρα, θα φωνάζω πάντα ότι αυτό ήταν θανάσιμο χτύπημα στην Κομμούνα. Όχι, η Κομμούνα δεν είναι ένοχη, το αίμα που θέλουν να χυθεί, να πέσει πάνω στους κατηγορούς της!

Το μέλλον είναι εδώ και το κεφάλι του Ferré θα ήταν πρόκληση⁴¹ για τις συνειδήσεις και η απάντηση, μια επανάσταση.

Louise Michel.

³⁹ Είναι σημαντικό να υπενθυμίσουμε ότι οι αντιπρόσωποι της Κομμούνας εκλέγονταν με την ελεύθερη ψήφο όλων των ανδρών που βρίσκονταν στο Παρίσι και ότι η Κομμούνα, στην πραγματικότητα, ανακηρύχθηκε μετά από αυτές τις εκλογές, στις 28 Μαρτίου.

⁴⁰ Περισσότερο απόπειρα αφοπλισμού. Ο Thiers ήθελε να πάρει στη διάρκεια της νύχτας τα κανόνια από τον λόφο της Μονμάρτρης. Ο λαός τον εμπόδισε και εξεγέρθηκε.

⁴¹ Σ' αυτό το σημείο, πολλές λέξεις είναι σβησμένες με πολλή επιμέλεια ώστε να μην είναι ευανάγνωστες.

[Théophile Ferré προς τη Louise Michel.]

Κρατητήριο των Βερσαλλιών, κελί Ν° 6,
 Πρωί Σαββάτου, 9 Σεπτεμβρίου 1871.

Προς την πολίτη Louise Michel, φυλακισμένη του Κράτους

«Κι μεις μέσα στα κόκκινα λάβαρα μας
 ας τυλιχτούμε για να πεθάνουμε»⁴².

Louise Michel»

Αγαπητή πολίτη,

Έλαβα το γοητευτικό σας ενθύμιο⁴³ και διάβασα με το πιο ζωηρό ενδιαφέρον την ποίησή σας, τόσο συγκινητική και τόσο λυπημένη που ο διωγμός δεν μπορεί παρά να την κάνει ακόμα πιο αληθινή και πιο ορμητική.

Γνωρίζετε ότι σε πολλά σημεία υπάρχει συμφωνία απόψεων ανάμεσά μας και αυτή τη στωικότητα που αναγνωρίζω σε σας, δεν την έχω στερήσει πλήρως από τον εαυτό μου. Γιατί όταν κάποιος, όπως εμείς, θυσιάσαμε εδώ και καιρό τη ζωή μας, είμαστε πολύ δυνατοί και δεν μπορεί τίποτα ούτε να μας εκπλήξει, ούτε να μας προσβάλει.

Ωστόσο, ακόμα και φυλακισμένος, δεν πρέπει να χάνει κανείς κάθε ελπίδα αλλά πρέπει να εξετάζει με ψυχραιμία την κατάσταση του. Η μανία αυτών που μας νίκησαν ενάντια σε αντιπάλους άοπλους και ανίσχυρους είναι απόδειξη αδυναμίας. Μόλις καταδίκασαν τρεις γυναίκες με την ποινή του θανάτου. Τρεις

⁴² Παράθεση ενός ποιήματος που γράφτηκε μια νύχτα αγρύπνιας, σύμφωνα με τη Louise Michel στο βιβλίο της *Mémoires*. Τους δύο αυτούς στίχους διαδέχονται οι εξής: «Μαζι, μέσα σ' αυτά τα όμορφα σάβανα/ Θα είμαστε καλά εκεί για ν' αποκοιμηθούμε.» Αυτή η οιοει γλυκύτητα του μοιρασμένου θανάτου, αυτή η εγγύτητα των τυλιγμένων σε μια σημαία κορμιών παραπέμπουν στο τέλος ενός μυθιστορήματος της Louise Michel με τίτλο *Le Cloaque-dents*. Μια νέα κοπέλα, η Esther, πέφτει από τις σφαίρες, ένα «κόκκινο τριαντάφυλλο» στο στήθος, ενώ το λάβαρο γκρεμίζεται και ο νέος άντρας που αγαπά, σκοτώνεται κι αυτός. «Τους γάμους περίμενε, τους κόκκινους γάμους.» Πιο συγκεκριμένα, η Esther είχε προειδοποιήσει τον πατέρα της, παρουσιάζοντάς του τον αρραβωνιαστικό της: «Δεν υπάρχει λόγος να ετοιμάσουμε λευκό νυφικό, θα έχουμε κόκκινο γάμο.» Γιατί ο Ferré επέλεξε αυτούς τους στίχους; Ήταν μήπως και ο ίδιος ευαίσθητος απέναντι σε αυτές τις επικλήσεις σαρκικής ένωσης μέσα στο θάνατο;

⁴³ Ένα κομμένο γαρύφαλλο μέσα στο κόκκινο σάλι της.

εργάτριες μητέρες⁴⁴. Χρειάζονταν ψωμί και φροντίδα κι αντί αυτού θα τις τουφεκίσουν! Και υπάρχουν και άνθρωποι, προερχόμενοι είναι αλήθεια από το ποταπό πλήθος, που θεωρούν ότι μια παρόμοια κοινωνία είναι άδικη και ότι έχει έρθει η ώρα να την αλλάξουν εκ βάθρων! Μα τι εγκληματίες! Να είστε βέβαιη λοιπόν ότι οι ιδέες ανοίγουν τον δρόμο κατ' αναλογία με τις βιαιοπραγίες εναντίον αυτών που τις διαδίδουν. Δεν θα σκοτώσουν όλους τους σοσιαλιστές, είναι πάρα πολλοί και αυτοί που θα γλιτώσουν, θα αποκτήσουν οπαδούς.

Το μέλλον μας ανήκει.

Κι εσάς, αγαπητή πολίτη, γιατί σας έχουν καθηλώσει έτσι, εδώ και τόσο καιρός; Πρόκειται να περάσετε από ένα απ' αυτά τα προσφιλή στρατοδικεία:

Επιτρέψτε μου να σας παροτρύνω να φροντίζετε καλά τον εαυτό σας, σε αντίθεση με ό,τι συνηθίζετε. Μην αφήνετε τους εχθρούς σας να νομίσουν ότι η φυλακή τους μπορεί να μας βλάψει. Όσο για μένα, είμαι κάπως συνηθισμένος κι έτσι είμαι πολύ καλά. Θα ήθελα πολύ να συμβαίνει το ίδιο για όλα τα θύματα που γεμίζουν τις φυλακές της Δημοκρατίας.

Όλος δικός σας, αγαπητή πολίτη,

Και της Ισότητας.

Th. Ferré

⁴⁴ Πρόκειται αναμφίβολα για τις Elizabeth Rétiŕfe, Joséphine Marchais και Léontine Suetens. Καταδικάστηκαν σε θάνατο την περίφημη μέρα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου, τη λεγόμενη μέρα των *Εμπρηστικών* (*des Révolteuses*), ενώ ήταν απλώς τραυματιοφορείς. Στην συνέχεια, η ποινή τους μετατράπηκε σε ισόβια καταναγκαστικά έργα.

[L.M. προς τον Théophile Ferré.]

Κοιτώντας 28, Δευτέρα, 11 το βράδυ.

Αδερφέ μου, σας ευχαριστώ, είμαι πολύ ευτυχισμένη. Θα ακολουθήσω τις συμβουλές σας, σας το υπόσχομαι. Ευχαριστώ που με πληροφορήσατε πως είστε καλά, το ελπίζω. Όσο για μένα, από την έναρξη του 3^{ου} στρατοδικείου⁴⁵, δεν ξέρω καν αν είμαι φυλακισμένη. Δεν ανησύχησα καθόλου κι έπειτα από μια απόφαση σαν αυτή που έβγαλαν, όταν θα είμαι ελεύθερη στην άλλη άκρη του κόσμου, θα γυρίσω να ξαναβρώ τους φίλους μου.

Θέλετε να γράψω για σας τις αναμνήσεις

[Εδώ το πρώτο φύλλο είναι σκισμένο, λείπει ακριβώς το μισό και συνεχίζεται απ' την αρχή της σελίδας 2.]

Μου συμβαίνει τώρα να έχω καιρό να γράφω. Δεν ξέρω καθόλου γιατί δεν έχω δικαστεί ακόμα, αφού θα έπρεπε να είχα περάσει με τις πρώτες, τις πιο ένοχες⁴⁶. Ίσως να προτίμησαν να ξεκινήσουν με κακόμοιρες γυναίκες που θα κλαίνε, χωρίς καν να καταλαβαίνουν τη βαρύτητα των ερωτήσεων που θα τους απευθύνουν, παρά με εκείνες που δεν μπορούν να πάρουν στα σοβαρά τέτοιους δικαστές.

Θυμάστε εκείνη τη συνέλευση όπου ένας ομιλητής, τον οποίο όμως δεν συμπαθούσαμε καθόλου γιατί ήταν λίγο ιδιοτελής, μιλούσε για έναν τεράστιο εκτοπισμό, όπου ο κόσμος θα φεύγει χαρούμενα με την κόκκινη σημαία στο μεγάλο κατάρτι; Θα ήταν πολύ όμορφο.

Η μητέρα μου είναι ασφαλής στο σπίτι της θείας μου. Αντικρίζω με χαρά την εξορία ή τον θάνατο και η επιλογή θα εξαρτηθεί από αυτό το καθήκον που θα

⁴⁵ Πρόκειται για το στρατοδικείο που καταδίκασε τον Ferré. Ενώ οι περισσότεροι υπόδικοι χρησιμοποιούσαν τεχνάσματα για να σώσουν τη ζωή τους, ο αντιπρόσωπος της Μονμάρτρης κράτησε μια στάση δυνατή και ξεκάθαρη: «Όντας μέλος της Κομμούνας του Παρισιού, βρίσκομαι στα χέρια αυτών που με νίκησαν. Θέλουν το κεφάλι μου και θα το πάρουν. Δεν θα σώσω ποτέ τη ζωή μου δειλιάζοντας. Έζησα ελεύθερος και έτσι σκοπεύω να πεθάνω.» Η Louise Michel είχε βεβαίως γνώση αυτής της δήλωσης, κατάλληλης για να την ενθουσιάσει.

⁴⁶ Η Louise Michel ζωγράφιζε σκίτσα στους τοίχους της φυλακής με ένα κομμάτι κάρβουνο. Πέτοξε ένα μπουκάλι καφέ στο κεφάλι ενός χωροφύλοκα. Στο βιβλίο της *La Commune* αποφαίνεται: «Καθώς δεν ήμουν η μόνη ένοχη γιό τόσα κακούργηματα, έφτιζαν τη λίστα με τις χειρότερες τις καθοδηγήτριες, όπως έλεγαν».

μου ανατεθεί, σε μένα, μια επαναστάτρια πιο ανένδοτη από εσάς, από αυτό που θα αποφασίσουν για τη ζωή σας οι γενναιόδωροι νικητές⁴⁷ μας. Εκτός κι αν δεν αποφασίσουν το ίδιο, όταν έρθει η σειρά μου. Περιμένοντας, είμαι ευτυχισμένη. Ναι, το μέλλον είναι δικό μας, αφού είμαστε οι μάρτυρες.

[Εδώ το φύλλο είναι σκισμένο.]

Υπάρχουν στιγμές που κοιτάζουμε τόσο λίγο στο παρόν και τόσο πολύ στο μέλλον, ώστε μας θαμπώνουν οι μελλοντικοί καιροί. Ποιος θα τους δει;

Ένα αξιοσημείωτο πράγμα στις φυλακές είναι ότι η διαίσθηση οξύνεται τόσο ώστε συχνά να βλέπουμε με τρόπο τρομαχτικό μέσα από την απόσταση και χωρίς εφημερίδες, χωρίς αλληλογραφία, να ξέρουμε τα πάντα σαν να είμαστε εκεί!

Πόσες άλλες καημένες γυναίκες, το ίδιο αθώς με τις τρεις καταδικασμένες σε θάνατο, βρίσκονται ακόμα εδώ! Όμως, δεν μπορώ να πιστέψω ότι αυτό θα διαρκέσει γι' αυτές. Είχα δύο ρωσίδες⁴⁸ φίλες, αρκετά δραστήριες, για τις οποίες δεν μαθαίνω πια τίποτα. Μου είπαν ότι πέθαναν αλλά δεν το πιστεύω και καθώς τα προαισθήματά μου δεν μ' έχουν ξεγελάσει για άλλους, δεν θα με ξεγελάσουν ούτε γι' αυτές.

Εδώ είμαι συντάκτρια εγγράφων για λογαριασμό τρίτων, εργασία την οποία έκανα ήδη και στον Δυτικό σιδηροδρομικό σταθμό. Μεταξύ των φυλακισμένων του Κράτους υπάρχουν και κάποιες που είτε συνελήφθησαν τυχαία, είτε τις πέρασαν για άλλες και που δεν καταλαβαίνουν καν γιατί κατηγορούνται⁴⁹. (Στο Δυτικό σιδηροδρομικό σταθμό, άφησαν ευτυχώς ελεύθερη μια κωφόλαλη που είχε φωνάζει «Ζήτω η Κομμούνα!»)

Ελπίζω ότι ο αξιοσέβαστος φίλος⁵⁰ μας θα θελήσει να φροντίσει για το γράμμα μου.

Καλή αντάμωση ίσως.

Louise Michel.

⁴⁷ Η Louise Michel είναι αποφασισμένη ν' ακολουθήσει τον Ferré στον θάνατο. Είναι η δεύτερη φορά που το υπαινίσσεται και τη φορά αυτή με μια διατύπωση πολύ επιτηδευμένη.

⁴⁸ Μία από αυτές θα μπορούσε ίσως να είναι η Elizabeth Dmitrieff.

⁴⁹ Κάποιες γυναίκες δεν ήξεραν καν αν ήταν οι Βερσαλλιέροι που τις είχαν συλλάβει ή οι Κομμουνάριοι.

⁵⁰ Ο αββάς Folley.

[Με πολύ μεγάλα γράμματα γραμμένο με μπλε μολύβι:] προς τον Ferré. [Το υπόλοιπο του γράμματος είναι γραμμένο με «ορνιθοσκαλισματα» σε μαύρο μελάνι.]

[στο πίσω μέρος του διπλωμένου στα τέσσερα φύλλου:] προς τον πολίτη Ferré, κελί 6.

[Στο περιθώριο:] Εάν δεν ήσασταν φυλακισμένος, θα ήμουν λιγότερο πειθήνια.

[29]

Πάτερ,

Στο απόσπασμα της εφημερίδας που έπεσε στα χέρια⁵¹ μου, ένα πράγμα μου έκανε εντύπωση. Το γεγονός ότι όλοι οι κατηγορούμενοι του 3^{ου} στρατοδικείου δικάστηκαν, ενώ πολύ ενοχοποιητικά έγγραφα είχαν αφαιρεθεί από [η άκρη του γράμματος είναι φθαρμένη και δεν μπορεί να διαβαστεί] και αντικατασταθεί από αντίγραφα.

Πόσα άλλα πράγματα πρέπει να ανακαλύψουν όσοι έχουν ολοκληρώσει τις συνεδριάσεις; Αυτό δεν θα μπορούσε να μην γίνει αντιληπτό, παρά μόνο στην περίπτωση που κάθε υπόθεση θα εξεταζόταν χωριστά γιατί πρόκειται για την έναρξη μιας συνεδρίασης που δεν συνδέεται με καμία υπόθεση συγκεκριμένα.

Εξακολουθώ να μην έχω νέα για την απάντηση του ξάδερφού μου, στον οποίο ωστόσο έστειλα μια κρατούμενη που αφέθηκε ελεύθερη. Δεν έχω δει τη μητέρα μου εδώ και αρκετό καιρό. Ελπίζω να μου φέρει μια απάντηση για τα καημένα τα παιδιά που περιμένουν με αγωνία και εργάζονται με πολύ κουράγιο. Σας έστειλα μία από αυτές σήμερα το πρωί.

Σας στέλνω την αρχή της ιστορίας μου, μου φαίνεται ότι θα μπορούσε να χρησιμεύσει σε κάτι. Εάν πάτε στον φυλακισμένο μας, να του τη δανείσετε, αν έχει χρόνο να διαβάζει. Ακόμη και με τόσες έγνοιες, οι μέρες είναι ατελείωτες.

Αν η εργασία αυτή σας αρέσει και αν έχω χρόνο να την ολοκληρώσω, θα σας αφήσω ένα αντίγραφο.

Σας απευθύνω, Πάτερ, τα σέβη μαζί με τις ευχαριστίες μου.

Louise Michel.

⁵¹ Πώς πήρε αυτή την εφημερίδα; Ίσως από κάποια από εκείνες «τις περιέργες και φλύαρες αστές που σέρνουν τις ουρές των φορεμάτων τους στις μυρμηγκοφωλιές», οι οποίες έρχονταν να χορτάσουν το θέαμα των «εμπρηστριών». Μια από αυτές, διηγείται η L.M. στο βιβλίο της *La Commune*, της είχε περάσει επιδέξια την εφημερίδα που κρατούσε πίσω από την πλάτη της.

Υ.Γ. Έχω για τη δίκη μου, όταν θα μου μιλάνε για τη θρησκεία στα σχολεία της Κομμούνας, μια εγκύκλιο της προσωρινής κυβέρνησης. Σχετικά με το θέμα αυτό, οι άνθρωποι αυτοί θα πρέπει να πιστεύουν ότι είμαστε εντελώς ηλίθιοι, ώστε να μην ξέρουμε πια τι έκαναν και τι έλεγαν. Η εγκύκλιος αυτή μας απαγόρευε να μιλάμε στα παιδιά για οποιοδήποτε θρήσκευμα, καθώς και να τα στέλνουμε στην κατήχηση. Τους περιμένω και απέφυγα να μιλήσω για όλα αυτά στην ανάκριση.

[Γραμμένο στο περιθώριο της πρώτης σελίδας:] Έχω επίσης ένα άλλο απόσπασμα, στο οποίο βλέπω τον χαρακτηρισμό του εμπρηστή⁵² να συμπληρώνει αναμφίβολα εκείνον του δολοφόνου⁵³ του προέδρου. Η ετυμολογία είχε παρθεί από πριν. Δεν βλέπουν λοιπόν ότι με την πυρκαγιά θα είχαμε χάσει το μέλλον της υπόθεσης, αφού όλα είχαν τελειώσει στο Παρίσι⁵⁴.

[Στην εμπρόσθια σελίδα που χρησιμεύει ως φάκελος:] Πάτερ, το γράμμα αυτό θα σας το φέρει κάποια από τις νεαρές κοπέλες μας.

⁵² Ήθελαν να φορτώσουν στον Ferré την ευθύνη για μια διαταγή εμπρησμού του υπουργείου Οικονομικών. Η διαταγή αυτή ήταν πλαστή. Μπορούμε να τη δούμε στην Ιστορική Βιβλιοθήκη της πόλης του Παρισιού. Ο γραφικός χαρακτήρας δεν μοιάζει καν με αυτόν του Ferré. Είναι όμως αληθές ότι ο Ferré διέταξε να καεί η αστυνομία του Παρισιού και το Δικαστικό Μέγαρο. Ο Bernard Noël εξηγεί πολύ καλά στο βιβλίο του *Dictionnaire de la Commune* ότι την ευθύνη για τις πυρκαγιές στο Παρίσι κατά τη διάρκεια της Ματωμένης Εβδομάδας τη μοιράζονται οι Βερσαλλιέροι (οι οποίοι από την αρχή έριχναν διάπυρα βλήματα και σκόπευαν έτσι τη φωτιά στα παραπήγματα του Πεδίου του Άρεως, στη στέγη του υπουργείου Οικονομικών και σε ένα μεγάλο τμήμα της Belleville) με τους Κομμουνάριους, οι οποίοι καθώς ένωσαν να χάνουν τα πάντα, άναβαν πυρκαγιές για να προστατεύσουν την οπισθοχώρησή τους. Ανάκτορα του Κεραμεικού, Ελεγκτικό Συνέδριο, Συμβούλιο της Επικρατείας, Μέγαρο της Λεγεώνας της Τιμής, υπουργείο Οικονομικών και φυσικά, το Δημαρχείο. Είναι αυτό που η L.M. αποκάλυψε «πυρκαγιά της απελπισίας».

⁵³ Κατά τη διάρκεια της δίκης του, ο Ferré προσπάθησε, παρά τις διακοπές και τις προσβολές, να διαβάσει ένα μανιφέστο που τελείωνε ως εξής: «Αφήνω στο μέλλον τη φροντίδα της μνήμης και της εκδίκης μου.» Ο πρόεδρος Merlin εξαπέλυσε τότε: «τη μνήμη ενός δολοφόνου!»

⁵⁴ Αρνείται εδώ το γεγονός ότι η Κομμούνα πυρπόλησε το Παρίσι, ενώ αντίθετα στο βιβλίο της *La Commune*, το διεκδικεί με περηφάνια σαν μια πράξη απόγνωσης. «Τότε μόνο, [μετά τις σφαγές των Βερσαλλιέρων] κήλκαν σαν πυρσού τα ανάκτορα του Κεραμεικού, το Συμβούλιο της Επικρατείας, το Μέγαρο της Λεγεώνας της Τιμής, το Ελεγκτικό συνέδριο. Ποιος ξέρει εάν, μην έχοντας πια λημέρια, θα ήταν το ίδιο εύκολο για τους βασιλιάδες να ξανάρθουν».

[30]

Πάτερ,

Επιτρέψτε μου να σας δώσω δύο αντίγραφα μερικών στίχων μου. Παρέλειψα κάθε τι που θα μπορούσε να σας φανεί βίαιο, ώστε να μπορέσετε να το κρατήσετε ως ενθύμιο από μένα που σας είμαι τόσο ευγνώμων.

Το άλλο αντίγραφο είναι για τον Th. Ferré, όπως καταλαβαίνετε.

Σας απευθύνω για μια ακόμη φορά τις ευχαριστίες μου.

Louise Michel.

[31]

Βερσαλλίες, 16 Σεπτεμβρίου 1871, μεσάνυχτα.

Προς τον πολίτη Th. Ferré.

Χορέψτε, χορέψτε σαν τρελά,

Δύστυχα φύλλα χορέψτε, χορέψτε.

Αυτό είναι το δίστιχο που άκουγα σήμερα το πρωί. Έχω αγαπήσει πολύ αυτό το βάλς, μα ποτέ άλλοτε δεν μου είχε ραγίσει έτσι την καρδιά.

Έχω κάνει πράγματι λίγη κατάχρηση εξακολουθώντας να σας γράφω, όσο και ζητώντας σας να μου απαντάτε, αν αυτό είναι δυνατόν.

Τώρα ξέρω γιατί είστε τόσο θλιμμένος⁵⁵. Γιατί δεν είπατε τίποτα; Πόσο μάλλον που καθώς προαισθανόμουν κάποιο κακό, δεν τολμούσα να σας ρωτήσω νέα για κανέναν. Και επιπλέον θα σας έλεγα ότι είμαι βέβαιη τώρα πως δεν ξεγελιόμουν, όταν μια φωνή μου μιλούσε για σας απευθείας στην ψυχή μου. Είναι παράξενο αλλά ποιος ξέρει τι είναι πιο αληθινό, το όνειρο ή η ζωή; Πάντοτε μου φαινόταν ότι διαισθανόμαστε τη μοίρα, όπως οι σκύλοι οσφραίνονται την παρουσία του λύκου... Μερικές φορές αυτό που διαισθανόμαστε, πραγματοποιείται με παράξενη ακρίβεια...

⁵⁵ Πρόκειται ίσως για τον θάνατο της μητέρας του Ferré, στις 13 Ιουλίου. Η L.M. δεν θα μπορούσε να το μάθει παρά μόνο τώρα. Ο δημοσιογράφος Odysse Barot διηγήθηκε το τραγικό αυτό επεισόδιο. Η κυρία Ferré τρελάθηκε από απόγνωση, όταν οι χωροφύλακες πήραν την άρρωστη κόρη της τη Marie, μπροστά στα μάτια της. Μέσα στο παραλήρημά της ανέφερε το όνομα του δρόμου, όπου κρυβόταν ο Théophile και ήταν εκεί τελικά που τον συνέλαβαν. Πέθανε λίγο καιρό αργότερα στη Sainte-Anne.

Αν μπορούσαμε να διηγηθούμε ένα πλήθος από πράγματα με τις μικρολεπτομέρειές τους θα μας εξέπλητταν.

Εξάλλου, δεν είναι η πρώτη φορά που μου συμβαίνουν τέτοια πράγματα. Μια από τις τελευταίες μέρες της ελευθερίας, τη νύχτα που βρισκόμουν στο νεκροταφείο της Μονμάρτρης, κατά το ήμισυ τραυματιοφορέας κατά το ήμισυ στρατιώτης, ως συνήθως, μου συνέβη το εξής. Είχα βρει τρόπο να πάω να εξερευνήσω το νεκροταφείο τόσο για να επιβεβαιώσω ότι όλες οι διέξοδοι ήταν ανοιχτές, όσο και για την ευχαρίστηση να ακολουθήσω τα βαθιά περάσματα από δεντροστοιχίες, όπου κατά διαστήματα έπεφταν οβίδες καταστρέφοντας κάποιο δέντρο ή έναν τάφο μέσα στη βαθιά ησυχία του θανάτου που πάντοτε αγαπούσα. Εκεί λοιπόν, στην άλλη πλευρά της αψίδας, είναι θαμμένη μια δασκάλα της Μονμάρτρης⁵⁶, την οποία αγαπούσα πολύ γιατί είχε μεγάλη καρδιά. Δεν ξέρω πώς συνέβη, όμως η ζωή για μένα ενώθηκε με την αιωνιότητα και χωρίς καμία έκπληξη ένιωσα ότι εκείνη ήταν κοντά μου κι ότι ανταλλάσσαμε τις σκέψεις μας. Γινόμουν κάπως άτρωτη σαν κι αυτή γιατί μέσα σε μια βροχή από βλήματα δεν έπαθα ούτε γρατζουνιά. Περπατούσα έτσι⁵⁷ για αρκετή ώρα.

Είναι αδύνατο⁵⁸ να σας πω πόσο παράξενα πράγματα ένιωσα. Ξέρω, ωστόσο, ότι την επομένη είχα στην καρδιά την ψυχρότητα της πέτρας. Ακόμα κι ο κίνδυνος δεν υπήρχε πια για μένα. Ω, το να ξαγρυπνά κανείς έτσι είναι αληθινά όμορφο! Το πώς έτυχε

⁵⁶ Η δεσποινίς Roulain. Να πώς την παρουσιάζει στο βιβλίο της *Mémoires*: «Ανόμεσα στις δασκάλες της οδού Hautefeuille, μια από τις πιο αγόρταγες στο να υποδέχεται τα θραύσματα της επιστήμης ήταν η δεσποινίς Roulain, δασκάλα στη Μονμάρτη. Λειώνοντας εδώ και καιρό από μια οσθένεια στους πνεύμονες, δεν την ένιωθε καν, καθώς συσώρευε όσο το δυνατόν περισσότερη γνώση για να πάρει στον τάφο. Προς το τέλος της Αυτοκρατορίας, ενώσαμε το δύο μας εκπαιδευτήρια.»

⁵⁷ Να πώς διηγείται η Louise Michel το περιστατικό στο βιβλίο της *La Commune*: «Εκείνη την ξάστερη νύχτα που ευωδίαζε από το άρωμα των λουλουδιών, τα μαρμάρινα γλυπτά έμοιαζαν να παίρνουν ζωή. [...] Αυτή τη φορά, η οβίδα που έπεσε πολύ κοντά μου μέσα από τα κλαδιά με κάλυψε με λουλούδια, κοντά στον τάφο του Mürger. Η λευκή φιγούρο, καθώς έπεφταν σ' αυτό τον τάφο μαρμάρινα άνθη, δημιουργούσε μια γοητευτική εντύπωση. Έριξα εκεί μερικά λουλούδια και τα υπόλοιπα πάνω στον τάφο μιας φίλης, της κυρίας Roulain, που ήταν στον δρόμο μου.» Εξάλλου, η Louise Michel είχε σίγουρα συναντήσει τον Ferré τη μέρα της κηδείας του Mürger, συγγραφέα του *Scènes de la vie de bohème*.

⁵⁸ Ίσως να μην είναι απίθανο, όμως οι μεταφυσικές αυτές πεποιθήσεις, αυτές οι τηλεποθητικές εμπειρίες δεν είναι ασφαλώς οι καταλληλότερες να γράψει κανείς στον Théophile Ferré, δηλωμένο και εκ πεποιθήσεως άθεο. Στην Ιστορική Βιβλιοθήκη της πόλης του Παρισιού (B.H.V.P.) βρίσκεται ένα γράμμα του Ferré προς τον Lucien Desbordes, με ημερομηνία 9 Φεβρουαρίου 1867, στο οποίο παραγγέλλει το βιβλίο «*La Libre-Pensée, publication matérialiste*» (Η Ελεύθερη Σκέψη, υλιστική έκδοση), του οποίου τα άρθρα «σχετικά με τη λογική απορρέουν από ένα σκεπτικό απελπιστικό για τους ντεϊστές». Και στις 28 Νοεμβρίου 1871, λίγες ώρες πριν από την εκτέλεσή του, θα γράψει στην αδερφή του: «Κομίο θρησκευτική τελετή, εννοείται. Πεθαίνω υλιστής, όπως κι έζησα.»

και βρήκα, θαρρείς οδηγημένη από εκείνη, δύο ανοίγματα που δεν φυλάσσονταν είναι ακόμα αρκετά παράξενο, όμως δεν θα ξεχάσω ποτέ αυτή τη νύχτα.

Υπάρχει πράγματι μια ανώτερη διαίσθηση και ελπίζω και μια ανώτατη δικαιοσύνη που δεν θα σας αφήσει εσάς, τον μόνο που έχει ψυχή τόσο σπουδαία όσο και η υπόθεσή μας, να γίνετε θύμα, όταν ήδη αυτοί οι ωκεανοί αίματος μας καταπνίγουν.

Απεχθάνομαι αυτούς τους δήμιους των επιτροπών απονομής χάριτος, όπως και τους δήμιους του στρατοδικείου. Πότε λοιπόν θα εξαφανιστεί όλο αυτό το αίμα;

Μην πιστέψετε στο ελάχιστο ότι δεν είμαι ήρεμη, ούτε ότι έχουν την ευχαρίστηση να με κάνουν να υποφέρω. Εκτός από τον ατελείωτο μήνα χωρίς νέα από τη μητέρα μου και τους τρεις μήνες που πέρασα χωρίς να τη δω, μέχρι που μου ήρθε η ιδέα να τους επισημάνω ότι η Τροτμανν είχε δει τους γονείς της κι εκτός από την ανησυχία μου για εσάς, τίποτα απ' όσα μπορούν να κάνουν δεν μ' αγγίζει και το ξέρουν καλά. Τους έχω απαντήσει ξεκάθαρα σ' αυτό.

Γιατί δεν μου λέτε τίποτα για τον τρόπο που ζείτε στον οίκο της αδικίας όπου βρίσκεστε; Ίσως να βλέπω τα πράγματα πιο ζοφερά απ' ότι είναι στην πραγματικότητα. Είναι λοιπόν καλύτερα να μου πείτε την αλήθεια. Καταλαβαίνετε, έτσι δεν είναι, ότι αν και ξέρω το θάρρος σας, γνωρίζοντας όλες αυτές τις δυστυχίες της οικογένειάς σας, βλέπω πως θα πρέπει να υποφέρετε. Αυτό δεν μας εμποδίζει ούτε να αγωνιζόμαστε για την υπόθεση πάνω απ' όλα, ούτε να τιθασειύσουμε τον πόνο. Εγώ αυτό κάνω με τον εαυτό μου, δεν είμαι όμως αδερφή σας, ώστε να μου ανοίξετε όλη σας την ψυχή, όπως σας ανοίγω εγώ τη δική μου;

Δεν ξαναδιαβάζω το γράμμα μου γιατί χωρίς αμφιβολία δεν πρόκειται να το στείλω... Προτιμώ να συνεχίσω καλύτερα.

Πόσο ιδιαίτερη εμπειρία αποκτά κανείς στις φυλακές! Κι αν ξέρατε πόσα λίγα πράγματα θα χρειάζονταν για να τις μετατρέψουμε σε εργαστήρια και αναγνωστήρια, απ' όπου θα βγαίναμε καλύτεροι και πιο μορφωμένοι. Υπάρχουν εδώ κάποιες αδερφές που το καταλαβαίνουν αυτό και για να τους το ανταποδώσω, τις προσκάλεσα να έρθουν μαζί μας στη Νέα Καληδονία (αν θα έχουμε την τύχη να πάμε).

Τι όμορφο ταξίδι, αν μπορέσει να πραγματοποιηθεί! Φανταστείτε ότι πριν να εκδικαστούν όλες οι υποθέσεις και να ετοιμαστούν τα πλοία, θα περάσουν κάποιοι μήνες. Θα φύγουμε τον χειμώνα με τις καταιγίδες⁵⁹. Συγχωρέστε μου την τρέλα αυτή

⁵⁹ Έφυγε μόνη τον Αύγουστο. Συνάντησε όμως καταιγίδες.

αλλά αγαπώ τον κίνδυνο.

Βλέπω συχνά σε όνειρο την αναχώρησή μας, τα μεγάλα πανιά που φουσκώνουν στον άνεμο, τα πλοία που λικνίζονται στο κύμα...και τη λησμονιά των προδοτών και των δειλών.

Όμως γι' αυτό, πρέπει να ζήσετε. Θα μπορούσα να πιστέψω ότι χάνεται για μια δεύτερη φορά η υπόθεση χωρίς αυτό⁶⁰ και θα είχα κάλλιστα το δικαίωμα ν' αποκοιμηθώ κι εγώ τον ήρεμο ύπνο των νεκρών που τόσο συχνά λαχτάρησα...

Ποιος ξέρει τις μεταμορφώσεις που θα δούμε περνώντας στην άλλη πλευρά;

Θα πιστέψετε ότι έχω αδύναμο χαρακτήρα. Θα μπορούσα να μαλώνω πάντα μαζί σας γι' αυτή τη στωικότητα που αγαπούμε και οι δυο και εάν έπρεπε να εμφανιστώ αυτή τη στιγμή μπροστά σε αυτούς που αποκαλούν δικαστές μας, θα το έκανα με το μέτωπο καθαρό και με χαμόγελο στα χείλη⁶⁰.

Όμως, αν σας πω τη σκέψη μου...Γιατί να μην το έκανα, αφού το αύριο μας ανήκει ακόμα;

Σας έχω μιλήσει για τις αναμνήσεις από τις φυλακές μου, υπήρχαν εκεί... από τα δράματα που μας έδιναν λίγη ελπίδα ή που μας την αφαιρούσαν ξαφνικά μέχρι τον γελωτοποιό που συχνά χτυπάει το κουδούνι του εν μέσω αξιοθρήνητων πραγμάτων. Και οι μορφές, λοιπόν. Η κυρία V, μια γριούλα πραγματικά θρυλική. Κάποια άλλη γερόντισσα που μιλούσε «δημοκρατικά» και που μου έκανε δώρο τη γενεαλογία της (παρέλειψα τα ονόματα για να μην υπάρχει εμπόδιο στο να σας παραδώσουν το γράμμα μου). Μια καλή γυναίκα που βγήκε να δει τι ήταν αυτοί οι Βερσαλλιέροι και συνάντησε το στράτευμα που την πήρε αλλά όχι τους «Βερσαλλιέρους», τι να πιστεύει αλήθεια πως ήταν; Μια θαρραλέα μητέρα από τη Μονμάρτρη, της οποίας ο άντρας σκοτώθηκε και που έκλαιγε από χαρά, καθώς μου έδινε το πορτραίτο του γιου της, γιατί ο άντρας της σας αγαπούσε πολύ και εκείνη ήθελε να με γνωρίσει. Κι ύστερα, όλες αυτές οι θαρραλέες καρδιές που μ' αγαπούν, δεν ξέρω γιατί, και που βρίσκουν τον τρόπο να έχουν για μένα χίλιες φροντίδες μέσα από αυτά τα κάγκελα. Κι έπειτα, εκείνοι

⁶⁰ Πράγμα που έκανε, κατά τη δίκη της. Όλοι οι μάρτυρες εντυπωσιάστηκαν. Ο δημοσιογράφος της εφημερίδας *Droit*, στο άρθρο του της 29^{ης} Δεκεμβρίου 1871, γράφει: «Με το βλέμμα στραμμένο στον γραμματέα του δικαστηρίου, τη βλέπουμε να χαμογελάει.» Μιλάει επίσης για «τα μεγάλα της μάτια που κοιτάζουν με μια σταθερότητα σχεδόν μαγευτική». Το εκπληκτικό προέρχεται από έναν δημοσιογράφο που συγκρίνει τη L.M. με την *Théroigne de Méricourt*, «τη μαινόμενη βακχίδα της Τρομοκρατίας»...

που μας επισκέπτονται, μέχρι και ο φωτογράφος των φυλακών, μια προσωπικότητα⁶¹ ξεχωριστή. Όμορφες αναμνήσεις!

Η φαντασία μου καλπάζει χωρίς σταματημό. Αμέσως βλέπω ξανά τα μεγάλα δάση με τις βελανιδιές της Haute-Marne, τα ερείπια του παλιού κάστρου όπου μεγάλωσα κι απ' όπου τον χειμώνα ακούγαμε τους λύκους να ουρλιάζουν και το καλοκαίρι τα αηδόνια να κελαηδούν. Το νεκροταφείο όπου πήγαινα μικρό παιδί να καθίσω πάνω στις επιτύμβιες πλάκες μέσα στο ψηλό χορτάρι και να ονειρευτώ Γράκχους και Βρούτους⁶²... Και δεν συνεχίζω το γράμμα μου για ν' ακούσω την ψυχή που μου μιλά για σας και που λέει, όπως εγώ, ότι δεν πρέπει να πεθάνετε.

Καλή αντάμωση κι ευχαριστώ πάντα τον φίλο που συναντήσαμε εδώ.

L.M.

Έχω εδώ μαζί μου κάποιες καημένες γυναίκες, των οποίων το μοναδικό έγκλημα είναι ότι μου έστειλαν λίγα ρούχα στο Neuilly. Έχω, ωστόσο, επιβεβαιώσει πολλές φορές ότι δεν ασχολούνταν με τίποτα. Σας ομολογώ όμως ότι τελικά δεν τις σκέφτομαι αυτή τη στιγμή.

Καλή αντάμωση σ' αυτή τη ζωή ή στην άλλη.

⁶¹ Πρόκειται αναμφίβολα για τον στρατηγό Arperet. Με την ευκαιρία αυτή, αφηγείται στο βιβλίο της *La Commune* ότι έφεραν στις φυλακισμένες πάγκους για να μπορέσουν να ποζάρουν (πριν κάθονταν κατά γης) και ο Arperet έβγαζε φωτογραφίες που θα πωλούνταν «στο εξωτερικό και θα εικονογραφούσαν έναν ιστορικό τόμο, στον οποίο απεικονίζονταν με την εξής λεζάντα: εμπρήστριες και γυναίκες που τραγουδούν, τα ονόματά μας από κάθε πλευρά ήταν με αυτή του Arperet, καθησυχάζοντας τις οικογένειές μας». Υπάρχουν ακόμα κάποιες από αυτές τις φωτογραφίες. Σε μία από αυτές που συγκεντρώνει δεκάδες γυναικών, αναγνωρίζουμε τη L.M. με σταυρωμένα τα χέρια -στάση που συνήθιζε να παίρνει -ντυμένη με μια λευκή φούστα- πράγμα εξαιρετικά σπάνιο. Ντυνόταν πάντοτε στο μαύρο.

Σάββατο, 17 Σεπτεμβρίου 1871

Αββά,

Εφόσον θελήσατε να ενδιαφερθείτε για την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η κυρία Acaré μετά τα γεγονότα, θα έχετε την καλοσύνη να της πείτε ότι επικροτώ την επιλογή του κυρίου de Lal;

Θα γράψω σήμερα στον συνήγορό μου για να τον παρακαλέσω να αναλάβει τη νέα αυτή υπόθεση

[Η συνέχεια λείπει. Δεν υπάρχει υπογραφή και δεν μπορούμε λοιπόν να είμαστε βέβαιοι ότι το γράμμα αυτό είναι πράγματι της Louise Michel.]

20 Σεπτεμβρίου 1871/ Κρατητήριο των Βερσαλλιών.

Προς τα μέλη της Επιτροπής απονομής χάριτος.

Κύριοι,

Όταν στην επέτειο της 4^{ης} Σεπτεμβρίου υπήρξαν θανατικές καταδίκες σας είπα ότι κι εγώ επίσης, ως δημοκρατική, έχω δικαίωμα στον θάνατο και θα τον διεκδικήσω γιατί δεν θέλω να δω περισσότερα.

Εκτοτε, σας φώναξα ότι όχι, η Κομμούνα δεν είναι ένοχη και η κεφαλή του Ferré θα ήταν η πρόκληση, στην οποία θα απαντούσε η επανάσταση!

Σήμερα, μαθαίνω ταυτόχρονα την απόρριψη των εφέσεων, το θάνατο της μητέρας του Ferré, καθώς και τη φυλάκιση του πατέρα⁶² του και του αδερφού⁶³ του. Πρέπει να προσθέσω, προς επίρρωση του όρκου⁶⁴ μου ότι η Κομμούνα δεν διέπραξε

⁶² Ο Laurent Ferré φυλακίστηκε στο κάστρο του Fourçais, όπου έμεινε μέχρι και λίγο αργότερα από την εκτέλεση του γιου του.

⁶³ Ο Hippolyte Ferré εγκλείστηκε σε ένα κελί των Βερσαλλιών. Συγκρούστηκε μαζί με τον Théophile σ' ένα από τα τελευταία οδοφράγματα, στην οδό Fontaine-au-roi.

⁶⁴ Αναμφίβολα, ορκίστηκε κατά τη δεύτερη ανάκρισή της που έλαβε χώρα την προηγούμενη μέρα, στις 19 Σεπτεμβρίου.

στο ελάχιστο τα εγκλήματα που της καταλογίζουν, κάποιες αποδείξεις τις οποίες δεν μπορείτε να αμφισβητήσετε.

Μερικές μέρες πριν από τη νίκη του στρατού των Βερσαλλιών, με την αίσθηση ότι όλα γύρω μας κατέρρεαν και ότι υπαίνοταν ολόγυρα το δίχτυ της προδοσίας, άκουγα με τη σειρά μου τους προβοκάτορες, ενώ είχα πολεμήσει εναντίον τους, να κατηγορούν την Κομμούνια για συνενοχή με τις Βερσαλλίες και για δειλή εγκατάλειψη μπραστά στον Βλαηκνί* που μπορεί να ήταν νεκρός ή να πέθαινε μέσα στα βασανιστήρια. Άκουγα να μας κατηγορούν ότι δεν εκδικούμαστε για τους σφαγιασθέντες φυλακισμένους, για τις εξευτελισμένες και σκοτωμένες τραυματιοφορείς. Πήγα και βρήκα έναν από τους αντιπροσώπους της Μονμάρτρης (τον Ferré) και του είπα με όλη την απόγνωση που προκαλούσε η προβλεπόμενη ήττα ότι μ' ένα μόνο τρόπο μπορούσε να σωθεί το ήδη νικημένο Παρίσι. Να ανατινάξαμε διαδοχικά όλες τις κατεληφθείσες θέσεις κι έτσι να οπισθοχωρούσαμε και να κλεινόμασταν μέσα στις επάλξεις, όπου θα πολεμούσαμε μέχρι την τελευταία μας πνοή. Απαιτούσα με την αγανάκτηση της εκδίκησης στην καρδιά να γίνουν εκτελέσεις ομήρων. Μου απάντησε τότε ότι τέτοιες ενέργειες συνιστούσαν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, ότι δεν εξυπηρετούσαν παρά μόνο για ν' αποδεικνύουν την αδυναμία και να εξασφαλίζουν την ήττα και ότι, όσο εκείνος ήταν ζωντανός, δεν θα καταφεύγαμε σ' αυτές.

Είχαμε μια μεγάλη και πολύ έντονη κουβέντα και τα τελευταία του λόγια ήταν για να καταδικάσει αυτές τις εν ψυχρώ εκτελέσεις που υποθηκεύουν τις υποθέσεις στο μέλλον, χωρίς να τις σώζουν στο παρόν.

Σας στέλνω την τελευταία κραυγή της συνείδησής μου απέναντι στις δικές σας.

Louise Michel.

[L.M. προς τον Théophile Ferré]

Αδερφέ, συγχωρέστε με, εάν σας είπα θλιβερά πράγματα⁶⁵. Να πιστέψετε ότι στους τόσο σπουδαίους και γεμάτους από γεγονότα καιρούς που ζούμε δεν θα ήμουν τόσο απερίσκεπτη, ώστε να απελπιστώ. Ωστόσο, σε μια ατελείωτη νύχτα στη φυλακή, όπου οι αναμνήσεις ανάμικτες με τις ελπίδες στροβιλίζονται γύρω μας σαν τα νεκρά φύλλα, αυτό ακριβώς μου συνέβαινε όλη τη νύχτα ακούγοντας αδιάκοπα στον αέρα τα λόγια του παλιού βαλς:

Ο άνεμος που τα προσκαλεί, πάντοτε το βαριέται
Δύστυχα φύλλα, χορέψτε, χορέψτε...

Ωστόσο, είμαι ευτυχημένη και αν τα θύματα δεν ήταν τόσα πολλά, η εποχή αυτή θα κουβαλούσε πολλά από εμάς. Κι έπειτα, αυτό που σας λέω στην αρχή του γράμματός μου μ' έχει παρηγορήσει πολύ εδώ και αρκετό καιρό.

Θα σας έλεγα σχεδόν ότι οι στιγμές ευτυχίας βρίσκονται σε αναλογία με τον πόνο που βιώνουμε. Ελπίδα λοιπόν κι εμπιστοσύνη.

Είμαι πολύ καλά, να μην κατοφανεί στους άψογους δικαστές μας.
Γράψτε μου, αν είναι δυνατόν.
Καλή αντάμωση.

Louise Michel.

23 Σεπτεμβρίου

Πάτερ,

Αρχίζω, διαβιβάζοντάς σας την παραγγελία, την οποία η κυρία Grousset σας παρακαλεί να αναλάβετε άμεσα γιατί δεν ξέρει πότε θα μπορέσει να σας δώσει κάποια άλλη.

Εκπληκτη χθες με την αναχώρησή της για την Amiens, όπου πιστεύω ότι πάνε όσες θα έχουν προβούλευμα, διαβεβαιώνει τον κύριο Pascal Grousset ότι θα έχει κουράγιο μέχρι το τέλος και λυπάται μόνο που δεν μπόρεσε να επωφεληθεί μια δεύτερη φορά από την ευκολία, με την οποία οι κύριοι αυτοί βλέπουν τα πρόσωπα που

⁶⁵ Ο Théophile Ferré πρέπει να την επέληξε με αφορμή, ωστόσο, ποιο γράμμα; Το γράμμα αυτό τοποθετείται χρονικά στην ίδια εβδομάδα με εκείνο της 16^{ης}, χωρίς να συγκεκριμενοποιείται περισσότερο η ημερομηνία.

ζητούν. Σας ευχαριστεί χίλιες φορές για όλη σας την καλοσύνη.

Θα μου επιτρέψετε να προσθέσω για μένα λίγα λόγια τα οποία, αν θέλετε, μπορείτε να μεταφέρετε στον Ferré; Δεν τολμώ να του γράψω πάλι γιατί κάνω πραγματική κατάχρηση της μεγάλης σας καλοσύνης.

Έμαθα ότι απορρίφθηκαν οι εφέσεις και δεν μένουν πια παρά αυτοί οι δήμειοι της επιτροπής απονομής χάριτος⁶⁶. Χωρίς αμφιβολία, η αδερφή⁶⁷ του θα τους γράψει γιατί έχει ήδη δοκιμαστεί πολύ. Να του πείτε ότι, όποια κι αν είναι η απόφασή τους, το θάρρος μου θα σταθεί στο ύψος του δικού του. Αξίζει πράγματι να γίνει κανείς θύμα για την πιο σπουδαία των υποθέσεων. Δεν θα υποχωρήσω.

Να του πείτε επίσης ότι είμαι πιο ευτυχημένη σ' αυτή τη φυλακή όπου συνάντησα τίμιες καρδιές απ' ότι αν ήμουν ελεύθερη σ' αυτόν τον τάφο του Παρισιού όπου σέρνονται όλοι οι δειλοί. Γνωρίζει σίγουρα ότι ο Clemenceau⁶⁸ είναι δήμαρχος της Μονμάρτρης και ότι ο Dardelles⁶⁹ είναι ελεύθερος να κάνει βόλτες, όπως λένε, με την οικογένειά του στη Μονμάρτη. Όμως αυτό που δεν γνωρίζει είναι ότι τον έχουν ήδη θρηνήσει, ακόμη και σ' αυτή τη νεκρή πόλη, όπως θρηνήσαν τα αδέρφια μας που χάθηκαν νέα και γενναία. Ωστόσο, ελπίδα ακόμα.

Σας ευχαριστώ πάντα και σας απευθύνω τα σέβη μου.

Louise Michel.

[36]

Πάτερ,

Καθώς οι εφέσεις έχουν απορριφθεί, αισθάνομαι ότι για να εμποδίσουμε το έγκλημα να ολοκληρωθεί δεν μένει παρά η επιτροπή απονομής χάριτος. Να τους πείτε, σας εκλιπαρώ, μια ακόμη φορά ότι ο ίδιος αυτός που καταδίκασαν ως δολοφόνο και εμπρηστή, καταδίκασε αυτές τις ενέργειες ως αιτία για να χαθούν στο μέλλον οι υποθέσεις, αφού θα έχουν γίνει μισητές και θεωρούσε αδύνατες για όποιον επιθυμεί την ελευθερία τις δειλές εκτελέσεις άοπλων θυμάτων και το αίμα που χύνεται εν

⁶⁶ «Η επιτροπή απονομής χάριτος είναι η κυρίως ένοχη για τους εν ψυχρώ τουφεκισμούς. Εάν οι στρατιώτες είχαν μεθύσει από το αίμα, η λεγόμενη επιτροπή απονομής χάριτος τους ξεπέρασε σε φρικαλεότητα». (*Mémoires*).

⁶⁷ «Η Marie πάλευε μόνη για τους αγαπημένους της φυλακισμένους.» (*La Commune*). Και στο *Mémoires*: «η Marie Ferré επιστράτευσε το κουράγιο της και καθώς ήταν η μόνη ελεύθερη, πήγαινε από φυλακή σε φυλακή, όσο βρίσκονταν εκεί οι αδερφοί της και ο πατέρας της. Η μητέρα της πέθανε στη Sainte-Anne.»

ψυχρώ⁶⁸. Να τους το πείτε για μία τελευταία φορά, ώστε να το ξέρουν καλά. Το Παρίσι πρέπει να είναι είτε νεκρό, είτε πολύ δειλό, αφού δεν υπάρχει κανείς να τους πει πόσο αντιστάθηκε ο Ferré σε όλες τις προκλήσεις και σε όλες τις πλάνες και πρέπει να επιφυλάξουμε σ' εκείνους που διέπραξαν τα εγκλήματα αυτά κάποια φριχτή τιμωρία για τους δικούς μας που είναι σήμερα τα θύματα, μετά απ' ό,τι συνέβη.

Να τους πείτε ακόμα πως έχοντας και η ίδια ακούσει τους προβοκάτορες⁶⁹, προσπάθησα να μιλήσω για τις παρορμήσεις τους σ' αυτόν που αποκαλούν δολοφόνο κι εκείνος τις αποκήρυξε και τις καταδίκασε με όλη του τη δύναμη ως ικανές να εκμηδενίσουν την υπόθεση στο μέλλον και να την ατιμάσουν στο παρόν.

Να τους πείτε ότι για να ομολογήσουμε κάποιο από αυτά τα εγκλήματα του κοινού δικαίου για τα οποία διακινδυνεύουμε το κάτεργο, χρειάζεται ένας μάρτυρας που θα είναι απόλυτα σίγουρος για την αλήθεια τους.

Ίσως σας ακούσουν. Υπάρχει ακόμα καιρός.

Σας απευθύνω, Πάτερ, τα σέβη μου.

Louise Michel.

Κρατητήριο των Βερσαλλιών, 23 Σεπτεμβρίου 1871.

[Στο πίσω μέρος του διπλωμένου φύλλου:] Προς τον ιερέα των φυλακών/ λεωφόρος Βερσαλλιών 20/ Επείγον. Ας μου πείτε ό,τι ξέρετε, σας παρακαλώ.

⁶⁸ Ίσως ο Ferré να είπε πράγματι αυτά τα λόγια στη Louise Michel. Θα θέλαμε πολύ να το πιστέψουμε, εφόσον η ίδια επιμένει τόσο. Μόνο που ο Ferré έδωσε ψυχρά την εντολή για εκτελέσεις κρατουμένων. Τέτοιος ήταν ο χαρακτήρας του. Όλοι οι μάρτυρες το αναφέρουν. Έτσι, και ο Maxime Vuillaume στο βιβλίο *Mes cahiers rouges au temps de la Commune* γράφει: «Ο Ferré, παγωμένη μάσκα, αδιαπέραστη, με τα μάτια να γυαλίζουν πίσω από τους φακούς», «ο Ferré, χωρίς να πει λέξη, ξαναπήρε οπό τα χέρια του Fortin την ήδη υπογεγραμμένη [από τον ίδιο] διαταγή εκτέλεσης και με την τακτική του γραφή του παλαιού λόγιου πρόσθεσε στο κάτω μέρος (...) Και κυρίως τον αρχιεπίσκοπο». Επίσης ήταν ο ίδιος που διέτοξε «Πυρ!» τη στιγμή που ο Veysset άπλωνε τα χέρια κι έλεγε: «Σας συγχωρώ τον θάνατό μου.» Αναμφίβολα, αυτό προκάλεσε και τον ερωτικό θαυμασμό που ένιωθε η L.M. για τον Ferré, η απάθεια και η αποφασιστικότητά του.

⁶⁹ Υπήρξαν οπωσδήποτε προβοκάτορες. Όμως, ο Gustave Maroteau για παράδειγμα, που δεν μπορεί να θεωρηθεί ύποπτος για καμία προδοσία, προσπάθησε με όλες του τις δυνάμεις, στη *La Montagne*, να εφαρμοστεί το διάταγμα για τους ομήρους που επικυρώθηκε στις 5 Απριλίου αλλά που δεν εφαρμόστηκε παρά στις 24 Μαΐου (από τον Ferré). «Η Κομμούνια το υποσχέθηκε. Εάν δίσταζε, ο λαός θα τηρούσε τον όρκο γ' αυτήν και μην τον κατηγορείτε. Α, φοβάμαι πολύ για τον Σβασιμίστατο αρχιεπίσκοπο του Παρισιού» (*La Montagne*, n° 19).

[L.M. προς τον λοχαγό Briot]

Λοχαγέ⁷⁰,

Ενθυμούμενη τις αλλαγές που έγιναν στην ανθρακαποθήκη⁷¹ και τη φροντίδα με την οποία συμμετέχετε στις ανακρίσεις, πρέπει να σας πω με την ειλικρίνεια ενός στρατιώτη προς τον σύντροφό του να προσέξετε να μην συνδέσετε το όνομά σας με τις αδικίες που διαπράττονται. Είστε έντιμος, προσπαθήστε να διατηρήσετε ένα μέτρο έντιμο και θαρραλέο. Να στείλουν επιτέλους στα σπίτια τους αυτούς τους δύστυχους που πεθαίνουν από τη στεναχώρια και εμάς, τους φανατικούς της υπόθεσης, να μας εκτοπίσουν όλους. Αυτό θα είναι δίκαιη δικαιοσύνη.

Το να μείνουμε στη Γαλλία είναι αδύνατον για όσους δεν είμαστε ούτε δειλοί, ούτε προδότες. Το να γίνουν εκτελέσεις σημαίνει ότι θα πρέπει να μας σκοτώσετε όλους μέχρι τον τελευταίο.

Να εξορίσουν τους γενναίους. Όσο για τους αδύναμους, δεν υπάρχει λόγος να τους φοβάται κανείς.

Σας έστειλαν με ύπουλο τρόπο το τραγούδι μου των Εκδικητών⁷². Σας στέλνω λοιπόν ανυπόκριτα, στον υπολοχαγό σας και σε εσάς, το δικό μας Άσμα του θανάτου ή της αναχώρησης. Αυτοσχεδίασα αρκετές φορές υπό τον ήχο του κανονιού, θα χαρώ πολύ να βρω τη μελωδία στον ήχο της θάλασσας⁷³.

Επιτρέψτε μου μια παρατήρηση. Πόσες προσωπικές εκδικήσεις θα πάρουν το προσωπείο των πολιτικών καταγγελιών; Πόσοι ληστές, δολοφόνοι, εμπρηστές από

⁷⁰ Ο λοχαγός Briot, αναπληρωτής εισηγητής στο 4^ο στρατοδικείο.

⁷¹ Στη φυλακή της Chantiers.

⁷² Μια στροφή από το τραγούδι αυτό που γράφτηκε στις 8 Σεπτεμβρίου 1871: «Θα επιστρέψουμε, ξεκούρδιστο πλήθος/ Θα έρθουμε απ' όλα τα μονοπάτια/ Φαντάσματα εκδικητές ξεπροβάλλοντας απ' το σκοτάδι/ Θα έρθουμε να σας σφίξουμε τα χέρια/ Μερικοί μέσα στα ωχρά σάβανα/ Άλλοι να αιμορραγούν ακόμα/ Ωχροί, κάτω από τα κόκκινα λάβαρα/ Με τις τρύπες απ' τις σφαίρες στα πλευρά τους.» Η Marie Ferré είχε αντιγράψει το τραγούδι αυτό, μαζί με κάποια άλλα, με κόκκινο μελάνι σε ένα τετράδιο ποιημάτων.

⁷³ Θα βρει, πράγματι, στίχους υπό τον ήχο της θάλασσας κατά το ταξίδι της στη Νέα Καληδονία, ανταλλάσσοντας ποιήματα με τον Rochefort και αγαπώντας πάνω απ' όλα την καταιγίδα, μια μεταφορά για την Επανάσταση. «Η όψη αυτών των δινών είναι μεθυστική/ Κύματα, πιο ψηλά! Άνεμοι, πιο δυνατά! Είναι πολύ στενάχωρο να ζει κανείς/ Εδώ τα όνειρα είναι τόσο μεγάλα/ Δεν θα 'ταν καλύτερα να ξαναγεννηθεί κανείς/ Και να εξεγερθεί για να χαθεί/ Μέσα στον πάταγο των γεγονότων». «Στο κατάστρωμα του Βιργινία». 14 Σεπτεμβρίου 1873.

συμφέρον ή από πάθος θα χαρούν να το φορτώσουν αυτό σε κάποια άλλη υπόθεση⁷⁴; Και είναι ακόμα πιο φριχτό το ότι δεν ήμασταν αρκετά ανόητοι να κατακτήσουμε το Παρίσι θυσιάζοντας το μέλλον, όταν τώρα οι βιαιοπραγίες των νικητών στρέφονται όλες εναντίον μας.

Σχετικά με το γράμμα τις προάλλες, μπορείτε να είστε ακόμα περισσότερο βέβαιος ότι δεν ήταν της κυρίας Jules Simon αφού, έντιμη καθώς είμαι, δεν μπορώ να της ζητήσω κάτι άλλο πέρα από το να επιβεβαιώνει σε όσους θα επιχειρούσαν τέτοιες χυδαιότητες στο όνομά μου ότι θα τις απαρνηθώ όλες, διατηρώντας το δικαίωμα να είμαι αντάξια της υπόθεσης.

Σας απευθύνω τα σέβη μου.

Louise Michel.

26 Σεπτεμβρίου 1871.

[Στο πίσω μέρος του διπλωμένου φύλλου:] προς τον κύριο λοχαγό εισηγητή/ Αποθήκες του Δυτικού σιδηροδρομικού σταθμού / Βερσαλλίες.

[38]

Πάτερ,

Σε περίπτωση που δεν θα τολμούσα να σας παραδώσω εγώ η ίδια το γράμμα μου, επιτρέψτε μου να σας ρωτήσω εάν ξέρετε κάτι περισσότερο από την προηγούμενη φορά κι έπειτα να σας παρακαλέσω να είστε για λίγο ακόμα συννενοχος μου σ' αυτό εδώ που είναι πραγματικό μυστικό εξομολόγησης. Προσπαθήστε να εμποδίσετε τη νεαρή κοπέλα που αθωώθηκε χθες να ξαναδεί τους αξιωματικούς του σταθμού. Έχω καταλάβει ότι διατρέχει κίνδυνο μεγαλύτερο κι από τη ζωή της. Πρέπει να είναι εύκολο να ειδοποιηθεί από τις αδερφές που βρίσκονται στο σταθμό (χωρίς να τους πείτε γιατί).

Σας απευθύνω πάντα τις καλύτερες ευχαριστίες μου.

Louise Michel.

⁷⁴ Η πλύστρα Marie-Jeanne Moussu καταδικάστηκε σε θάνατο ως «εμπρήστρια», ενώ είχε βάλει φωτιά στις 19 Ιουνίου (δηλαδή έναν περίπου μήνα μετά το τέλος της Κομμούνας) στο σπίτι του εραστή της από ζήλια. Της έκαναν πολιτική δίκη για να δώσουν μια «απόδειξη» του θρύλου των εμπρηστριών. Επρόκειτο όμως για μια εμπρήστρια του κοινού δικαίου.

Υ.Γ. Σε περίπτωση που θα δείτε τον Ferré, θα θέλατε να προσθέσω αυτά τα λόγια στο γράμμα μου;

[Γραμμένο με μολύβι στο πίσω μέρος του φύλλου, μαζί με τη διεύθυνση:] Πάτερ, μπορείτε να μου πείτε ποιος ορίστηκε, αμέσως μόλις το μάθετε;

[Σ' αυτό το γράμμα, η Louise Michel επικαλείται την εξορία. Ωστόσο, διέτρεχε τον κίνδυνο και της εκτέλεσης ακόμα, εκείνη την εποχή. Ο Victor Hugo γράφει στο ημερολόγιό του, με ημερομηνία 27 Σεπτεμβρίου: «Σήμερα το πρωί, βγαίνοντας, είδα στο μαγαζί ενός χαρτοπώλη τη φωτογραφία της Louise Michel με την εξής λεζάντα: "Καταδικασμένη σε θάνατο". Είναι ποτέ δυνατόν; Αυτή τη στιγμή, είναι ικανοί για όλα. Αγόρασα το τρομερό αυτό πορτραίτο.»]

[39]

[L.M. προς τον Théophile Ferré]

30 Σεπτεμβρίου, μεσάνυχτα.

Βερσαλλίες

Οι Βερσαλλίες είναι η πρωτεύουσα
Στης παλιάς Γαλατίας το φέρετρο
Και για να ξεκουράσει το ωχρό της μέτωπο
Έχει τα λάβαρά μας για σάβανο
Εκεί είναι οι νικητές και οι αφέντες μας
Καλά φυλαγμένοι πάντα να τρέμουν
Αδυσώπητοι και ασταθείς
Πάντοτε να φοβούνται τους προδότες ανάμεσά τους
Πάνω απ' όλα αυτά ο άνεμος του φθινοπώρου
Πνέει σφοδρούς στροβιλισμούς
Και όπως τα θερισμένα στάχια
Έπεσαν όλα στα χωρόφια
Οι πέτρες των οχυρών μας
Τα τάγματα τα δυνατά και θαρραλέα
Οι γέροντες τα μικρά παιδιά

Οι λύπες πάνω στις λύπες

Ναι, οι Βερσαλλίες είναι η πρωτεύουσα.

Λοιπόν όχι. Δεν θα συνεχίσω να μιλάω για τους ανθρώπους αυτούς. Είναι ήδη αρκετό να γράφω εν μέσω τόσης φλυαρίας, ακριβώς όπως σε μια φωλιά από καρακάξες. Ω ναι, οι γυναίκες είναι μεγάλα παιδιά. Πόσοι μάρτυρες θα χρειαστούν μέχρι τα πλήθη να ωριμάσουν για ελευθερία;

Κάντε μου τη χάρη, σας παρακαλώ, να μου πείτε ειλικρινά αν είναι αλήθεια πως είστε άρρωστος. Τώρα, πρέπει να ζήσουμε για να δικαιώσουμε την υπόθεση μας, μόνο έτσι θα είμαστε καλύτερα, εσείς κι εγώ και όλοι όσοι είναι περήφανοι στη μεγάλη ανάπαυση όσο και στη ζωή.

Όμως, η υπόθεση παραμένει. Ίσως σύντομα όλες οι συκοφαντίες να καταρρεύσουν... Δεν θέλετε λοιπόν να είστε εκεί;

Ρώτησα τι απέμεινε από τα βιβλία μου ύστερα από τις διατεταγμένες έρευνες στο σπίτι μου. Καθώς τα καλύτερα βιβλία είναι και τα πιο κατεστραμμένα, ελπίζω να τα άφησαν άθικτα. Θα ήθελα πολύ να σας στείλω έναν τόμο⁷⁵, τον οποίο μελετούσα πολλές νύχτες [Θουκυδίδης, τον οποίο διάβαζα πολλές νύχτες] πριν από την 4^η Σεπτεμβρίου⁷⁶ γιατί από την εποχή εκείνη μέχρι και τις 24 Μαΐου⁷⁷ αυτής της χρονιάς, δεν νομίζω ότι είχα συχνά τόσο χρόνο, ακόμα και τη νύχτα. Πρόκειται για τη σχεδόν καθόλου φανταστική και αρκετά λογική επισκόπηση των σφαιρικών σωμάτων που μ' έκανε συχνά να επινοώ συστήματα, λίγο παρακινδυνευμένα είναι αλήθεια, όμως τελικά εφικτά.

Θα μου επιτρέψετε να σας μιλήσω σαν μια μεγαλύτερη⁷⁸ και πολύ συνετή αδερφή; Έχετε δει καλά όλες τις παραλείψεις σ' αυτή την καταραμένη δίκη; Είμαι τόσο ήρεμη μιλώντας σας για όλα αυτά που με πιάνει σύγκρουο. Δεν πρέπει όμως να γίνετε το θύμα. Το πλήθος είναι υπερβολικά δειλό για να του θυσιάσουμε ακόμη μια γενναιόδωρη καρδιά. Δεν τρέφω καμία αυταπάτη, έτσι δεν είναι; Πιστεύετε ότι αυτό θα

⁷⁵ Θα μπορούσε ν' αναρωτηθεί κανείς γιατί τόση βιασύνη να στείλει τα κείμενα του Θουκυδίδα, ενός αθηναίου αριστοκράτη. Ωστόσο, η αντίληψή του για την ιστορία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως προμαρξιστική, με την έννοια ότι αναζητούσε τις αιτίες των πολέμων στις συνθήκες της ζωής των ανθρώπων.

⁷⁶ Ημερομηνία ανακήρυξης της Δημοκρατίας.

⁷⁷ Ημερομηνία της σύλληψής της.

⁷⁸ Η L.M. ήταν 41 χρόνων, ενώ ο Théophile Ferré 25.

μ' εμποδίσει να μιλήσω έτσι δυνατά και ψυχρά σε αυτούς τους ανθρώπους που είναι υποχρεωμένοι ν' ακούσουν την αλήθεια;

Το αγαπώ αυτό το αχάριστο πλήθος αλλά δεν θέλω να είστε εσείς εκείνος που θα τους δώσει το αίμα του. Χύθηκε ήδη αρκετό, αλλιώς ας μας το πάρουν μέχρι τέλους.

Έτσι, σας παρακαλώ να φροντίσετε να προσέχετε τις ανοησίες τους, αφού θα μπορούσαν κάποιες απ' αυτές να ξεφύγουν της προσοχής του δικηγόρου που είναι υπεύθυνος γι' αυτό [που είναι υπεύθυνος να εξακριβώσει εάν κάποια λεπτομέρεια μπορεί να σας είναι χρήσιμη] κι εξάλλου, οι δικηγόροι είναι απρόσεκτοι. Δεν ξέρω πώς μπορώ και γράφω, αυτές οι απαισίες πολυλογούδες μου μιλούν ακατάπαυστα, αν και δεν τους αποκρίνομαι πια.

Ο επιθεωρητής Clément θα έπρεπε να με ξαναρίξει στο μουντρούμι, όπως μου το είχε υποσχεθεί όταν θα γινόμουν γραμματέας των φυλακισμένων. Έκτοτε, έχω γράψει πάνω από εκατό φορές γράμματά τους, είναι καιρός πια να τηρήσει την υπόσχεσή του [εκεί μέσα, θα είμαι ήσυχη]. Τι απαίσιο κτήνος αυτός ο άνθρωπος. Γι' αυτό το πράγμα, ξεστομίζει πάντα τόσο στομφώδεις απειλές που πολύ φυσικά του γελάω στα μούτρα.

Συνεχίζω το σκαρίφημα της ιστορίας. Εάν η σκέψη μπορούσε να καταγραφεί χωρίς διακοπή και ολοκληρωμένα, όπως βλέπουμε τα πράγματα με τη μνήμη, θα ήταν καλά.

Σε ό,τι αφορά την ιστορία, υπάρχουν κάποια πράγματα που ξεπερνούν το δράμα και το όνειρο γιατί με τα έθνη ως πρωταγωνιστές, θα τα δούμε όλα αυτά. Από πού; Δεν έχω ιδέα, όμως οι μεγάλοι πρωταγωνιστές είναι τελικά ανθρωπάκια. Περιμένοντας, δεν ξέρω αν ο άνεμος της 18^{ης} Μαρτίου μας διαπνέει ακόμα λίγο γιατί αυτά τα φαντάσματα... Πρέπει να φοβούνται οι προδότες αυτοί! Πρέπει να φθονούν ο ένας τον άλλον αυτοί οι φιλόδοξοι! Τελικά, προτιμώ καλύτερα τη δική μας θέση, παρά τη δική τους.

Και κάτι άσχετο. Πιστεύετε ότι το σύνθημα εδώ μπορεί να είναι το όνομα του στρατηγού Camborne ^{##}; Ωστόσο, αυτό ήταν που αντάλλαξε ο σκοπός της περιπόλου με έναν περαστικό. Μόνο αυτό μπόρεσα να καταλάβω από εδώ που είμαι. Αυτή η ιστορία με τον σκοπό μου θυμίζει έναν θαρραλέο εθνοφρουρό στο Neuilly, στον οποίο είπα ένα βράδυ που δεν ήξερα το σύνθημα, ούτε είχα άδεια κυκλοφορίας, «θα με συλλάβετε, όταν θα επιστρέφω, τώρα βιάζομαι και θα περάσω» και ο θαρραλέος άντρας πολύ απλά με άφησε να περάσω... Με περίμενε άραγε για να με συλλάβει; Δεν έχω ιδέα, αφού το υπόλοιπο βράδυ δεν τον σκέφτηκα καθόλου. Πόσες αναμνήσεις από εκείνους τους

καιρούς! Βρήκα στη φυλακή τη γυναίκα ενός από τους τραυματίες μου, είχε φυλάξει μια λωρίδα [από τον επίδεσμο που είχα βάλει στον άντρα της για να με θυμάται και το μετανιώνω] μόνο που δεν έχω άλλο την υπομονή να τις ακούω να φλυαρούν. Υπάρχουν στιγμές που θα ήθελα να αρπάξω μια για να χτυπήσω τις άλλες.⁷⁹ Έχουν καρδιά αλλά είναι όλες τους ενοχλητικές και τόλμησαν να τις περάσουν κι από στρατοδικείο!

Καλή αντάμωση και μια σφιχτή χειραψία.

Louise Michel.

[40]

Βερσαλλίες, 1^η Οκτωβρίου 1871

Πάτερ,

Αυτό που μου συνέβη είναι τόσο παράξενο που θέλω να το μοιραστώ μαζί σας. Ενώ αυτά τα μοχθηρά και άδικα κοράκια είχαν τελειώσει με την ανάκρισή μου και παρά τις διαδοχικές προσφυγές σ' ένα πλήθος από πράγματα που τους αποδεικνύουν ακριβώς ότι θέλαμε την ηθική και τη δικαιοσύνη, παρά λοιπόν τις προσφυγές αυτές, έβλεπα να ξεπροβάλει ο τίτλος 4^ο στρατοδικείο και το φύλλο που θα περιείχε την κλήτευσή μου. Τότε η κυρία Richoux⁸⁰ χρειάστηκε να περάσει αμέσως από το στρατοδικείο, γεγονός που μαζί με τις δύο ή τρεις άλλες υποθέσεις που καθυστέρησε η δική της, τοποθετεί τη δική μου στη στιγμή που θα πρέπει να τους διηγηθούμε, πρόσωπο με πρόσωπο, λίγη από τη σύγχρονη ιστορία.

Αποφεύγω λοιπόν να επιδιώξω να περάσω περισσότερο ή λιγότερο άμεσα⁸¹, αφήνοντας με κάποιο τρόπο τα πράγματα στη μεγάλη δικαιοσύνη που θα τα κρίνει αργά ή γρήγορα.

⁷⁹ Ωστόσο, δεν πρέπει να ήταν τόσο τρομερή με τις άλλες φυλακισμένες, γιατί εκείνες τη λάτρευαν. «Όλες οι γυναίκες θα έκαναν το παν για μια επιδοκιμασία της Louise Michel», αναφέρει η κυρία Nogo στη μαρτυρία της στο *La Revue Blanche*. Ο Fernand Planché περιγράφει ως εξής τις δραστηριότητές της στη Chantiers: «Η Louise παρηγορεί, ράβει, δένει τα τραύματα, ξεγεννάει τις ετοιμόγεννες γυναίκες, δίνει ό,τι έχει, ακόμα και το ψωμί της, ασχολείται με τους νέους, τους γονείς, τα γράμματα, με όλα». (*La vie ardente et intrépide de Louise Michel*) (σελ.79).

⁸⁰ «Η κυρία Richoux δεν διαμαρτυρήθηκε, ωστόσο η καταδίκη της ήταν όδίκη.» (*La Commune*) Η αστή αυτή, εξαιρετικό καλοντυμένη και φορώντας γόντια, βοήθησε στη μεταφορά κόποιων αγαλμάτων αγίων για να υψωθεί ένα οδόφραγμα. Στη δίκη της, ρωτήθηκε πώς τόλμησε να κάνει κάτι τέτοιο. «Τα αγάλματα ήταν από πέτρα, απάντησε, κι εκείνοι που πέθαιναν ήταν από σόρκα.»

⁸¹ Αντίθετα στο *La Commune*, γράφει: «Απατούσα εδώ και καιρό να γίνει η δική μου, σκεπτόμενη ότι η εκτέλεση μιας γυναίκας θα μπορούσε να βλάψει τις Βερσαλλίες».

Πρέπει να συνεχίσω να γράφω και δεν ξέρω πώς θα γίνει αυτό γιατί όλος ο κόσμος μου μιλάει ταυτόχρονα και πρέπει ν' απαντώ σ' ένα πλήθος από απίθανες ηλιθιότητες. Οι δικαστές θα πρέπει να είναι κτήνη για να τρομοκρατούν έτσι τις καημένες τις γυναίκες! Όταν θα δείτε τον φυλακισμένο μας, θα μπορούσατε να του παραδώσετε το πρόχειρο κείμενο⁸² που σας στέλνω;

Σας ευχαριστώ πάντα και σας απευθύνω τα σέβη μου.

Louise Michel.

[41]

3 Οκτωβρίου 1871,

Πάτερ,

Αρχίζει να μου φαίνεται πολύ απλό το να σας γράφω γιατί σας έχω εμπιστοσύνη, εγώ που δεν βάζω όρια στα υψηλά πράγματα.

Πόσο καιρό ακόμα θα μένουμε στην αβεβαιότητα; Να τολμούσα να σας ρωτήσω αν ξέρετε κάτι νεότερο.

Επιτρέψτε μου να προσθέσω στο γράμμα μου δυο λόγια για τον φυλακισμένο μας. Πέρα από το ότι δεν ξέρω ποιο θα είναι το τέλος σε όλα αυτά, καθώς η ζωή του βρίσκεται στα χέρια άσχετων δικαστών, από τ' αδέρφια μας εκείνος είναι που θεωρούσα πάντοτε ως τον πλέον αντάξιο της υπόθεσης. Γιατί πρέπει να είναι αυτός που θα λείπει τη μέρα που θα ξέρουμε την αλήθεια;

Σας στέλνω το τετράδιό μου. Ξεφυλλίστε το για να μου πείτε αν πιστεύετε ότι θα ήταν χρήσιμο να δημοσιεύσουμε κάτι. Εγώ, προσωπικά, το πιστεύω.

Δεν τελείωσα ακόμα. Μπορείτε να δώσετε το τετράδιο στον Ferré χωρίς ωστόσο να του πείτε ότι η πρόθεσή μας είναι να δημοσιεύσουμε κάποια αποσπάσματα, αν αυτό θα ήταν χρήσιμο; Ξέρω ότι δεν επιθυμούν στο ελάχιστο να παραμείνει ζωντανός κι έτσι ο ίδιος θα πρέπει να έχει κουραστεί να το ελπίζει. Εξάλλου, είναι καλύτερα να ξέρουμε μόνο εμείς τι θα κάνουμε γι' αυτό το θέμα.

Δεν σας ζητώ πια να με συγχωρέσετε γιατί είστε ο καλύτερός μας φίλος.

Σας απευθύνω τα σέβη μου,

Louise Michel.

⁸² Πρόκειται αναμφίβολα για το τετράδιο, όπου άρχισε να εξιστορεί την Κομμούνα.

3 Οκτωβρίου 1871. Τρίτη βράδυ,

Προς τον πολίτη Th. Ferré,

Πολίτη Ferré, έχω ακόμα το θάρρος να παρακαλέσω τον φίλο μας να προθυμοποιηθεί ν' αναλάβει αυτό το γράμμα, πολύ περισσότερο τώρα που ξέρει καλά (είναι λίγο αλαζονικό αλλά αληθινό) πως δεν μπορεί να υπάρξει ανταλλαγή ιδεών ανάμεσα στις άλλες φυλακισμένες και σε μένα, επειδή λίγο ή πολύ έχουν τις αρετές και τα ελαττώματα των γυναικών, ενώ εγώ αυτό ακριβώς είναι που δεν έχω.

Είμαι λοιπόν ευτυχισμένη που σας μιλάω. Είχα διάθεση, αρχίζοντας το γράμμα μου, να σας διηγηθώ την ιστορία του Mure⁸³ Galifet στο φυλάκιο 37, θα τη διαβάσετε όμως στο τετράδιό μου. Προτιμώ να σας στείλω το τέλος των Βερσαλλιών που είχα αφήσει στο σημείο:

Ναι, οι Βερσαλλίες είναι η πρωτεύουσα
 Είναι οι θριαμβευτές αφέντες μας
 Αυτό το κεφάλι που ψυχορραγεί
 Στην κορυφή των τειχών τους που καταρρέουν
 Μακρυμαλλούσα παλιά Γαλατία
 Με τα ματωμένα κι απαίσια ακροδάχτυλα
 Σε άρπαξαν απ' τα μαλλιά
 Οι δήμιοι με τα τραχιά χέρια

Όμως καλύτερα το πελιδνό πρόσωπο
 Να θρέψει τα μαύρα κοράκια
 Που το πληγώνουν με τ' αχόρταγα ράμφη τους
 Ξεριζώνοντας κομμάτια
 Δεσπόστε, δικάστε, είστε οι αφέντες

⁸³ Η λέξη είναι δύσκολο να διαβαστεί. Πρόκειται για τον Μαρκήσιο Gallifet. Αφηγείται, στο *La Commune*, ότι εμφανίστηκε στους φυλακισμένους «με τα μάτια γεμάτα οργή» και ευθυτενής πάνω στο αλόγο του φώναξε: «Εγώ είμαι ο Gallifet!» Ύστερα, καυχήθηκε για την αγριότητά του που ήταν, εξάλλου, πέρα για πέρα αληθινή. Η L.M. βάλθηκε λοιπόν να του τραγουδάει «ένα παλιό τραγούδι της εποχής της βουκολικής όπερας - Εγώ είμαι ο Lindor, βοσκός αυτής της στάνης» Αυτό προκάλεσε το γέλιο των φυλακισμένων. Ο Gallifet, ακόμα πιο οργισμένος, ούρλιαξε «Πυροβολείστε!» Όμως οι στρατιώτες σκότωσαν μόνο δύο άντρες...οι οποίοι δεν ήταν σε καμία περίπτωση κομμουνάριοι. Χωρίς αμφιβολία, επειδή σε αυτό το κωμικοτραγικό επεισόδιο η L.M. έπαιξε το ρόλο του προβοκάτορα, γι' αυτό και θέλει να το μάθει ο Ferré.

Που θα μας αφήσουν να ζήσουμε ή να πεθάνουμε

Και το μέλλον θα μπορεί να διαλέξει

Ανάμεσα σε μάρτυρες και σε προδότες

Πόσο παράξενοι γινόμαστε στη φυλακή! Μιλώ για το μέλλον και μου

έρχονται αναμνήσεις από το παρελθόν.

Σκέφτομαι το βράδυ της συνέλευσης με τις πολιτικές λέσχες, όπου ένας ανόητος είχε φωνάξει δυνατά μια πομπώδη αλλά χωρίς καρδιά πρόταση, της οποίας η αρκετά εύγλωττη μορφή έφερε τη συνολική αποδοχή και τα χειροκροτήματα. Τη στιγμή που γεμάτη αγανάκτηση πήγαινα να ζητήσω τον λόγο, ήσασταν εσείς που είπατε όλα αυτά που ήθελα κι εγώ να πω. Το καημένο το πλήθος, πόσο ανάγκη έχει να διαφωτιστεί από θαρραλέους ανθρώπους αντί να ξεγελιέται από εγκωσιτές!

Θυμάστε κι εσείς αυτό τον θαρραλέο και τόσο ανόητο άντρα με όνομα και κατατομή ρωμαϊκή; Ήταν μαζί μου σ' ένα οδόφραγμα, το οποίο κρατήσαμε τρεις άνθρωποι για αρκετό καιρό⁸⁴ και είχε το θάρρος να με βοηθήσει να πάρω έναν τραυματία, για τον οποίο είχα διασχίσει επτά ή οκτώ φορές τον δρόμο μέσα σ' έναν καταγιοσμό από σφαίρες. Ήταν τόσο βαρύς που δεν μπορούσα να τον βοηθήσω μόνη να κάνει τα λίγα βήματα που έπρεπε, μέχρι που ήρθε να με βοηθήσει ο θαρραλέος μας ρήτορας. Είναι αλήθεια ότι τον είχα φωνάξει γύρω στις δέκα φορές και δεν ήταν ένας από εμάς τους τρεις. Τον καημένο, δεν τον ξαναείδα από τότε. Δεν απέμεινε τίποτα σ' αυτή την ευτέλεια, σ' αυτό το ευτελές πλήθος της Μονμάρτρης που τον περασμένα χειμώνα ήταν τόσο ήρεμο και τόσο αξιοπρεπές μπροστά στις προκλήσεις. Είναι αλήθεια πως γι' αυτό άξιζε τον κόπο να το εμποδίσουμε να πιστέψει τους απατεώνες.

Σήμερα, έρχεται η ανταμοιβή! Εάν το λέω αυτό με πικρία, είναι κυρίως για εκείνους, απέναντι στους οποίους θα ήθελα οι εχθροί να έχουν λιγότερο άδικο μίσος και οι φίλοι του λαού θάρρος.

Περιμένοντας, καλή αντάμωση. Μου φαίνεται ότι είστε πολύ λυπημένος, σας στέλνω όση ελπίδα μπορώ να διακρίνω στον ορίζοντα.

Louise Michel.

[Γραμμένο στο περιθώριο:] Ένα αρκετά παράξενο πράγμα. Έχουμε εδώ μια φυλακισμένη

⁸⁴ Πράγματι, κράτησε για καιρό το οδόφραγμα, μόνη ανάμεσα σε δύο άντρες. Και τελικά το οδόφραγμα έπεσε, μόνο όταν οι Βερσαλλιέροι ήρθαν μπροστά τους μεταμφιεσμένοι σε εθνοφρουρούς. Στο βιβλίο *Souvenirs et aventures de ma vie* περιγράφει τους συντρόφους της ως εξής: ένας μικροσκοπικός Βρετόνος κι ένας λοχαγός των στρατιωτών της Κομμούνας. «Ο λοχαγός ήταν ψηλός και όμορφος άντρας, με αγαλματένια κατατομή και απαθή έκφραση... Έριχνε χωρίς διακοπή... Όταν το τουφέκι του ζεσταινόταν, χρησιμοποίησε το περιστροφό του.»

που υπήρξε κρατούμενη και της Κομμούνας. Hamel, νομίζω, το όνομά της. Θα μπορούσε να τους πει πόσο διαφορετικοί ήμασταν από την εκτελεστική⁸⁵.

[43]

[L.M. προς τον Victor Hugo]

Μεγάλε ποιητή,

Αφού εκτελούν τους δημοκρατικούς σε καιρό Δημοκρατίας και όλος ο κόσμος σωπαίνει μέσα σ' αυτό τον τάφο του Παρισιού, αφού δεν υπάρχει πια ελευθεροτυπία, αφού δεν έχει μείνει πια ψυχή μέσα σ' αυτό το οστεοφυλάκιο, στέλνω σε σας τα γράμματα που από τα βάθη της φυλακής μου απηύθυνα στους δικαστές. Θα μπορούσατε εσείς να μεταφέρετε στο λαό την τελευταία αυτή κραυγή της συνειδησής μου.

Όταν ο Eudes καταδικάστηκε σε θάνατο⁸⁶, συντάξαμε ένα αρκετά περήφανο γράμμα που μαζί με χιλιάδες υπογραφές το δώσαμε περήφανα στον Trochu, τότε κυβερνήτη του Παρισιού. Ο Michelet δημοσίευσε ένα γράμμα, το οποίο είχαμε γεμίσει με χιλιάδες υπογραφές σε χιλιάδες αντίτυπα.

Ποιος θα τα κάνει αυτά σήμερα που είμαστε όλοι στη φυλακή και πολλοί στον τάφο⁸⁷;

⁸⁵ Οι κρατούμενοι της Κομμούνας είχαν πράγματι ανθρωπίνη μεταχείριση. Ο Marcel Cerf παραθέτει ένα γράμμα του R.P.Caubeat, κρατουμένου στο Mazas υπό την Κομμούνα: «Οι συνθήκες της φυλακής δεν είναι επιβλαβείς για την υγεία. Επικρατεί καθαριότητα. Αντιμετωπίζουν τους ανθρώπους με τον κατάλληλο σεβασμό.» (*Marie Mercier, Victor Hugo et l' infortuné Maurice Garreau*). Αντίθετα, μεταξύ των κομμουνάριων φυλοκισμένων, υπήρξαν «967 αποβιώσαντες κατά τη διάρκειά των δικών, από τους οποίους οι 10 ήταν παιδιά (αριθμός που φαίνεται μικρός, όταν γνωρίζουμε τις συνθήκες κράτησης)» (*Procès de communards*). Και σύμφωνα με τον Lissagaray: «Οι επίσημες αναφορές παραδέχονται 1179 θανάτους [...] Ο αριθμός αυτός είναι ολοφάνερα μικρότερος από τον αληθινό [...] Δεν είναι καθόλου υπερβολή να πούμε ότι δύο χιλιάδες φυλοκισμένοι έχασαν την ζωή τους στα χέρια των Βερσαλλιέρων» (*Histoire de la Commune de 1871*).

⁸⁶ Η Louise Michel συγκρατεί μόνο το όνομα του Eudes, αναμφίβολο επειδή ήταν ο σύζυγος της παλιάς της μαθήτριάς και φίλης της Victorine Louvet. Όμως δύο καταδικάστηκαν σε θάνατο. Ο Eudes και ο Brideau, στην υπόθεση της Vilette, στις 14 Αυγούστου 1870. Μπλανκιστές και οι δύο, επιτέθηκαν σε μια αποθήκη της πυρασβεστικής με την πρόθεση να πάρουν οπλισμό για να πολεμήσουν τον αυτοκρατορικό στρατό. Κατέληξε σε αποτυχία. Για να τους γλιτώσει από τον θάνατο, η Louise Michel κάνει την πρώτη της δημόσια πολιτική πράξη. Είχε αναμφίβολα θετικό αντίκτυπο, αφού ο μεγάλος αριθμός υπογραφών που παρέδωσε στον Trochu (συνουδεύμενη από την Adèle Esquiros και τον André Léo) καθυστέρησε τις εκτελέσεις. Στις 4 Σεπτεμβρίου, η Αυτοκρατορία κατέρρευσε και οι φυλακισμένοι απελευθερώθηκαν.

⁸⁷ Πράγματι, δεν βλέπουμε ποιος θα είχε το κουράγιο αυτό, τη στιγμή που τα αντίποινα των Βερ-

Δεν είναι μόνο αυτή η φρίκη της εν ψυχρώ εκτέλεσης⁸⁸ μετά τις εκατόμβες του Μάη αλλά και το γεγονός, για μένα που ξέρω τα πάντα, ότι η Κομμούνα όχι μόνο δεν διέπραξε όλα αυτά τα εγκλήματα αλλά τους αντιστάθηκε, όταν το Παρίσι ξεχειλίζει από προβοκάτορες και προδότες (επιπλέον κι εγώ η ίδια, πιο ένοχη απ' αυτούς⁸⁹). Ζητάω από εσάς που είστε δίκαιοι να δημοσιεύσετε τα γράμματα που εσωκλείω.

Οι δικαστές μου, όχι μόνο αποφεύγουν επιμελώς να εμφανίσουν ενώπιον των Στρατοδικείων τις αληθινά επαναστάτριες γυναίκες, αλλά ακόμα κι όταν τα λόγια των γυναικών αυτών τους εντυπωσιάζουν, καταπνίγουν τις φωνές τους⁹⁰.

Θα σύρουν στα Στρατοδικεία γυναίκες δυστυχισμένες που θα κλαίει και (ψευδομάρτυρες)⁹¹, όμως για μένα που μου είπαν εδώ και πέντε μήνες ότι θα περνούσα με τις πρώτες υποθέσεις, θα περιμένουν την τελευταία για να μην απευθυνθώ σ' αυτό το μοχθηρό πλήθος των Στρατοδικείων και για να μην αφυπνίσω ούτε στο ελάχιστο κάποια ψυχή. Προτιμούν όλα τους τα εγκλήματα να έχουν γίνει εκ των προτέρων κι έπειτα θα χορηγήσουν μια δήθεν αμνηστία, την οποία προσωπικά δεν πρόκειται να δεχτώ.

Οι άθλιοι, οι ληστές, δεν είναι αυτοί που μας στέλνουν εμάς τους επαναστάτες στην εξορία, αφού διαπράξαμε το έγκλημα να θέλουμε να σώσουμε τη Δημοκρατία και που κλείνουν στις φυλακές αυτούς που δεν έκαναν τίποτα; Ήξεραν καλά ότι ούτε ένας από εμάς δεν θα ήθελε να επιστρέψει στο Παρίσι τους, έτσι όπως το κατόνησαν, ούτε και να μείνει στη Γαλλία που φτιάχνουν⁹².

Όταν αυτοί δεν θα υπάρχουν πια και όλα θα έχουν καταστραφεί, εάν μας καλέσουν, εκείνοι που θα μείνουν θα έρθουν και πάλι να δώσουν τη ζωή τους για το πλήθος που τους απαρνείται και ζητάει το κεφάλι τους.

σαλλιέρων έπεφταν πάνω σε όλους. Αντίθετα, πολλοί άνθρωποι επωφεληθήκαν για να καταγγείλουν όσους τους ενοχλούσαν. Η αστυνομία κατέγραψε 399.823 καταδόσεις.

⁸⁸ Ο ενικός αριθμός παραπέμπει ξεκάθαρα στην εκτέλεση του Ferré. Ο Victor Hugo είναι ικανός να το καταλάβει από μόνος του; Εκείνη ακόμα δεν τολμάει να προφέρει το όνομά του (όπως θα κάνει σ' ένα επόμενο γράμμα); Θα είχε δίκιο να δυσπιστεί γιατί ο Hugo κατέτασε στην ίδια κατηγορία τον Ferré και τον Galliffet, τον δεσποτικό αυτόν σφαγέα χιλιάδων κομμουνάριων: «Πώς! Γιατί ο Ferré, γιατί ο Galliffet/ Χύνουν το αίμα» («Talion», *L'Année terrible*. Ποίημα παράξενα υπογεγραμμένο τον Απρίλη του 1871).

⁸⁹ Το «αυτούς» μας παραπέμπει γραμματικά στους προβοκάτορες και τους προδότες. Σημσιολογικά, σχετίζεται περισσότερο με τους αντιπροσώπους της Κομμούνας και συγκεκριμένα, με τον Ferré.

⁹⁰ Ο πληθυντικός αυτός πιθανόν δεν αφορά παρά τον εαυτό της.

⁹¹ Οι παρενθέσεις συχνά χρησιμεύουν για να υπογραμμίσουν κάτι αξιοσημείωτο ή σημαντικό.

⁹² Παρασύρεται από τον ιδεαλισμό της. Στην πραγματικότητα, θα πρέπει να ήταν η μόνη που χαιρόταν επειδή θα εξοριζόταν.

Δεν ξέρω, αγαπητέ διδάσκαλε, πώς μπορώ να σας γράφω γιατί η αγανάκτηση και η ντροπή με εξοργίζουν. Εάν πραγματοποιήσουν αυτές τις φρικαλεότητες, ω επανάσταση αγαπημένη, εγώ θα είμαι αυτή που θα εκδικηθώ και ποτέ άλλοτε δεν θα έχει υπάρξει τέτοια εκδίκηση.

Louise Michel.

Αγαπητέ Διδάσκαλε,

Έλαβα το γράμμα σας, ενώ σας έγραφα. Να καταφέρετε να μας εκτοπίσουν όλους (και ν' αφήσουν όσους δεν έχουν κάνει τίποτα). Κυρίως, όχι εκτελέσεις, εκτός κι αν μας σκοτώσουν όλους.

[44]

Κύριε,

Θεωρούμε αδύνατη την εν ψυχρώ επιβολή της θανατικής ποινής, πρέπει όμως όλα να τα προβλέψουμε.

Πρέπει να σας προειδοποιήσω ότι, έστω και μία εκτέλεση ανπραγματοποιηθεί, έγγραφα που προέρχονται από τον Οίκο Thiers, καθώς και άλλα θα δημοσιευθούν άμεσα σε σίγουρο και κατάλληλο μέρος για μια τέτοια δημοσίευση⁹³.

Όσο υπάρχει ακόμα καιρός, λέμε αρκετό αίμα, αρκετή εκδίκηση. Ύστερα, θα είναι πολύ αργά.

Louise Michel.

Κρατητήριο των Βερσαλλιών/ 7 Οκτωβρίου 1871.

Υ.Γ. Ετούτες οι λέξεις όταν θα τυπωθούν σε κάποια εφημερίδα, θα κάνουν τους ανθρώπους που πρέπει να καταλάβουν («λένε Louise Michel στα κρυφά για» μια υπόθεση που σχετίζεται με το εξωτερικό) ότι αυτό θα είναι αρκετό.

[Γραμμένο στο πίσω μέρος του φύλλου, με άλλη γραφή:] Προς τον κύριο Thiers, αρχηγό της εκτελεστικής εξουσίας, πρόεδρο της Δημοκρατίας.

⁹³ Δεν μάθαμε ποτέ εάν αυτά τα έγγραφα που εξέθεταν σε κίνδυνο τον Thiers, υπήρξαν πραγματικά (θα μπορούσαν να είχαν βρεθεί στο ιδιαίτερο μέγαρο του Thiers που κατέστρεψαν οι κομμουνάριοι) ή εάν η LM επιχειρούσε έναν απελπισμένο εκβιασμό. Πάντως ο Thiers, εάν έλαβε ποτέ το απειλητικό αυτό γράμμα, δεν φάνηκε ν' ανησυχεί.

[Théophile Ferré προς L.M.]

Κρατητήριο των Βερσαλλιών, κελί Ν° 6.
Κυριακή 8 Οκτωβρίου 1871.

Προς την πολίτη Louise Michel, φυλακισμένη του Κράτους, Βερσαλλίες

Αγαπητή πολίτη Louise Michel,

«.....

Είστε οι κύριοι και αφέντες μας⁹⁴,

Η ζωή μας βρίσκεται στα χέρια σας.

Όμως τις μέρες ακολουθούν επόμενες μέρες
Και ανάμεσά σας υπάρχουν πολλοί προδότες»

Louise Michel - Αικονιότητα

Σας ευχαριστώ που με ενημερώσατε για τα πένθιμα γεγονότα τα οποία παρακολούθησατε και για τις ευτυχείς περιστάσεις που σας έκαναν να ξεφύγετε από την απέραντη εκατόμβη. Εάν οι νικητές γνώριζαν, στην πραγματικότητα, ότι κρατούσαν την πολίτη Louise Michel, μια γυναίκα τόσο επικίνδυνη επειδή έχει τις πεπονηθείσες της και επειδή θα τις διατηρήσει σταθερά μέχρι και την τελευταία της πνοή, οπωσδήποτε δεν θα είχα την ικανοποίηση να μπορώ να συνδιαλέγομαι μαζί σας και δεν θα μου απόμεινε παρά να προσθέσω το όνομά σας σ' εκείνα των ευγενών μου φίλων που πέθαναν για την κοινή μας υπόθεση. Όμως, για καλή τύχη, οι αξιωματούχοι σας φέρθηκαν επεικώς και θα προσθέσω επίσης, σίγουρος πως θα σας προσφέρω μεγάλη παρηγοριά, ότι το έργο τους δεν ολοκληρώθηκε σωστά. Ένας επαρκής αριθμός έξυπνων και θαρραλέων ανθρώπων βρίσκονται αυτή τη στιγμή απρόσβλητοι από κάθε έρευνα⁹⁵. Θα πρέπει να έχετε αντιληφθεί κάπως τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζω τις καταστάσεις και οπωσδήποτε δεν θα εκπλαγείτε αν σας δηλώσω ότι έχω μια ολοένα και πιο δυνατή εμπιστοσύνη

⁹⁴ Παραλλαγή στη συλλογή *À travers la vie et la mort*: «Είστε σήμερα οι αφέντες μας»

⁹⁵ Φυσικά, χιλιάδες άνθρωποι κρύβονταν ή διέφευγαν στο εξωτερικό. Όμως οι συλλήψεις εξακολουθούσαν να φτάνουν περίπου τα εκατό άτομα την ημέρα τον Ιούνιο και τον Ιούλιο. Σύμφωνα με τον Lissagaray, οι Βερσαλλιέροι συνέλαβαν πιθανόν πενήντα χιλιάδες άτομα.

στην οριστική επιτυχία των ιδεών μας. Νικηθήκαμε, και λοιπόν! Θα πάρουμε την εκδίκησή μας, αν όχι εμείς, τότε τ' αδέρφια μας. Τι σημασία έχει άλλωστε αν εγώ, για παράδειγμα, δεν είμαι εκεί! Γνωρίζω την αξία και τη δύναμη των συντρόφων μου στον αγώνα και ο αφανισμός μου δεν μπορεί παρά ν' αυξήσει τον ζήλο τους και να κάνει τη δικαιοσύνη ακόμα πιο αναγκαία. Σας παρακαλώ λοιπόν να εξαφανίσετε στα επόμενα γράμματά σας τη μελαγχολία και την ευαισθησία που έχουν καταλάβει το πνεύμα σας: Αντί να ρίχνετε το βάρος στις συμφορές μας, εξετάστε καλύτερα τα αποτελέσματα και θα διαπιστώσετε μαζί μου ότι ποτέ άλλοτε ο σοσιαλισμός δεν ήταν τόσο απαραίτητος όσο σήμερα. Στη Γαλλία, υπάρχουν υπερβολικά πολλοί δημοκρατικοί για να μπορέσει να εγκαθιδρυθεί τώρα μια κάποια μοναρχία. Και εάν οι προβλέψεις μου είναι σωστές, σε μερικά χρόνια όσοι ζήσουν θα δουν μεγάλες αλλαγές. Εύχομαι να είστε ανάμεσά τους.

Έχω φυλαγμένα με χαρά τα δυο σας ποιήματα με τίτλο «Αιωνιότητα» και «Τα κόκκινα γαρύφαλλα»⁹⁶. Τα πρόσθεσα στο απόσπασμα των στίχων «Στ' αδέρφια μου» που έλαβα προηγούμενα και προτού επιστρέψω στην ανυπαρξία, θα τα εμπιστευτώ στην οικογένειά μου. Επανέρχομαι στα κόκκινα γαρύφαλλα για να σας ευχαριστήσω επίσης για το όμορφο λουλούδι που φτιάξατε, αυτή η προσφιλής φροντίδα με συγκίνησε πολύ. Σας στέλνω, σε αντάλλαγμα, την κεφαλή μου⁹⁷ και σας παρακαλώ να την κρατήσετε σε ανάμνηση ενός πολίτη που αγαπάει τη δημοκρατία και τον λαό περισσότερο απ' οτιδήποτε άλλο.

Όλος δικός σας και της Ισότητας.

Th. Ferré.

Καταλαβαίνετε φυσικά ότι τα στρατοδικεία δεν βιάζονται ν' ασχοληθούν με σοβαρές γυναίκες. Ωστόσο, σε ό,τι σας αφορά, εάν δεν σας απελευθερώσουν, θα πρέπει κάποια στιγμή να σας δικάσουν. Δεν ανησυχώ για τη στάση σας, θα ήθελα ωστόσο να σας κάνω κάποιες παρατηρήσεις. Προετοιμαστείτε ώστε να είστε αρκετά ήρεμη για να ματαιώσετε τα σχέδιά τους. Κυρίως, όχι υπερβολική μεγαλοψυχία. Είναι μια αρετή που έχει χάσει πολύ την αξία της στην εποχή μας κι εσείς θα είστε απλώς κορβίδα. Το συμφέρον της υπόθεσής μας απαιτεί την

⁹⁶ Ποίημα αφιερωμένο στον Ferré. Μια στροφή διασαφηνίζει τον ρόλο του κόκκινου γαρύφαλλου που του έστειλε: «Σήμερα θ' ανθίσεις στο σκοτάδι/ Των μαύρων και θλιμμένων φυλακών/ Θ' ανθίσεις πλάι στον μελαγχολικό αιχμάλωτο/ Και ας του πεις ότι τον αγαπούμε.»

⁹⁷ Δηλαδή τη φωτογραφία του. Με την αφιέρωση: «Στην πολίτη Louise Michel, αναμνηστικό ενός κομμουνάριου.»

ελευθερία των υπερασπιστών της και μπορούμε να είμαστε αξιοπρεπείς χωρίς να γινόμαστε αφελείς. Τελειώνω, δίνοντας σας τη συμβουλή να προσέξετε τις παρατηρήσεις μου και να βγείτε από αυτή την αχρεία σφηκοφωλιά το συντομότερο δυνατό.

Έδωσα ένα γράμμα για σας στο πρόσωπο που μου παρέδωσε τον Θουκυδίδη. Έφτασε στα χέρια σας;

Th. F.

[46]

Κρατητήριο των Βερσαλλιών, λεωφόρος Paris 20.

Προς τον Τύπο του Παρισιού.

Υπάρχει ακόμα Τύπος; Βρίσκεται σ' αυτή τη νεκρή πόλη καμιά εφημερίδα που να δημοσιεύει τη σκέψη των νεκρών εκείνων που αποκαλούμε φυλακισμένους⁹⁸;

Υπάρχει κανείς στο Παρίσι που να θυμάται⁹⁹ τι είναι αυτό που φωνάζει δυνατά στους νικητές ώστε να ακούσει ο λαός από τον τάφο του; Καμιά εκτέλεση, εκτός κι αν μας σκοτώσουν όλους μέχρι τον τελευταίο! Να μας εκτοπίσουν όλους, εμάς τους φανατικούς της υπόθεσης και να αφήσουν να φύγουν αυτά τα καημένα θύματα που βρίσκονται μαζί μας κατά τύχη.

Εάν υπάρχει¹⁰⁰ Τύπος, τον χαιρετίζουμε εκ μέρους όλων των νεκρών και όλου του πόνου και τον παρακαλώ να δημοσιεύσει τα παρακάτω φύλλα.

Με αδερφικούς χαιρετισμούς,

Louise Michel., 3 Οκτωβρίου 1871.

⁹⁸ Ακριβώς αντίθετα, ο τύπος καταφερόταν με μανία εναντίον των μελών της Κομμούνας. Ο Lissagaray γράφει ότι ο τύπος ζούσε για να «συντηρεί την οργή και τον πανικό των αστών». Μερικές από τις επινοήσεις του ήταν ένας διοικητής «αλειμμένος με πετρέλαιο και καμένος ζωντανός, ναρκοθετημένες εστίες μέσα στους υπονόμους με τα εκρηκτικά και τα καλώδια πανέτοιμα, οκτώ χιλιάδες εμπρηστικές στρατολογημένες από τον Ferré, κελαιδίστρες, μικρό βαρελάκια, δοχεία με πετρέλαιο, όλα παραγεμισμένα με κάψα, γυναίκες που έχουν αναλάβει να ρίχνουν βιτριόλι σε «όλα τα άτομα που δεν είχαν την ατυχία να είναι τόσο άσχημα όσο ο Delécluze και ο Vermorel!», αντλίες για βιτριόλι, εμπρηστικοί κότσοι εμποτισμένοι με κροπική ύλη, δηλητηριώδεις σφαίρες, καμένοι χωροφύλακες, κρεμασμένοι λιμενικοί κλπ.» Οι εφημερίδες παρότρυναν τη σφαγή. «Οι στρατιώτες μας, έγραφε η *Le Figaro*, απλοποίησαν το έργο των στρατοδικείων των Βερσαλλιών πυροβολώντας επί τόπου. Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε, όμως, ότι πολλοί ένοχοι γλίτωσαν την τιμωρία.» (*Histoire de la Commune de 1871*)

⁹⁹ Είχε γράψει κι έπετα διαγράψει: «και που να είναι δίκαιος.»

¹⁰⁰ Στην αρχή είχε γράψει: «εάν αυτή η εφημερίδα υπάρχει», όμως τα διέγραψε.

[L.M. προς τον Victor Hugo]

Κρατητήριο των Βερσαλλιών, 13 Οκτωβρίου 1871.

Αγαπητέ μας μεγάλη ποιητή,

Εφόσον σε σας ανήκει ο μεγάλος κατευνασμός ύστερα από τη μεγάλη εκατόμβη¹⁰¹, εφόσον θελήσατε να είστε ο μεσολαβητής του τρομερού αγώνα, γνωρίζετε αναμφίβολα αυτό που είναι άξιο για εσάς και για εμάς.

Σας μιλάω για όλους γιατί είμαι σίγουρη για τους άλλους, όπως είναι κι εκείνοι σίγουροι για μένα.

Όχι εν ψυχρώ εκτελέσεις μετά τις εκτελέσεις της οργής, εκτός κι αν μας σκοτώσουν όλους.

Εάν μας αφήσουν να ζήσουμε, να μας εκτοπίσουν εμάς τους φανατικούς της υπόθεσης και να αφήσουν να φύγουν όλα αυτά τα καημένα θύματα που βρίσκονται μαζί μας κατά τύχη¹⁰².

Αφού έλαβα το γράμμα σας, ελπίζω να σας έρθει κι αυτό εδώ.

Σας χαιρετούμε όλοι και σας αγαπούμε, μεγάλη μας ποιητή.

Louise Michel.

¹⁰¹ Ο Hugo, πράγματι, επιχείρησε να πραγματοποιήσει αυτή την αποστολή. Πίστεψε αφελώς ότι είχε τη δύναμη να προκαλέσει γρήγορα αμνηστία. (Όπως γνωρίζουμε, χρειάστηκε να περάσουν δέκα περίπου χρόνια.) Ο Hugo έγραψε, για παράδειγμα, στην εφημερίδα του, με ημερομηνία 28 Οκτωβρίου: «Βρέθηκα σήμερα στις Βερσαλλίες να δω τον Rochefort [...] Του είπα ότι θα επέμενα για την αμνηστία και ότι θα έπρεπε να μας τη δώσουν και τον προσκάλεσα σε δείπνο τη δεύτερη Κυριακή του Μάη 1872. Αυτό τον έκανε να χαρεί.»

¹⁰² «Δεν έλειπαν οι τυχαίες συλλήψεις. Μια κωφάλαλη πέρασε μερικές εβδομάδες στη φυλακή γιατί είχε δήθεν φωνάξει "Ζήτω η Κομμούνα!". Το ίδιο και μια ογδοντάχρονη γυναίκα, παράλυτη στα δύο πόδια, γιατί δήθεν έστηνε οδοφράγματα.» (*La Commune*)

13 Οκτωβρίου 1871,

Προς τον συνήγορο της Béatrice Ευενρέε, συζύγου του Escofon¹⁰³.

Κρατούμενη Louise Michel, λεωφόρος Paris 20, Βερσαλλίες.

Δασκάλα στη Μονμάρτη, οδός Oudot 24. Κληθείσα ως μάρτυρας υπεράσπισης από τη Béatrice Ευενρέε και μη προσκληθείσα από το στρατοδικείο.

Τοποθετήθηκα ως μάρτυρας υπεράσπισης από τη Béatrice Ευενρέε, σύζυγο του Escofon, έχοντας γνώση της υπόθεσής της, καθώς εγώ ήμουν αυτή¹⁰⁴ που έχοντας κουραστεί ν' ακούω να κατηγορούν την Κομμούνια για προδοσία, της έστειλα από το Neuilly όπου βρισκόμουν τότε, ένα γράμμα που περιείχε την πρόταση της ανταλλαγής και όχι της εκτέλεσης ομήρων, όπως είχε επαναληφθεί και σε άλλες συνελεύσεις.

Όσο για εκείνους που πρότειναν την εκτέλεση, εάν υπήρξαν, δεν θα μπορούσαν παρά να είναι προβοκάτορες που μας ακολουθούσαν παντού.

Θυμάμαι, εξάλλου, ότι είχαν κατηγορήσει τη Béatrice Ευενρέε, σύζυγο του Escofon, επειδή άφησε να ανέβουν στο βήμα χωρίς να ρωτήσει τα ονόματά τους ομιλητές των οποίων ο μοναδικός σκοπός ήταν να γελοιοποιήσουν τις δημοκρατικές συνελεύσεις.

Επειδή μια άλλη πρόταση που έγινε από τη Béatrice Ευενρέε σχετικά με τη Στήλη Vendôme¹⁰⁵ διαστρεβλώθηκε τελείως, την παρουσιάζω εδώ, όπως ακριβώς της την έστειλα από το Neuilly. Σκοπός ήταν να αναμείξουμε με τον μπρούντζο της στήλης κάθε τι που μπορούσε να λειώσει στο Παρίσι, ακόμα και τη δική μας βασιλλή, ακόμα και τα κοσμήματα των οικογενειών, εθελοντικά εννοείται, και να βοηθήσουμε μ' αυτό τον τρόπο να τελειώσει η αποπληρωμή της συνθηκολόγησης με την Πρωσία. Ως πρώην πρόεδρος της επιτροπής Επαγρύπνησης, δηλώνω εξάλλου για τις γυναίκες της Μονμάρτης που θα μπορούσαν να κατηγορηθούν είτε γιατί ασχολούνταν με τα ασπρόρουχα των νοσοκομειακών, είτε για τη συντήρηση των ασύλων ότι εγώ τις είχα

¹⁰³ Το όνομα αυτό γράφεται συνήθως ως Béatrix Escoffon, ιδιαίτερα στο *La Commune*. Το πατρικό της όνομα ήταν Euvrie.

¹⁰⁴ Ομολογεί στην προσπάθειά της να απαλλάξει τις γυναίκες της επιτροπής επαγρύπνησης της Μονμάρτης.

¹⁰⁵ Η στήλη Vendôme καταστράφηκε στις 16 Μαΐου, αφότου ένα ψήφισμα της 12^{ης} Απριλίου την είχε ανακηρύξει σε «μνημείο βαρβαρότητας, σύμβολο άξεστης δύναμης και ψεύτικης δόξας, επιβεβαίωση του μιλιταρισμού, άρνηση του διεθνούς δικαίου, μόνιμη ύβρη των νικητών προς τους ηττημένους, διαρκή προσβολή των τριών μεγάλων αρχών της γαλλικής Επανάστασης».

παρακαλέσει να το κάνουν κατά την αναχώρησή μου για τους παραμεθόριους λόχους χωρίς φυσικά, να υποψιαστώ ότι θα μπορούσαν να κατηγορηθούν ποτέ για τέτοια πράγματα. Φεύγοντας, άφησα την επιτροπή Επαγρύπνησης των γυναικών πολιτών και την πολιτική λέσχη της επανάστασης σε αδύναμα χέρια αλλά σε ευγενείς καρδιές, ανίκανες δυστυχώς να ξεφορτωθούν τους προβοκάτορες που μιλούσαν εξ ονόματός τους και που αναμφίβολα τις κατέδωσαν.

Ορίστε τι θα είχα δηλώσει στο δικαστήριο, εάν φυσικά μου είχαν κάνει την τιμή να με καλέσουν.

Louise Michel.

Η Βεάτρις Εευντέε μου ομολόγησε ότι ο συνήγορός της τής είχε απαγορεύσει να προσφύγει στη μαρτυρία μου γιατί αυτό και μόνο το γεγονός θα μπορούσε να οδηγήσει στην καταδίκη της.

[49]

Για τον Κύριο Victor Hugo

Αγαπητέ Διδάσκαλε,

Σας έγραφα, ενόσω μου γράφατε.

Ελάτε¹⁰⁶ γιατί αυτό που έχω να σας πω είναι σημαντικό.

Σας ευχαριστώ από τα βάθη της καρδιάς μου,

Louise Michel,

Λεωφόρος Paris 20, Βερσαλλίες.

¹⁰⁶ Οι σημειώσεις του Victor Hugo δεν αναφέρουν επίσκεψη στη ΛΜ στη φυλακή (αλλά επισκέψεις στον Rochefort). Αντίθετα, στις 25 Οκτωβρίου, ο Hugo γράφει: «ο κύριος Violette, δικηγόρος της ΛΜ., ήρθε να με δει με τον Paul Meurice μετά το δείπνο. Μου έφερε ένα γράμμα της.»

[L.M. προς την κυρία Jules Simon]

15 Οκτωβρίου 1871, Κρατητήριο των Βερσαλλιών, λεωφόρος Paris 20.

Κυρία,

Είμαι πεπεισμένη ότι δεν εγκρίνετε την ψυχρή αγριότητα, γι' αυτό και σας απευθύνω τα παρακάτω φύλλα.

Σας έχω αγαπήσει πολύ. Σε ανάμνηση εκείνου του καιρού, επιτρέψτε μου να σας πω ότι το όνομα του άντρα σας δεν συνδέεται με αυτό που συμβαίνει¹⁰⁷.

Να μας συνθλίψουν όλους ή να μας εκτοπίσουν, είμαστε η νικημένη επανάσταση. Όμως το να πάρουν έναν ή δύο από μας για να τους σκοτώσουν μπροστά στα μάτια μας, υπερβαίνει κάθε όριο. Δεν πρέπει να γίνει.

Louise Michel.

[L.M. προς τον βουλευτή Tolain]

Κρατητήριο των Βερσαλλιών, λεωφόρος Paris 20.

Κύριε,

Είστε ίσως ο μόνος βουλευτής, στον οποίο μπορούμε ν' απευθυνθούμε¹⁰⁸ για να εμποδίσουμε τα εγκλήματα της οργής να κορυφωθούν με τις εν ψυχρώ εκτελέσεις της εκδίκησης.

Μία από τις εκτελέσεις¹⁰⁹ θα επισπευσθεί (το γνωρίζουμε από σίγουρη πηγή). Ορίστε η διεύθυνση του μεγάλου μας ποιητή που έρχεται να φέρει πάνω στα συντρίμια μια ψύχραιμη φωνή και ανάμεσα στις ντροπές μια εθνική δόξα, προσπαθώντας

¹⁰⁷ Ωστόσο, ο Jules Simon πήρε εξ ολοκλήρου το μέρος του Thiers, ο οποίος στη συνέχεια τον διόρισε υπουργό δημόσιας Παιδείας. Από τη θέση αυτή, διακρίθηκε «για τον ζήλο του να εξαλείψει κάθε τάση επιδοκιμασίας της Κομμούνας στο εκπαιδευτικό σώμα» (Bernard Noël: *Dictionnaire de la Commune*).

¹⁰⁸ Ο Tolain υπήρξε ηγέτης του γαλλικού εργατικού κινήματος και οργάνωσε το πρώτο γαλλικό τμήμα της Διεθνούς. Ωστόσο, οπορτουниστής καθώς ήταν, θα προσχωρήσει στην κυβέρνηση των Βερσαλλιών. Η Louise Michel το ξέρει πολύ καλά.

¹⁰⁹ Ποια παράρρηση αιδημοσύνης την εμποδίζει να γράψει απευθείας το όνομα του Ferré; Ο Tolain δεν μπορεί να καταλάβει, παρά μόνο διαβάζοντας τη συνέχεια.

να αποτρέψει ακόμα μεγαλύτερες ντροπές γιατί δεν υπάρχει πια η δικαιολογία της οργής.

Ο ίδιος ο Victor Hugo θέλησε να μου γράψει. Ορίστε η απάντηση που εξηγεί τι ζητάμε και θα ήταν άξιο για εσάς να βοηθήσετε. Όμως μην καθυστερείτε γιατί εκείνοι βιάζονται για τον αντιπρόσωπο της Μονμάρτρης.

Αρκετά αίσχη σαν κι αυτό.

Επιπλέον, αυτός που έχουν αποφασίσει να σκοτώσουν (πριν από κάθε δικαστική απόφαση) είναι -και πρέπει να το γνωρίζουν- από τους ανθρώπους εκείνους που αντιμετωπίζουν τις ψυχρές αγριότητες ως όνειδος γι' αυτούς που τις διαπράττουν και ως απώλεια για την υπόθεση. Τον έχω δει να τις απαρνείται με κίνδυνο της ζωής του, μου το αρνήθηκε κι εμένα όταν, κατά τις τελευταίες μέρες, βλέποντας την προδοσία και προαισθανόμενη τη μεγάλη εκατόμβη, του πρότεινα μέσα απάνθρωπα αλλά σίγουρα. Οι ενέργειες αυτές, έλεγε, υποθηκεύουν το μέλλον χωρίς να διασφαλίζουν το παρόν.

Η διεύθυνση του Victor Hugo:

Υπ' όψιν κυρίας Paul Meurice

Οδός Laval 24

Λεωφόρος frochet

πλησίον της οδού Rochechouart.

Η κυρία Meurice βρίσκεται στο σπίτι της κάθε Δευτέρα και σχεδόν κάθε απόγευμα.

Είναι μια από τις σπάνιες μεγάλες καρδιές που έχουν απομείνει σ' αυτό το οστεοφυλάκιο που έχει καταντήσει το Παρίσι.

Σας απευθύνω τα σέβη μου,

Louise Michel.

16 Οκτωβρίου 1871.

[52]

Στον κύριο Victor Hugo.

Αγαπητέ Διδάσκαλε,

Σας στέλνω την αδερφή του Ferré, του Ferré που είναι ο καλύτερος ανάμεσά μας, ο πιο μεγαλόψυχος στον θρίαμβο, ο πιο περήφανος στην ήττα και γι' αυτό τον καταδίκασαν σε θάνατο.

Να τον σώσετε, δεν είναι ο πρώτος που θα αποσπάσετε από τους δήμιους, δεν θα είναι και ο τελευταίος. Ο χρόνος πιέζει, το αφήνω στα χέρια σας.

Σε σας η δόξα να είστε ο μόνος ζωντανός και δίκαιος μέσα σ' αυτά τα ερείπια.

Να τον σώσετε. Σας εκλιπαρούμε.

L.M.

19 Οκτωβρίου 1871,

Κρατητήριο των Βερσαλλιών.

[53]

20 Οκτωβρίου 1871.

Κύριοι Πρέσβεις,

Δεν ξέρω μέχρι πού ακριβώς φτάνει η εξουσία σας στη Γαλλία ώστε να εμποδίσετε τα εγκλήματα που θέλουν να διαπράξουν, όμως μου φαίνεται ότι είναι δικαίωμα και καθήκον των εθνών να τους αντισταθούν.

Οι ψυχρές αγριότητες που διαδέχονται τα εγκλήματα της οργής είναι μεγάλη ντροπή για την εποχή μας.

Στο όνομα του πολιτισμού, ενισχύστε το αίτημά μας. Να ανοίξουν τις φυλακές για εκείνους που μόνο η τύχη τους έφερε ανάμεσά μας και εάν χτυπήσουν έστω και έναν από τους δικούς μας, να μας σκοτώσουν όλους εμάς που ξέρουμε ότι τα μέλη της Κομμούνας είναι αθώα για τα εγκλήματα που τους κατηγορούν, γιατί δεν θα μπορούσαμε να ξεχάσουμε τα αδέρφια μας.

Εάν προτιμήσουν να μας αφήσουν να ζήσουμε, να μας εκτοπίσουν όλους και οι αδικίες να λάβουν τέλος.

Το φως θα λάμψει.

Σας απευθύνω, κύριοι Πρέσβεις, τα σέβη μου.

Louise Michel.

[Στο πίσω μέρος του διπλωμένου φύλλου και με άλλη γραφή:] Προσωπικό

Κύριο Πρέσβη της Αγγλίας

Και κυρίους Πρέσβεις

[54]

Κύριε,

Γνωρίζω την αφοσίωσή σας στην ανθρωπότητα.

Υπάρχει πόνος, για τον οποίο πρέπει να σας μιλήσω. Ίσως μπορέσετε να κάνετε κάτι.

Σας απευθύνω τα σέβη μου.

Louise Michel.

Λεωφόρος Paris 20,

Βερσαλλίες.

Σας περιμένω σήμερα. Όχι μόνο οι μέρες, αλλά και οι ώρες πιέζουν.

[Πάνω σ' ένα αντίγραφο, έχει προστεθεί με μολύβι και από άλλο χέρι:] 20 Οκτωβρίου 1871.

[Στο πίσω μέρος του διπλωμένου φύλλου, πάνω στο πρωτότυπο:] Προς τον κύριο Tolain, Βουλευτή/ οδός Satory 22/ Βερσαλλίες.

[55]

Πάτερ,

Το ξέρετε ότι δεν μου λείπει το κουράγιο, όμως αν είχατε γίνει μάρτυρας της συμπεριφοράς του Ferré ως μέλους της Κομμούνας, όπως εγώ, θα καταλαβαίνατε πώς μπορεί να νιώθω αυτή τη στιγμή.

Δεν μπορούσαν να πλήξουν ένα πιο περήφανο και πιο έξυπνο μυαλό, ούτε μια τόσο μεγάλη καρδιά.

Θα θέλατε να δώσετε στον φυλακισμένο μας τα λίγα λόγια που εσωκλείω, σας εκλιπαρώ γιατί, σας το ομολογώ, είμαι πολύ λυπημένη.

Φαίνεται ότι οι δικαστές μας δυσκολεύονται ν' αποφασίσουν αν θα με καλέσουν. Θα ήθελα πολύ, εξαιτίας ακόμα κι αυτού του γεγονότος, να απαιτήσω να με δικάσουν. Εκεί, μπορούμε να πούμε χρήσιμα πράγματα, αφού όλοι τους φοβούνται την αλήθεια.

Σας διαβεβαιώνω ότι αν βρεθούν στα έδρανα των δικαστών ορισμένοι προβοκάτορες που αναγνωρίζω, θα τους αποκαλύψω. Είναι πιθανό να συμβεί κάτι τέτοιο. Αν αναβάλλουν κι άλλο να με δικάσουν [*Η συνέχεια του γράμματος λείπει.*]

[56]

Προς τον Ferré.

Κρατητήριο των Βερσαλλιών.

Αγαπητέ πολίτη Ferré,

Δεν αμφισβητείτε, ελπίζω, ότι η απάντησή μου στον Victor Hugo που έφτασε εδώ πριν από μερικές μέρες (σκόπιμα για να είναι χρήσιμη στους νικημένους) ήταν αρκετά άξια, ώστε να της αναγνωρισθεί το θάρρος ακόμα κι από εσάς.

Λοιπόν, δεν σας μιλάω άλλο από αυτή τη θέση, σας στέλνω όμως από εδώ όλες μου τις προσδοκίες για καλύτερες μέρες. Σας στέλνω, από τη μια φυλακή στην άλλη, μέσα από την απόσταση και το σκοτάδι, τη σκέψη μου έτσι ακριβώς όπως είναι. Ακόμα πιο περήφανη, όσο περισσότερο είμαστε στα χέρια των νικητών.

Δεν θα προσθέσω τίποτα άλλο γιατί είναι τέτοιες οι περιστάσεις και οι ώρες που τα καταλαβαίνουμε όλα.

Μέχρι τότε; Δεν το ξέρω.

Ωστόσο, καλή αντάμωση.

Louise Michel, 23 Οκτωβρίου 1871.

[57]

Πάτερ,

Δεν τολμώ να σας δώσω εγώ η ίδια το γράμμα μου γιατί θα ήταν μεγάλη κατάχρηση. Ωστόσο, έχω ακόμα εμπιστοσύνη ότι θα θελήσετε (για όσο μπορούμε να αλληλογραφούμε ακόμα) να παραδώσετε το γράμμα που εσωκλείω στον Ferré. Ποιος ξέρει πόσος καιρός θα περάσει κι έπειτα, σας το ομολογώ, ποιο θα είναι το κουράγιο μου. Δεν μπορώ ν' αντέξω την ιδέα ότι ο πιο έξυπνος, ο πιο μεγαλόψυχος ανάμεσά μας θα έχει γίνει το θύμα, όταν θα ξέρουμε τους πραγματικούς εγκληματίες. Σας ευχαριστώ πάντα. Συγχωρέστε με, ο χρόνος είναι τόσο σύντομος για μας, ώστε θέλησα να σας στείλω κι αυτό το γράμμα ακόμα.

Σας απευθύνω τα σέβη μου και κυρίως την ευγνωμοσύνη μου.

Louise Michel.

Πέμπτη, 11 το βράδυ,
Προς τον πολίτη Th. Ferré,

Κι όμως, είχα πει, αγαπητέ μας φυλακισμένε, ότι δεν θα σας έγραφα πια την ώρα εκείνη που μπορεί κανείς, όντας μόνος, να συναισθανθεί όλη τη θλίψη της ψυχής του. Αγαπώ, ωστόσο, τόσο τις ζοφερές αυτές νύχτες, καθώς νιώθω ότι ζω περισσότερο και σας στέλνω τη σκέψη μου. Πρωτίστως, μην χάνετε τον χρόνο σας διαβάζοντας τη συνέχεια του γράμματός μου, αν υπάρχει κάτι να ξανακοιτάξετε γι' αυτή την άδικη δίκη. Επιτρέψτε μου να σας πω ότι, σύμφωνα με δυο αποσπάσματα εφημερίδων που έπεσαν στα χέρια μου κατά τύχη (αφού δεν διαβάζουμε εφημερίδες), βρήκα εκεί την αρχική μου ιδέα. Έβλεπα την καταδίκη να καθορίζεται εκ των προτέρων και όλες τις εισηγμένες αποφάσεις της προσβολής και του μίσους να αντικαθιστούν ακόμα και τους δικαστικούς τύπους για τους οποίους δεν έχουν άλλωστε την παραμικρή ιδέα. Αναφορικά με αυτό, υπάρχουν κάποια άρθρα που προτιμούν ιδιαίτερα, όπως το άρθρο 91¹¹⁰ για παράδειγμα. Έτσι, το εφαρμόζουν παντού.

Δυο ακόμη δύστυχες γυναίκες δικάστηκαν σήμερα. Η μία αθωώθηκε, αρκεί να μην το πληρώσει πιο ακριβά από τη ζωή¹¹¹ της. Η άλλη καταδικάστηκε σε θάνατο, επειδή είπε ότι έβαλε φωτιά από ζήλια¹¹². Αυτό το αποκαλούν πολιτική!

Η τελευταία μου ανάκριση ήταν πολύ φιλική¹¹³. Έμοιαζαν να καταλαβαίνουν επιτέλους ότι οι προβοκάτορες θα μπορούσαν κάλλιστα μια μέρα να ζητήσουν τα κεφάλια τους, όπως ζητάνε τα δικά μας και ότι, αντίθετα, η Κομμούνα χρειάστηκε τόσο μετριопάθεια, όσο και θάρρος για να αντισταθεί σε αυτά τα φιδία, συχνά πολύ

¹¹⁰ Και η L.M. θα καταδικαστεί συνεπεία του άρθρου 91. Ίσως πρόκειται για το άρθρο που επιβάλλει ποινή «για υποκίνηση εμφύλιου πολέμου». Θα καταδικαστεί επίσης συνεπεία των άρθρων 87, 150, 151, 59, 60, 302 και 344 του ποινικού κώδικα.

¹¹¹ Βλέπουμε ότι αυτό που αποκαλούσαν την εποχή εκείνη «τιμή» μιας γυναίκας είναι πιο σημαντικό για τη Louise Michel από τον θάνατο. Είναι τρομερό αν σκεφτεί κανείς ότι η ίδια γεννήθηκε από την «ατίμωση» της μητέρας της.

¹¹² Πρόκειται χωρίς αμφιβολία για τη Marie-Jeanne Moussu. Βλ. υποσημείωση 74.

¹¹³ Πρόκειται χωρίς αμφιβολία για τη δεύτερη ανάκριση της, στις 19 Σεπτεμβρίου 1871. Ίσως ο λοχαγός Βρίοι να φάνηκε «φιλικός». Αυτό δεν τον εμπόδισε ωστόσο, μετά την ανάκριση, να δηλώσει πεπεισμένος ότι «η L.M. έχει κάνει τουλάχιστον όσα και τα μέλη της Κομμούνας και κυρίως ο Ferré, τον οποίο υπερασπίζεται με πάθος και έχει σε πολύ μεγάλη εκτίμηση, ώστε δεν γίνεται να μην έχει συμβεί μεταξύ τους κάτι πολύ σοβαρό ή ιδιαίτερα προσωπικό».

επιτήδεια, γιατί θυμάμαι ότι τα πράγματα που έλεγαν θα μπορούσαν να προκαλέσουν την αγανάκτηση μιας ολόκληρης εποχής.

Ένα πράγμα φάνηκε να τους κάνει εντύπωση (μην με μαλώσετε που το είπα). Όταν εγώ η ίδια μπροστά σε όλες τις προδοσίες που μας έσερναν στην ήττα πρότεινα ακραία και βίαια μέσα, ακόμα κι ο ίδιος αυτός που έχουν καταδικάσει σε θάνατο ως δολοφόνο και εμπρηστή, καταδίκασε τις ενέργειες αυτές με όλη του τη δύναμη ως εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και σημάδια αδυναμίας. Φάνηκε ότι κατάλαβαν αυτό που έλεγο γιατί είχα την τιμή δυο δακρύων στα μάτια του λοχαγού ανακριτή μου, ο οποίος καταδέχτηκε επίσης να με οδηγήσει στην πόρτα με μια κάποια εκτίμηση. Σας ομολογώ ότι αυτό με εξέπληξε.

Να μου γράψετε μόνο όταν δεν θα έχετε κάτι σοβαρότερο να κάνετε. Ωστόσο, ξέρετε πόσο ευτυχημένη θα μ'έκανε αυτό, είστε όμως ο καλύτερος ανάμεσά μας (δεν θα το έλεγα, αν δεν είχατε καταδικαστεί) και πρέπει, πρώτα απ'όλα, να ζήσετε. Με αυτό σαν τίμημα, θα ξεχνούσα αιώνια τη φυλακή γιατί, καθώς η μητέρα μου είναι ασφαλής, δεν ανησυχώ παρά για σας και είναι ήδη αρκετό.

Τώρα που το σκέφτομαι, μπορείτε να κρατήσετε τους δύο τόμους το *Πελοποννησιακού*¹¹⁴, είναι δικό μου.

Ξέρετε γιατί είμαι τόσο φλύαρη στα γράμματά μου; Είναι επειδή, καθώς είμαι όλη τη μέρα περιτριγυρισμένη από τις καλές μας φυλακισμένες του Κράτους, ακούω τόσα πολλά και παράλογα πράγματα που δεν μιλάω σχεδόν καθόλου, παρά μόνο για να κάνω κάποια σφοδρή επίθεση εναντίον της αδυναμίας και της ελάχιστης καλής κρίσης ορισμένων. Αυτό δεν τις αφορά όλες αλλά όσες, ανάμεσα σ' αυτές τις καλές καρδιές, έχουν τόσο τρελές ιδέες, ώστε οι άλλοι θα έπρεπε να ντρέπονται να τις κατηγορούν για πολιτική.

Γίνονται παράξενες επαφές. Θυμάστε που με μπέρδευαν, προς μεγάλη μου αγανάκτηση, με μια δασκάλα ονομαζόμενη Michel; Η αδερφή της είναι εδώ μαζί μου. Άλλη επαφή. Βρήκα το πρόσωπο που είχα κατηγορήσει σε μια συνέλευση ότι ήθελε πράγματα ικανά να γελοιοποιήσουν τις γυναίκες με τρόπο πρωτάκουστο. Έτσι κι αλλιώς, πρέπει να ήταν δυστυχισμένο.

Βλέπετε πόσο ήρεμη είμαι απόψε. Μου φαίνεται ότι έχετε σωθεί. Καλή αντάμωση, αδερφέ. Το πιστεύετε κι εσείς;

Louise Michel.

¹¹⁴ *Ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου του Θουκυδίδη.*

Πάτερ,

Η αναχώρηση του Urbain¹¹⁵ μου αποδεικνύει ότι αυτοί οι άθλιοι επιθυμούν να πραγματοποιήσουν τις εκτελέσεις τους.

Όσο υπάρχει ακόμα καιρός, ταχυδρομείστε την τελευταία μου ελπίδα. Είναι προτιμότερο να το προσπαθούμε ακόμα από το να μην μας απομένει πια παρά μόνο η εκδίκηση. Ξέρω ότι η λέξη αυτή σας φαίνεται άδικη, ελάτε όμως στη θέση όσων γνωρίζουν ότι οι δολοφόνοι και οι εμπρηστές βρίσκονται ανάμεσα στους νικητές. *(Προστέθηκε:)* Εξάλλου, έπρεπε να περιμένω την κατάλληλη ώρα για να τον ειδοποιήσω. Αυτή η ώρα έφτασε.

Σας απευθύνω τα σέβη και τις ευχαριστίες μου.

Louise Michel.

Υ.Γ. Δεν με γνωρίζετε αρκετά για να μου έχετε εμπιστοσύνη, ωστόσο βλέπετε ότι έχει έρθει ο καιρός να δράσουμε για να εμποδίσουμε όλα αυτά τα εγκλήματα. Όταν θα μάθουν στο εξωτερικό ότι βρίσκομαι στα χέρια του Thiers, θα καταλάβουν πως ένιωσα ότι ήρθε η ώρα να του μιλήσω και, αναμφίβολα, θα λάβουν τα μέτρα τους μαζί του στα σύνορα.

(Γραμμένο στο πίσω μέρος, στην αρχή της 1^{ης} σελίδας:) Ο χρόνος πιέζει για πολλούς λόγους. Δεν χρειάζεται να σας πω να φυλάξετε εκεί ψηλά το πιο βαθύ μυστικό, πόσο μάλλον αυτή τη στιγμή που συμβαίνει μια φριχτή ιστορία κατάδοσης¹¹⁶.

(Γραμμένο στο περιθώριο της 1^{ης} σελίδας:) Σιωπή απέναντι σε όλους. Εδώ συμβαίνει μια απαίσια κατάδοση.

(Στην εμπρόσθια σελίδα:) Κατεπείγον.

(Με μολύβι και με άλλον γραφικό χαρακτήρα:) Βερσαλλίες Xbre™ 71.

¹¹⁵ Ο Raoul Urbain, μέλος της Κομμούνας και εραστής της Marie Leroy, είχε ζητήσει την εκτέλεση των ομήρων.

¹¹⁶ Η Louise Michel εμπιστεύτηκε στη Marie Leroy ότι είχε στην κατοχή της έγγραφο που εξέθεταν σε κίνδυνο τον Thiers. Η Marie Leroy έσπευσε να το αναφέρει στην ανάκρισή της.

Βερσαλλίες, 8 Νοεμβρίου 71

Πάτερ,

Επιτρέψτε μου να σας εκφράσω κατ' αρχήν την ευγνωμοσύνη μου. Είναι ισότιμη της αγωνίας που αισθάνομαι για το θέμα αυτής της καταραμένης εκτέλεσης σας το λέω για να καταλάβετε πόσο μεγάλη είναι.

Σας φέρνω το [ένα νέο γράμμα] γράμμα προς την επιτροπή απονομής χάριτος [δεν μπορώ να σταματήσω να επιμένω]. Τα προαισθήματά μου δεν με έχουν ξεγελάσει ποτέ. Αισθάνομαι ότι είναι προτιμότερο να το στείλω πριν απορρίψουν την έφεση¹¹⁷ γιατί μετά θα πεισώσουν και θα είναι χειρότερα. Είμαι ήδη πεπεισμένη, κάνοντας την ίδια σκέψη με σας στο θέμα της αποστολής αυτού του γράμματος, ότι ίσως υπάρξει εκεί κάποια επιφοίτηση της αιώνιας δικαιοσύνης.

Πώς μπορώ να σκεφτώ ότι μετά απ' όλη αυτή τη φρίκη, αν γίνει κάποια ανακωχή στα εγκλήματα που διαπράττουν, εκείνος που δεν θα υπάρχει πια θα είναι ακριβώς ο πιο μεγαλόψυχος ανάμεσά μας:

Βοηθήστε μας, σας εκλιπαρώ, να το εμποδίσουμε να συμβεί. Θα ήταν μικτόσο φριχτή αδικία που δεν πρέπει να πραγματοποιηθεί.

Το να σας πω ότι αισθάνομαι απελπισία σ' αυτή τη σκέψη είναι αδύνατο γιατί εγώ που υπήρξα μάρτυρας τόσων πραγμάτων, ξέρω καλά ότι η Κομμούνια δεν είναι ένοχη.

Για μένα, ο Ferré αντιπροσώπευε τη γενναιόδωρη επανάσταση μέσα στη νίκη, την περήφανη μέσα στην ήττα. Όλα όσα είδα σ' αυτόν είναι τόσο σπουδαία ώστε θα έδινα χίλιες φορές τη ζωή μου για τη δική του.

Συγχωρέστε με, αν μακρηγορώ. Σας απευθύνω τα σέβη και τις ευχαριστίες μου.

Louise Michel.

¹¹⁷ Όμως δεν υπήρξε καν έφεση, γιατί ο Ferré αρνιόταν πάντα να την υπογράψει.

Προς τον συνταγματάρχη Gaillard,
Διεύθυνση των στρατοδικείων των Βερσαλλιών¹¹⁸.

Συνταγματάρχη,

Στάθηκα σοβαρότατα και δημόσια προσβεβλημένη στο κατηγορητήριο της υπόθεσης Rétif¹¹⁹. Δεν αγνοείτε φυσικά με ποιους όρους αναφέρθηκαν στη γυναίκα Michel (πιο ένοχη), της οποίας την υπόθεσή έπρεπε σύντομα να παρουσιάσουν ως μία από τις πιο σημαντικές.

Έχει ήδη περάσει καιρός από το περιστατικό αυτό και σπεύδω να σας ρωτήσω πότε θα μου επιτραπεί να απαντήσω δημόσια μέσω της δίκης μου.

Σας απευθύνω, Συνταγματάρχη, τα σέβη μου.

Louise Michel.

Κρατητήριο των Βερσαλλιών/ λεωφόρος Paris 20,

8 Νοεμβρίου 1871.

[Στο πίσω μέρος του διπλωμένου φύλλου:] Προς τον συνταγματάρχη Gaillard/ Διεύθυνση του 4^{ου} στρατοδικείου/ Βερσαλλίες.

¹¹⁸ Ο συνταγματάρχης Gaillard ήταν πρόεδρος του 4^{ου} στρατοδικείου.

¹¹⁹ Στις 3 Σεπτεμβρίου, κατά τη διάρκεια της δίκης των γυναικών που αποκαλούσαν «εμπρήστρες», μία από τις οποίες ήταν και η Elizabeth Rétif, ο λοχαγός Jouenne είχε δηλώσει στο κατηγορητήριό του: «Μεταξύ των γυναικών αυτών -και μέμφομαι τον εαυτό μου που τις αποκαλώ έτσι- βρίσκουμε και κάποιες που δεν μπορούν να επικαλεστούν προς βοήθειά τους την άθλια δικαιολογία της άγνοιας. Ανάμεσα στις κατηγορούμενες, θα δούμε και δασκάλες.» Και είχε κλητεύσει τη «γυναίκα Michel».

[Γραμμένο με μολύβι και με άλλη γραφή:] Βερσαλλίες, 9 Νοεμβρίου 1871.

Πάτερ,

Επιτρέψτε μας να καταχραστούμε την καλοσύνη σας, παρακαλώντας σας να ενισχύσετε (εάν μπορείτε, όπως πιστεύω) το αίτημα των δύο νεαρών κοριτσιών που αποφασίσαμε να επιστρέψουν στην έντιμη ζωή και οι οποίες παρακαλούν να τους ξανατυπώσουν τις κάρτες τους ώστε να μπορέσουν να ζήσουν από την εργασία τους, όσο επίπονη κι αν είναι¹²⁰.

Προσφερόμαστε όλες ως εγγυητρίες τους.

Σας απευθύνουμε, Πάτερ, τα σέβη μας.

L.M.

Υ.Γ. Μην τολμώντας να σας ενοχλήσω σήμερα το πρωί, σας έστειλα ένα γράμμα. Επιτρέψτε μου να ελπίζω ότι θα θελήσετε να μου πείτε αν συνέβη κάποιο γεγονός, όπως αυτό που θα μπορούσαμε να περιμένουμε. Σας ευχαριστώ πάντα. Μην φοβηθείτε να μου πείτε την αλήθεια, έχω κουράγιο να την αντέξω, όποια κι αν είναι.

[Πάνω στο διπλωμένο φύλλο:] Προς τον ιερέα των φυλακών. Συστημένο στην Αδερφή Désirée.

Κρατητήριο των Βερσαλλιών, 10 Νοεμβρίου 1871

Προς τον υπολοχαγό Seriot

Κύριε υπολοχαγέ,

Μην γνωρίζοντας ποια απάντηση θα λάβω στο γράμμα με το οποίο επαναλαμβάνω το αίτημά μου για συμμετοχή σε δίκη, σας στέλνω ενόσω βρίσκομαι ακόμα εδώ, αντίγραφο των δηλώσεων που έκανα κατά τη φυλάκισή μου και που όμως δεν μου έχει δοθεί ακόμα η ευκαιρία να κάνω δημόσια. Μέχρι να μου απαντήσουν με

¹²⁰ Ο αγώνας κατά της πορνείας ήταν πολύ σημαντικός καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής της L.M. και ακόμα περισσότερο, αφότου φυλακίστηκε μαζί με πόρνες στη φυλακή Saint-Lazare.

τη μεταφορά μου σε κάποια άλλη φυλακή, βασίζομαι σε εσάς ότι θα τις καταχωρίσετε γιατί είμαι από τους ανθρώπους αυτούς που μπορούν να σκοτώσουν αλλά όχι και να σπιλώσουν την υπόληψή τους.

L.M.

(Σας επισημαίνω τις κάτωθι δηλώσεις μου:)

Προς το 4^ο Στρατοδικείο,

Σε περίπτωση που με στείλουν σε κάποια άλλη φυλακή, τα γράμματα που περιέχονται σ' αυτό τον φάκελο είναι το αίτημα για συμμετοχή σε δίκη και η δήλωση

1. Στον στρατηγό Arperet ότι οι υπογραφές των μητέρων που προστέθηκαν μαζί με τη δική μου σε αίτηση για επαγγελματική σχολή γράφτηκαν από μένα στην προσπάθειά μου να τις κάνω να συμμετάσχουν στη χρήσιμη ιδέα των σχολείων.

2. Η δήλωση ότι ο Ferré, καταδικασμένος σήμερα σε θάνατο, δεν μου άφησε τα περιθώρια να πάω στις Βερσαλλίες, όπου θα έφτανα στο σημείο να διαπράξω ακόμα και τη δολοφονία του Thiers στην κοινοβουλευτική συνέλευση.

3. Η δήλωση σχετικά με τη Béatrice Eeuigné, η οποία καταδικάστηκε με εκτοπισμό σε φυλακή-όχυρο για προτάσεις διαστρεβλωμένες από την καταδικασμένη, τις οποίες γνώριζα, καθώς τις της είχα στείλει εγώ η ίδια.

4. Ένα γράμμα της 21^{ης} Οκτωβρίου, με το οποίο δήλωνα ότι κανένας από τους ορισθέντες προέδρους στις συνελεύσεις όπου ήμουν γραμματέας δεν ήταν παρών και ότι, γι' αυτό τον λόγο, χρειάστηκε να διακόψω τις συνελεύσεις αυτές, στις οποίες πιστεύω ακράδαντα ότι η αστυνομία εφάρμοζε κάποιο χειρισμό της [σβησμένο] γιατί οι πολίτες δεν μπορούσαν να είναι υπεύθυνοι για πράγματα που δεν γνώριζαν καθόλου.

Επικυρώνω εκ νέου τις δηλώσεις αυτές με όρκο και καταθέτω τα αντίγραφα στα χέρια του κυρίου Lériot, αντιπροσώπου του 4^{ου} στρατοδικείου.

Louise Michel.

Πάτερ,

Η Ducoudray πρέπει να έμαθε [προστέθηκε: άμεσα] για την ύπαρξη των εγγράφων του Οίκου Thiers (που η ύπαρξή τους γνωστοποιήθηκε στον Massé¹²¹ από μια αδιακρισία). Ευτυχώς, έχω την απόδειξη ότι οι δυο αυτές αδιακριτες γυναίκες δεν θα βλάψουν σε τίποτα, αφού δεν ξέρουν ούτε το μέρος, ούτε το πρόσωπο που τις ενημέρωσε.

Σας γράφω βιαστικά γιατί ειδοποιήθηκα ότι πρέπει να οδηγηθώ σε άλλη φυλακή¹²². Εδώ ενοχλώ.

Τη σιωπή δεν χρειάζεται να σας τη συστήσω. Πρέπει επίσης να ξέρω πόσες νέες συλλήψεις θα γίνουν.

Αυτό το πρόσωπο το κάνουν να πιστέψει ότι, αν ομολογήσει, θα σώσει όποιον θελήσει¹²³ ή κι εγώ δεν ξέρω ποια άλλη παράτολμη τρέλα.

Δεν θέλησα να έρθω να σας μιλήσω εγώ η ίδια σήμερα το πρωί γιατί χθες με παρακολουθούσαν.

Σας ευχαριστώ με όλη μου την ψυχή.

Louise Michel.

Εάν μπορούσαμε να κατοχυρώσουμε με τα έγγραφα αυτά ότι δεν θα γίνει καμιά εκτέλεση, ότι θα μας εξορίσουν όλους και ότι τα καημένα τα θύματα που δεν έχουν καμιά ανάμειξη θα βγουν από τις φυλακές, θα ήμασταν πραγματικά ευτυχείς.

¹²¹ Η Marie Leroy μίλησε στον Massé, αρχηγό της αστυνομίας, για τα έγγραφα με τα οποία η Louise Michel πίστευε ότι μπορούσε να επηρεάσει τον Thiers.

¹²² Πράγματι, θα οδηγηθεί στη φυλακή του Arras στις 11 Νοεμβρίου.

¹²³ Ίσως έκαναν τη Marie Leroy να πιστέψει ότι θα γλίτωνε τον εραστή της Urbain. Η βιβλιοθήκη Marguerite Durand διατηρεί αρκετά γράμματα της γυναίκας αυτής προς τον αββά Folley, στα οποία κάνει τα πάντα για να πείσει τον Urbain ότι τον αγαπάει κι ότι του είναι πιστή.

Κρατητήριο των Βερσαλλιών, 10 Νοεμβρίου 1871

Δικηγόρε Ducoudray,

Σας στέλνω ένα αντίγραφο του γράμματος που απήυθυνα στον Thiers για το θέμα των εγγράφων. Εάν μπορέσουμε να τον κάνουμε να καταλάβει (στην περίπτωση που θα θελήσει εκτελέσει) ότι δεν θα τον ξεπλένει όλο το αίμα της Γαλλίας, καθώς τα έγγραφα βρίσκονται σε σίγουρο μέρος και θα μπορούσαν να δημοσιευτούν άμεσα, θα ήταν προτιμότερο από το να μην μας απομένει πια παρά μια τρομερή εκδίκηση, της οποίας αυτή η δημοσίευση δεν θα ήταν παρά μόνο η αρχή.

Σας απευθύνω τους χαιρετισμούς μου.

Louise Michel.

Κρατητήριο των Βερσαλλιών, 11 Νοεμβρίου 1871

Πάτερ,

Μπορέσατε να παραδώσετε το γράμμα στον Ducoudray;

Ευτυχώς, το πρόσωπο για το οποίο γίνεται λόγος¹²⁴ δεν γνωρίζει καθόλου το περιεχόμενο των εγγράφων, ωστόσο περιμένει ακόμα και σήμερα τον Αρχηγό της Αστυνομίας και από ένα πράγμα που θα μπορούσε να σώσει κεφάλια, δεν θα καταφέρει παρά να χαθούν μερικοί επιπλέον άνθρωποι. Βρήκα όμως χθες έναν τρόπο να την τρομοκρατήσω λέγοντάς της τα εξής. «Ο Clemenceau έκανε πολύ καλά που δεν είπε ψέματα γιατί υπάρχει αυτή τη στιγμή μια οργάνωση της αστυνομίας, τιμητικά και για τις δυο πλευρές, με σκοπό να αφανίσει τους ανθρώπους που όταν θα αναγνωριστούν δημόσια ως αληθινοί ή ως ψεύτες, όπως οι άθλιοι, δεν θα γλιτώσουν την τιμωρία ούτε οι μεν ούτε οι δε²⁵». Της εξήγησα ακόμα περισσότερα και καθώς είναι ανάξια, φοβήθηκε πολύ και έφυγε, άρα το κόλπο πέτυχε.

Τι δυστυχία ν' ανακαλύπτουμε τέτοιες αισχρότητες!

Σας ευχαριστώ με όλη μου την καρδιά.

L.M.

¹²⁴ Η Marie Leroy.

Ορίστε η διεύθυνση του ξάδερφού μου, γιατί θα πρέπει να κάνετε τη μαμά να πιστέψει ότι δεν είμαι πια άσχημα και ότι επίσης έχετε νέα μου, όταν δεν θα μπορώ να της στείλω γράμμα. Ενοχλώ υπερβολικά για να μ' αφήσουν. Ωστόσο, θα χρειαστεί πολλή προσπάθεια για να με ξεφορτωθούν¹²⁵ γιατί θα αρνηθώ, διατηρώντας το δικαίωμα να δικαστώ εδώ.

[67]

Νοέμβριος, εγκαταλείποντας τις Βερσαλλίες

Πάτερ,

Ορίστε ένα δεύτερο αντίγραφο του γράμματός μου προς τον Συνταγματάρχη Gaillard και του γράμματος προς τον Thiers.

Δώστε, σας παρακαλώ, σε κάποια εφημερίδα το γράμμα προς τον Συνταγματάρχη Gaillard (εδώ ενοχλούσα).

Να τολμήσω να σας ζητήσω ως χάρη να παραδώσετε στον καταδικασμένο που ξέρετε την καρφίτσα που συγκρατεί το χαρτί; Πείτε μου ότι η φριχτή αυτή εκτέλεση δεν θα γίνει. Όσο για τα έγγραφα, θα δείτε ότι από ένα πράγμα που θα μπορούσε να σώσει όλους τους δυστυχείς, δεν θα καταφέρουν παρά τον θρίαμβο μερικών σπιούνων και την απώλεια μερικών δυστυχισμένων παραπάνω.

Οι δειλοί αναβάλλουν να με δικάσουν γιατί φοβούνται μην πω την αλήθεια.

Σας ευχαριστώ πάντα.

Φροντίστε να μην βασανίζεται η μητέρα μου, να της πείτε ότι την εποχή που γίνονται οι δίκες, υπάρχουν διάφορα πήγαιν' έλα και υπάρχουν φορές που οι αλληλογραφίες είναι δύσκολες.

¹²⁵ Δεν στάθηκε, ωστόσο, καθόλου δύσκολο να την ξεφορτωθούν, την ίδια μέρα κιόλας, στη φυλακή του Arras. Οι διαμαρτυρίες της ήταν εντελώς άχρηστες. Να πώς αφηγείται το επεισόδιο στο *La Commune*: «Ένα πρωί με κάλεσαν στη γραμματεία του δικαστηρίου. Απαιτούσα από καιρό τη συμμετοχή μου σε δίκη με το σκεπτικό ότι η εκτέλεση μιας γυναίκας θα μπορούσε να βλάψει τις Βερσαλλίες. Φαντάστηκα πως με κάλεσαν για κάποια τυπική διαδικασία σχετικά με το θέμα και, τελικά, ήταν για την αναχώρησή μου για τη φυλακή του Arras. Θα με δικάζαν, όταν θα είχαν χρόνο, κατ' αρχήν ήμουν τιμωρημένη. [...] Φεύγοντας, έγραψα μια διαμαρτυρία στο βιβλίο της γραμματείας.» Και στο βιβλίο της *Mémoires*: «Έχω πει πώς στάλθηκα στο Arras αντί να δικαστώ, εξαπτίας ενός χειρισμού της διοίκησης της αστυνομίας. Σβήστηκε ένα όνομα από τις λίστες εκείνων που έστελναν να περιμένουν σε μακρινές φυλακές και στη θέση του μπήκε το δικό μου. Πρέπει να πω ότι το στρατοδικείο το αγνοούσε και δεν το ενέκρινε καν (σελ.180).»

Παραδώστε την κόκκινη καρφίτσα στον Ferré και πείτε μου, σας παρακαλώ, τι έκανε χθες η Επιτροπή απονομής χάριτος.

Σας απευθύνω τα σέβη μου.

Louise Michel.

[68]

Arras, 11 Νοεμβρίου 1871¹²⁶

Κύριε,

Μου είχατε πει ότι δεν ανήκω πια στη δικαιοδοσία των προσώπων που απαρτίζουν το Στρατοδικείο κι ότι εσείς με μεταφέρατε. Δεν περίμενα καθόλου, μετά από την εντύπωση που είχα σχηματίσει για σας στο Δυτικό σιδηροδρομικό σταθμό, πως ένα τόσο αυθαίρετο μέτρο θα προερχόταν από την πλευρά σας.

Όταν, ύστερα από τη μεγάλη συζήτηση που είχατε με την κυρία Leroy, η γυναίκα αυτή ήρθε να ανακοινώσει, στις κρατούμενες πρώτα και στη συνέχεια σε μένα, ότι θα έφευγα, πίστεψα πως θα μπορούσα να σας κάνω να καταλάβετε ότι είχα το δικαίωμα να περιμένω στις Βερσαλλίες (όπου θα μπορούσα να βλέπω τη μητέρα μου) το στρατοδικείο, το οποίο δικαιούμαι. Η υπόθεσή μου ανακοινώθηκε δημόσια και εγώ η ίδια, έχοντας προσβληθεί με τέτοιο τρόπο, έχω το δικαίωμα να διαμαρτυρηθώ. Χωρίς τους δικαστές που αναβάλλουν τη δίκη μου, όντας λίγο ενοχλημένοι για το γεγονός ότι θα έχουν ενώπιόν τους μια γυναίκα πραγματικά συνδεδεμένη με την υπόθεση, θα μπορούσα κάλλιστα, αργά ή γρήγορα, να δικαστώ από τον λαό.

Είμαι στη διάθεση του στρατοδικείου κι εσείς με γνωρίζετε αρκετά για να καταλάβετε ότι δεν είμαι από εκείνους τους ανθρώπους που εξαγοράζουν την ελευθερία τους με καταδόσεις, ούτε από αυτούς που θα αποδεχτούν την ευθύνη τέτοιων αισχροτήτων. Εάν ενοχλούσα στο Σωφρονιστήριο εξαιτίας των καταδόσεων, τις οποίες ποτέ δεν την πίστεψα ικανή να τις κάνει, υπάρχουν στις Βερσαλλίες αρκετά κελιά, όπου τουλάχιστον θα μπορούσα να βλέπω τη μητέρα μου. Χθες, θα πρέπει να πήγε να με δει στις Βερσαλλίες και θα έφυγε από εκεί άρρωστη, ίσως τρελή σαν τις άλλες! Λοιπόν, ακόμα και με το τίμημα αυτό, δεν τη θέλω την ελευθερία χωρίς δίκη. Δεν θέλω να με συγχέουν με τους άθλιους που γίνονται πράκτορες της αστυνομίας και

¹²⁶ Να σημειώσουμε ότι και ένα γράμμα από τις Βερσαλλίες έχει την ίδια ημερομηνία. Ο παρρηλικός αυτού του γράμματος είναι χωρίς αμφιβολία ο κύριος Massé, αρχηγός της αστυνομίας.

είχα αρκετό θάρρος και ειλικρίνεια ώστε να μου παρέχουν τουλάχιστον μια δίκη.

Όσο για τη μητέρα μου, εφόσον δεν μπορεί να έρχεται εδώ, απαιτώ ένα κελί στις Βερσαλλίες, όπου θα μπορεί να έρχεται να με βλέπει στην αναμονή του στρατοδικείου.

Καταλαβαίνετε ότι δεν είμαι εγώ αυτή που θα μπορούσαν να απελευθερώσουν με μια απατηλή και ντροπισμένη ελευθερία. Δικαιοσύνη ή θάνατος. Ή και τα δυο μαζί, αν προτιμάτε.

Ήξερα για όλες αυτές τις μηχανορραφίες εδώ και καιρό αλλά αρνιόμουν να το πιστέψω.

Σας απευθύνω, κύριε, τα σέβη μου.

Louise Michel.

Πολιτική κρατούμενη

Κρατητήριο του Arras, Pas-de-Calais.

Υ.Γ. Καταλαβαίνετε καλά ότι δεν είμαι τόσο ανόητη, ώστε να μην μπορώ να διακρίνω τα πάντα σ' αυτό που συνέβη αυτή την εβδομάδα. Δεν θα μπορούσα καν να πω τι ακριβώς σκέφτομαι, τόσο γ' αυτό που μου συνέβη, όσο και για τη νέα δίκη στην οποία η κυρία Leroy πρέπει, λέει, να είναι μάρτυρας, καθώς και για πολλά ακόμα πράγματα.

Αισχρότητες στις οποίες δεν θα γίνω ποτέ συνένοχη.

Προτιμώ να γίνω καλύτερα κομμάτια παρά να αποδεχτώ μια ελευθερία από την οποία θα μπορούσαν να επωφεληθούν για άλλες συλλήψεις και έπρεπε να προφυλαχτώ και από το άλλο ενδεχόμενο, το οποίο γνώριζα προτού μου μιλήσει η κυρία Leroy (ο εκτοπισμός χωρίς δίκη). Γι' αυτό τον λόγο, έστειλα εδώ και καιρό σε σίγουρο μέρος την ανάκρισή μου, την οποία θυμάμαι λέξη προς λέξη και ο λαός θα με δικάσει.

[L.M. προς τον αββά Folley]

Φυλακή του Arras

Πάτερ,

Φτάσαμε στο Arras Pas-de-Calais. Έχουμε και έγχρωμες αδερφές, οι οποίες είναι αξιαγάπητες, όμως αγαπώ περισσότερο εκείνες που γνωρίζω εδώ και καιρό. Δεν θα μπορώ να σκέφτομαι ποτέ όπως αυτές, αλλά θα τις αγαπώ πάντα.

Γράψτε μου, σας παρακαλώ. Η αδερφή Désirée πρέπει να σας αποχαιρέτησε για μένα.

Σας ομολογώ ότι η καρδιά μου σπαράζει. Οι φυλακές και ο θάνατος δεν είναι τίποτα μπροστά στην αγωνία για την τύχη των άλλων και την προδοσία αυτής της εβδομάδας.

Εάν πάτε στο Παρίσι, σας δίνω τη διεύθυνση του ξάδερφού μου, ώστε να μπορέσετε να καθησυχάσετε τη μαμά. Κύριος Léon Galès, ράφτης, απέναντι από τις αποθήκες του Λούβρου, οδός St. Honoré 164 και 166.

Δεν ξέρω αν κάνω λάθος το νούμερο, είναι όμως ο μοναδικός ράφτης απέναντι από τις αποθήκες του Λούβρου.

Σας παρακαλώ να μου δίνετε συνέχεια νέα. Σας απευθύνω τις ευχαριστίες και τα σέβη μου.

*Louise Michel.**Κρατητήριο των Βερσαλλιών**Pas-de-Calais*

[L.M. προς τον αββά Folley]

Πάτερ,

Σας ευχαριστώ χίλιες φορές γιατί, αναμφίβολα, εσείς ειδοποιήσατε τη μαμά, αφού μαθαίνω ότι δεν πήγε παρά μόνο μία φορά στις Βερσαλλίες αντί για δύο, πράγμα που θα την ταλαιπωρούσε φριχτά.

Σας στέλνω δύο ενθύμια. Το ένα είναι το σπίτι όπου γεννήθηκα, το άλλο ένα κλαδί κισσού, το λουλούδι των φυλακών¹²⁷. Κρατήστε το ένα για εσάς και δώστε το άλλο σ' αυτόν που ξέρετε μαζί με τον Θουκυδίδη.

Εσείς που είστε ιερέας και μπορείτε να πάτε παντού, πείτε στην Επιτροπή απονομής χάριτος, προτού να μην μας μείνει τίποτα άλλο παρά η εκδίκηση (συγχωρέστε μου τη λέξη), πείτε το εξής στην επιτροπή απονομής χάριτος - είναι η τελευταία μου λέξη και κανείς δεν μπορεί να την εμποδίσει να φτάσει σε σας. Αυτός ο ίδιος που θέλουν να καταδικάσουν, έσωσε τη ζωή του Thiers ή κάποιου άλλου. Να πώς έγινε.

Ενώ έβλεπα όλες τις προδοσίες και ένιωθα την υπόθεση να χάνεται και ήθελα να τη σώσω, επιχείρησα να μην διακινδυνεύσω παρά μόνο το κεφάλι μου και να εμποδίσω την απώλεια του Παρισιού. Έτσι, μπόρεσα να φτάσω μέχρι τις Βερσαλλίες, όπου σκοπός μου ήταν να τους τρομοκρατήσω όλους, σκοτώνοντας στην κοινοβουλευτική συνέλευση έναν από εκείνους που μας πολεμούσαν, τον Thiers ή κάποιον άλλον. Λοιπόν, ο Ferré ήταν αυτός που στο όνομα της κοινής υπόθεσης μου αφαίρεσε τα μέσα¹²⁸ να το κάνω. Και να γιατί, εγώ που θα λέω την αλήθεια μέχρι την τελευταία μου πνοή, αναθέτω σε σας, ιερέα, πιστεύοντας στο λειτούργημά σας

¹²⁷ Μπορούμε να δούμε τα δύο αυτά σχέδια στη βιβλιοθήκη Marguerite Durand. Τα φύλλα του κισσού, ανεπιτήδευτα και απλοϊκά, παραπέμπουν σε ζωγραφία σχεδιασμένη από παιδί. Όμως η ιχνογραφία του κάστρου του Vroncouff έχει μια σκοτεινή και ρομαντική ομορφιά. Βλέπουμε στο πλάι τους ίσκιους να αντανακλώνται στα νερά.

¹²⁸ «Προαισθανόμενη το έργο αυτού του αστού με καρδιά τίγρη, σκεφτόμουν ότι πηγαίνοντας να σκοτώσω τον κύριο Thiers στη Συνέλευση, ο τρόμος που θ' ακολουθούσε θα σταματούσε την αντίδραση [...]. Εμπιστεύτηκα το σχέδιό μου στον Ferré, ο οποίος μου υπενθύμισε πόσο είχε χρησιμεύσει ο θάνατος του Lecompte και του Clément Thomas ως πρόσχημα τρόμου, πόσο είχε ακόμη προκαλέσει την αποδοκιμασία του πλήθους. Ίσως, έλεγε, αυτό να κατέστειλε το κίνημα. Δεν το πίστευα [...] ωστόσο μπορεί να είχε και δικίο [...]. Είχα την αδυναμία να πιστέψω ότι μπορούσε στ' αλήθεια να έχει δικίο σε σχέση μ' αυτό το τέρας». La Commune. Προφανώς ήταν στο ξεκίνημα της Κομμούνας, πριν ακόμα από την ανακήρυξή της και η υπόθεση δεν είχε χαθεί, όπως αναφέρει σ' αυτό το γράμμα.

να το πείτε στην Επιτροπή απονομής χάριτος. Να το πείτε εξ ονόματος εκείνης που θα αγαπάει πάντα, πάνω απ' όλα, τον λαό και την επανάσταση και που μην έχοντας διαπράξει ποτέ κάποια δειλή πράξη, έχει το δικαίωμα να το απαιτεί αυτό στο όνομα της υπέρτατης δικαιοσύνης.

Σας ευχαριστώ γιατί ξέρω ότι θα το κάνετε, καθώς είστε τίμιος άνθρωπος.

Στέλνω το γράμμα μου κλειστό. Έχω το δικαίωμα να το κάνω, αφού απευθύνεται σε έναν ιερέα, αλλιώς φοβάμαι ότι αν το αφήσω ανοιχτό, θα εκθέσω τη διεύθυνση της φυλακής. Έχω το δικαίωμα να το περάσω έτσι, ως εξομολόγηση.

Βασίζομαι σε σας. Σας απευθύνω τα σέβη μου.

Louise Michel.

Κρατητήριο του Arras, 13 Νοεμβρίου 1871.

[71]

Κυρία,

Μόλις έλαβα το γράμμα σας και σας απαντώ αμέσως. Ο κύριος Ducoudray στον οποίο γράψατε χθες, στις 15 του μηνός, πέθανε ξαφνικά προχθές από ρήξη ανευρύσματος μέσα στο κελί όπου είχε πάει να δει τον Ferré.

Η διαμαρτυρία σας στη γραμματεία του δικαστηρίου είναι σαφώς προτιμότερη από μια πράξη βίας. Εάν θέλετε να δικαστείτε σύντομα, θα πρέπει να γράψετε στον στρατηγό Arret ή στον συνταγματάρχη Gaillard, στην ανάγκη με συστημένο γράμμα και επιδοτήριο στον παραλήπτη για να μη μείνει ανεπίδοτο από το ταχυδρομείο.

Σας απευθύνω, κυρία, τους χαιρετισμούς μου.

H. Marchand, δικηγόρος, 16 Νοεμβρίου 1871.

Κρατητήριο του Arras, 16 Νοεμβρίου 1871

Προς τον κύριο Massé,

Κύριε Massé,

Εφόσον γνωρίζετε από την κατάδοση της γυναίκας αυτής, την οποία θεωρούσα με σιγουριά ως μία από τους δικούς μας, πως υπάρχουν έγγραφα για τα οποία ευτυχώς είναι κακώς πληροφορημένη, μπορώ να σας δώσω τα δύο συνημμένα γράμματα.

Οι άνθρωποι αυτοί, τους οποίους μισείτε και τους οποίους θέλουν να σκοτώσουν ακόμα και μετά από τόσους άλλους, είναι πολύ περισσότερο αδέρφια μου, όσο τους βλέπω να συκοφαντούνται και επιπλέον να ηττώνται. Τίποτα λοιπόν δεν θα μ'εμποδίσει να πω την αλήθεια μέχρι την τελευταία μου πνοή.

Οι αποδείξεις για όσα υποστηρίζω στο γράμμα του κυρίου Margel είναι πως, εκτός του ότι δεν απέκρυψα σε κανέναν αυτό το ζήτημα ήδη από τη φυλάκισή μου, το διηγήθηκα εκατό φορές στην κυρία Leroy, την οποία τότε νόμιζα για φίλη μου. Μπορείτε να την ρωτήσετε (χωρίς να της εξηγήσετε γιατί).

Όσο για τις άλλες κρατούμενες, φοβούμενες ότι θα με αδικήσουν, ίσως να το αρνηθούν, όμως θα δείτε ακόμα κι από την έκφρασή τους ότι λέω την αλήθεια.

L.M.

Αντίγραφα των γραμμάτων που στάλθηκαν από τις Βερσαλλίες στις 8 Νοεμβρίου στον αρχηγό της εκτελεστικής εξουσίας και στον συνταγματάρχη Gaillard

[37]

[Λείπει η αρχή του γράμματος.]

δεν πρέπει να της πούμε γιατί τη ρωτάνε, υπάρχουν παντού αυτή τη στιγμή ανόητες που καταδίδουν τη μια και την άλλη, πιστεύοντας ότι έτσι θα κερδίσουν την ελευθερία τους!

Μπορείτε να δώσετε το γράμμα που εσωκλείω στον Marchand κι έπειτα, εκείνος ή εσείς να δώσετε σε κάποια εφημερίδα το απόσπασμα με τους στίχους. Ίσως οι ιδέες να έκαναν εντύπωση.

Έλειπε ακόμα ο θάνατος του Ducoudray.

Δεν θα σας μιλήσω για την άλλη υπόθεση, μήπως το γράμμα μου χαθεί.

Σας ευχαριστώ και σας απευθύνω τα σέβη και τις ευχαριστίες μου.

Louise Michel.

Γράψτε μου, σας παρακαλώ, ελπίζω ότι θα λάβω το γράμμα. Πείτε μου τι έκαναν στην επιτροπή απονομής χάριτος.

[74]

Δικηγόρε Marchand,

Γράφω παράλληλα σε σας και στον στρατηγό Arpert προκειμένου να δικαστώ. Σας ευχαριστώ για το γράμμα σας. Πόσο λυπητερό νέο ο θάνατος του Ducoudray. Τι είχε λοιπόν για να φύγει έτσι; Δώστε μου νέα, σας παρακαλώ.

L.M.

[75]

Κρατητήριο του Arras, 17 Νοεμβρίου 1871

Προς τον στρατηγό Arpert.

Στρατηγέ,

Έστειλα στις 8 Νοεμβρίου στον συνταγματάρχη Gaillard τη συνημμένη αίτηση για να δικαστώ.

Έλαβα ως απάντηση τη μεταφορά μου στο Arras¹²⁹ για την οποία διαμαρτυρήθηκα, όπως θα πρέπει να έχει καταγραφεί στη γραμματεία του σωφρονιστηρίου, λεωφόρος Paris 20 - Βερσαλλίες. Σπεύδω σήμερα να ανανεώσω το αίτημά μου.

Louise Michel.

Κρατούμενη στο κρατητήριο του Arras-Pas-de-Calais,

17 Νοεμβρίου 1871.

Υ.Γ. Εάν είχα περάσει με τις πρώτες, όπως μου είχαν υποσχεθεί, θα είχα μπορέσει να δηλώσω δύο πράγματα πολύ σημαντικά για μένα.

1° Ότι, εάν τα ονόματα μερικών μητέρων βρίσκονται στις αιτήσεις μου για επαγγελματικές σχολές ή σε μανιφέστα που απευθύνονται στην Κομμούνα, είναι επειδή, θέλοντας να τις κάνω να συμμετάσχουν στην ιδέα των σχολείων αυτών, έγραφα μαζί με το δικό μου όνομα κάποια ονόματα έντιμων και αφοσιωμένων γυναικών που δεν ανήκαν σε καμία επιτροπή.

2° Ότι ένα από τα μέλη της Κομμούνας που έχει καταδικαστεί σε θάνατο (ο Ferré), στο όνομα της υπόθεσης που ένα έγκλημα θα τη σπίλωνε, με εμπόδισε να πάω στις Βερσαλλίες, όπου ήθελα να σκοτώσω στην κοινοβουλευτική συνέλευση τον Thiers ή κάποιον άλλον τη στιγμή που προαισθανόμενη όλα αυτά που πρέπει να είχαν γίνει από μέρους των προβοκατόρων, δεν ήθελα παρά μόνο ένα θύμα. Εμένα.

Το γεγονός ότι αυτή η απελπισμένη πράξη δεν πραγματοποιήθηκε, το χρωστάμε στον Ferré. Δεν το έκριψα ποτέ από τους συντρόφους μου της αιχμαλωσίας και το πιστοποιώ και σήμερα με όρκο.

Louise Michel.

¹²⁹ Γι' αυτή τη «μεταφορά» δίνει μια κάπως διαφορετική εξήγηση στο βιβλίο της *Mémoires*: «Μπορέσαμε, ο Ferré κι εγώ, να ανταλλάξουμε μερικά γράμματα από τις φυλακές μας. Γι' αυτό, εξαιτίας μιας κατάδοσης, η διοίκηση της αστυνομίας μ' έστειλε στο Arras, απ' όπου θα με ξανακαλέσουν την ημέρα της εκτέλεσης. Το περίμενα.»

Τελευταίο γράμμα προς την επιτροπή απονομής χάριτος

Κύριοι,

Καθώς πλησιάζει η ώρα των εν ψυχρώ εκτελέσεων σήμερα και των εν ψυχρώ εκδικήσεων αύριο, γίνεται αισθητή η ανάγκη να ειπωθεί όλη η αλήθεια.

Φαίνεται πως μια γυναίκα είναι τόσο λίγη, ώστε δεν της αξίζουν παρά οι φυλακές και ο θάνατος και η μαρτυρία της είναι κατώτερη από εκείνη ενός κλέφτη ή ενός προδότη.

Ωστόσο, θα σας πω και πάλι την αλήθεια.

Αυτός που μου στέρησε τα μέσα να πάω στις Βερσαλλίες, ήταν ένα από τα μέλη της Κομμούνας, ο καταδικασμένος σε θάνατο Ferré. (Καθώς έβλεπα ότι οι προβοκάτορες που μας μιλούσαν για τις μελλοντικές σφαγές της νίκης θα μπορούσαν να έχουν δίκιο) ήθελα, χωρίς να θυσιάσω κανέναν άλλον εκτός από τον εαυτό μου, να σκοτώσω στην κοινοβουλευτική συνέλευση τον Thiers ή κάποιον άλλον. Το επαναλαμβάνω ότι ήταν ο Ferré εκείνος που μου στέρησε τα μέσα να διαπρόξω αυτή την απελπισμένη πράξη, στο όνομα της υπόθεσης που δεν θα υπηρετούσαμε ποτέ με :ο να γίνουμε δήμιοι.

Έδωσα στον κύριο Massé, στον οποίο απευθύνομαι την ίδια στιγμή που γράφω και σε σας, τις αποδείξεις αυτού που υποστηρίζω, το οποίο εξάλλου δεν απέκρουσα από κανέναν όσο καιρό είμαι φυλακισμένη.

Louise Michel.

Κρατητήριο του Arras, (Pas-de-Calais),

19 Νοεμβρίου 1871.

Πάτερ,

Κατ' αρχήν, ένα άσχημο νέο. Τα δυο καημένα μου κορίτσια έφυγαν. Ποιος ξέρει τι θ' απογίνουν;

Μαθαίνω ότι οι υποθέσεις του 3^{ου} στρατοδικείου, για τις οποίες γίνεται επιθεώρηση, περνούν στο 4^ο. Ίσως είναι ευκαιρία. Γι' αυτό τον λόγο, θα επιθυμούσα να ασκήσω τη λίγη επιρροή που φαίνεται πως έχω στο λοχαγό εισηγητή και στον υπολοχαγό της Chantiers, οι οποίοι είναι λιγότερο μοχθηροί από τους υπόλοιπους

αλλά υιοθετούν εύκολα τις ειλημμένες αποφάσεις.

Δεν ξέρω ποια ακριβώς είναι η επιρροή τους σ' αυτούς, είναι όμως πάντα ικανοί να προτείνουν κάποια ιδέα.

Αν στείλω το γράμμα μου από εδώ, ξέρω εκ πείρας ότι δεν θα φτάσει. Πιστεύω ότι οι άνθρωποι αυτοί επιτηρούν ο ένας τον άλλον.

Να τολμήσω να σας παρακαλέσω, αφότου το διαβάσετε και το σφραγίσετε, να το παραδώσετε στα σίγουρα και, κυρίως, χωρίς να υποπτευθούν την εμπιστοσύνη που σας έχω γιατί και η δική μου απέναντι τους δεν μπορεί να είναι απεριόριστη, αφού πολύ συχνά εκείνοι ενεργούν λες και έχουν σταματήσει προ πολλού να μου έχουν εμπιστοσύνη.

Οι χθεσινές αναχωρήσεις ήταν λυπητερές και το γράμμα, το οποίο έλαβα από τις πρώτες που έφυγαν, ακόμα πιο λυπητερό. Περνούσαν καλύτερα εδώ και αυτό είναι όλο.

Είναι παράξενο το ότι αναβάλλουν συνέχεια να με στείλουν στο στρατοδικείο. Διαισθάνονται άραγε ότι ξέρω περισσότερα απ' όσα έχω πει ή πρόκειται για την ανώτατη δικαιοσύνη που μας κατευθύνει, ώστε να μπορέσουμε να σώσουμε το κεφάλ του Ferré; Δεν ξέρω καθόλου.

Δεν σας ζητάω πια ούτε καν συγγνώμη για την κατάχρηση. Αν έρχονταν καλύτεροι καιροί, θα ήταν μια όμορφη ανάμνηση μιας απέραντης καλοσύνης.

Σας απευθύνω τα σέβη μου.

Louise Michel.

Υ.Γ. Δεν μαθαίνουμε παρά ολέθρια πρόγματα γι' αυτό το φάντασμα που έχει καταντήσει το Παρίσι. Ο ανιψιός μιας φυλακισμένης τρελάθηκε και πνίγηκε από απόγνωση. Γιατί κρατούν τόσο καιρό τις καημένες αυτές γυναίκες που, στην πραγματικότητα, δεν έκαναν τίποτα άλλο παρά να φλυαρούν; Θα εμποδίσουν τώρα να τους βρούνε δήμιους;

[Πάνω στο διπλωμένο φύλλο:] Προς τον ιερέα των φυλακών, λεωφόρος Paris 20, Βερσαλλίες.

Αγαπημένη μου Félicie,

Η κυρία Garonι θα σας διηγηθεί τις συνθήκες της μεταφοράς μου εδώ, στο γράμμα μου προσθέτω μερικά αποσπάσματα στίχων και τα αντίγραφα κάποιων γραμμάτων.

Βλέπετε ότι είχα δίκιο. Πόσο μάλλον, καθώς έβλεπα τα πράγματα να προχωρούν. Δεν εξαπατήθηκα από την κυρία Leroy αλλά ήθελα αποδείξεις γιατί αγωνιζόμουν μέχρι τέλους εξαιτίας του Urbain, που μόνο αυτή η τελευταία απογοήτευση του έλειπε. Αυτές τις αποδείξεις τις είχα ήδη από τότε που μου έλειπε πάντα το συγκεκριμένο τεύχος της εφημερίδας, όταν μου έδιναν όλες τις άλλες. (Αμφιβάλλω χωρίς να το λέω από εκείνο τον καιρό). Οι τελευταίες αποδείξεις είναι πολύ πιο σίγουρες και τα πράγματα ακόμα πιο φριχτά. Τέλος πάντων, το θάρρος δεν θα μου λείψει ποτέ και θ' αγωνιστώ μέχρι το τέλος.

Σας στέλνω όσα περισσότερα νέα από τη ζωή μου μπορώ, από τότε που έχω να σας δω.

Οι μοναχές είναι όλο φιλοφρονήσεις. Όσο για την υλική ζωή, δεν την αντιλαμβάνομαι καν. Ο αγώνας είναι μεγάλος αλλά δεν θέλω να νικηθώ.

Σας φιλώ με όλη μου την ψυχή. Γράψτε μου.

Εάν δεν έχω το χρόνο να προσθέσω κάτι στο γράμμα μου, ζητήστε από τον Laviolette αντίγραφα του τελευταίου γράμματός μου προς αυτούς τους δήμιους και της αίτησής μου για δική.

Louise Michel. Arras, Pas-de-Calais, 21 Νοεμβρίου 1871.

[L.M προς τα μέλη του Στρατοδικείου]

Arras, 27 Νοεμβρίου 1871.

Καμία εφημερίδα, καμία λέξη για τα γεγονότα. Ένα μόνο απόσπασμα συγκρατώ, το παρακάτω:

«Είχαμε ήδη μιλήσει τις προάλλες για το μέρος όπου τουφεκίστηκαν στις Βερσαλλίες οι καταδικασμένοι σε θάνατο. Μερικές λεπτομέρειες σήμερα για τον τόπο

αυτό που εξαιτίας της επικείμενης εκτέλεσης¹³⁰ του Ferré γίνεται το θέμα μιας πένθιμης επικαιρότητας.»

«Οι καταδικασμένοι στέκονται απέναντι από ένα λευκό οίκημα που βρίσκεται στο μέσο του πεδίου του Satory, κατά μήκος ενός τοίχου διάτρητου από τις σφαίρες πενήντα εκτελέσεων. Το τελευταίο άτομο που τουφεκίστηκε σ' αυτό το μέρος ήταν ένας έφιππος θωρακοφόρος της φρουράς των Βερσαλλιών.» Το όνομα της εφημερίδας, η ημερομηνία, όλα λείπουν!

Όχι, αυτό δεν είναι δυνατόν, δεν θα τολμήσουν! Έχουν άραγε σκεφτεί την εκδίκηση που θα προκαλούσαν, διαπράττοντας κι αυτό το έγκλημα; Γνωρίζουν πόση οργή θα προκαλέσουν στην ψυχή εκείνων που δεν έχουν άλλα νέα από τ' αδέρφια τους εκτός απ' αυτά εδώ;

Λοιπόν, σας το ορκίζομαι, Κύριοι, ότι αν το κάνετε, θα προκαλέσω τον ίδιο τον Δάντη να επινοήσει αυτό που δεν θα μπορέσετε ν' αποφύγετε.

Και να γιατί θα με δείτε ήρεμη¹³¹, ως συνήθως, να τα κρατάω όλα μέσα στη ψυχή μου. Το να χαμογελάμε μπροστά στο θάνατο δεν είναι τίποτα, όμως μπροστά στο θάνατο των άλλων πρέπει να έχουμε καταπιεί όλο τον πόνο για να βρούμε τη δύναμη, πρέπει να ξέρουμε αυτό που θα γίνει αμετάκλητα για να σωπάσουμε.

27 Νοεμβρίου 1871

[80]

Arras, 27 Νοεμβρίου 1871.

Πολυαγαπημένη φίλη,

Δεν σας ευχαριστώ, αφού σας αγαπώ με όλη μου την ψυχή.

Κάνετε καλά που μου δώσατε νέα της φίλης μας, της άξιζε μια καλύτερη τύχη και την ελπίζω ακόμα γι' αυτήν.

Δεν μπορώ παρά να σας επαναλάβω ότι ποτέ δεν αγνόησα πως όλο το κακό

¹³⁰ Πράγματι, ο Théophile Ferré θα τουφεκιστεί στις 28 Νοεμβρίου, στις 7 το πρωί.

¹³¹ Κατ' αρχήν, συνήθως δεν είναι ήρεμη. Έπειτα, τη στιγμή αυτή βρίσκεται σε μια κατάσταση έντονης αναστάτωσης, όπως το μαρτυρεί, αν χρειάζεται, το απόσπασμα ενός κειμένου που γράφτηκε τη νύχτα της 26^{ης} προς την 27^η Νοεμβρίου: «Ω, καταιγίδα της νύχτας! Μίλησε μου, άγριε άνεμε, που περνάς πάνω από τα παράθυρα των φυλακισμένων, τι έχεις να μας πεις/ Είσαι η φωνή των νεκρών ή εκείνη του μέλλοντος;/ Καταιγίδα, μου φέρνεις τόσες αναμνήσεις και τόσα μυστήρια. Να κλείσω τα χαρτιά για να ονειρευτώ ακούγοντάς σε./ Πόση ευτυχία μέσα στην απελπισία./ Ω, καταιγίδα, πόσο αγαπάμε πάνω στα σκαλιά των Ικριωμάτων.» (Ιστορική βιβλιοθήκη της πόλης του Παρισιού).

προερχόταν από τα ψέματα της κυρίας Leroy, όμως δεν μπορούσα να ομολογήσω ούτε σε σας, ούτε στους άλλους ότι ανακάλυπτα κάθε μέρα υποκρισίες από μέρους της. Κατ' αρχήν, κανείς δεν την αγαπούσε και θα είμαι όλη μου τη ζωή λίγο Δον Κιχώτης, καλύτερα ένας εναντίον όλων παρά όλοι εναντίον ενός κι ύστερα, μου χρειάζονταν αποδείξεις, τις οποίες έχω. Ξέρετε καλά ότι την είχα υποστηρίξει, μόνο εξαιτίας της αντιπάθειας που υπήρχε εναντίον της. Για μένα δεν διακινδύνευα τίποτα, χωρίς να έχω ποτέ την πρόθεση να με υπερασπιστώ, αφού ενήργησα σύμφωνα με τη συνείδηση και τις πεποιθήσεις μου. Όμως με αυτό που συνέβη, φοβήθηκα μήπως ανακάλυπτε και η ίδια πόσο μοχθηρή είναι η φύση της, καθώς δεν υπάρχει πια όριο. Αυτό που φοβόμουν, συνέβη. Σήμερα ξέρει ότι είναι ικανή για κάθε δειλή πράξη και θα την κάνει. (Εάν ξέρατε πόσα ψέματα ξεσκέπασα! Εάν ξέρατε τι ζοφερό φως μου έριχνε η ίδια με απερίσκεπτες ερωτήσεις για τα ψέματα που έλεγε). Λοιπόν, θα το επαναλαμβάνω περισσότερο από ποτέ. Οι εγκληματίες είναι τρελοί¹³², ορισμένες ιδιότητες της νοημοσύνης τους πρέπει να είναι προσβεβλημένες από κάτι για να αντιδρούν έτσι.

Μιας και ανέφερα τους τρελούς, εσείς που βλέπετε τον Marchand, ρωτήστε τον αν έχει νέα από τον αδερφό του Ferré. Η αδερφή του που είναι δραστήρια, θα μπορούσε να κάνει αυτό που μου συνέβη με μια έξαλλη τρελή κυρία. Έχοντας την επιμονή να τη συνεφέρω με τη θέληση και την ηρεμία, κατάφερα να βοηθήσω τη σκέψη της με τη δική μου, να την ξαναβάλω, ας το πούμε έτσι, στο σωστό μονοπάτι. Με την τηλεπάθεια (όταν δεν πρόκειται απλώς για τσαρλατανισμό) θα μπορούσαμε να κάνουμε πολλά πράγματα. Εάν κάποια μέρα έχουμε μακρόχρονη ειρήνη, κατά τη διάρκεια της οποίας θα καλλιεργήσουμε τις ξεχασμένες επιστήμες, ίσως θα μπορέσουμε να βρούμε ανήκουστες δυνάμεις.

Περιμένοντας το μέλλον, πάρτε ό,τι καλύτερο υπάρχει στην καρδιά μου.

Louise Michel.

Σας ευχαριστώ για το λουλούδι σας. Μου άρεσε πολύ. Πολλά χαιρετίσματα σε αυτές τις κυρίες και στην κυρία Garoni.

¹³² Στις 20 Αυγούστου 1861, η L.M. είχε ήδη δημοσιεύσει μια μπροσούρα με τίτλο *Lueurs dans l'ombre, Plus d'idiots, plus de fous* (Αναλαμπές στο σκοτάδι, όχι πια ηλίθιοι, όχι πια τρελοί), κείμενο οραματιστικό, στο οποίο εξηγήσασε με λυρικούς όρους ότι μπορούμε να διαπαιδαγωγήσουμε τους μη φυσιολογικούς με τη δύναμη της πίστης στον άνθρωπο.

Οι κυρίες Dereme¹³³ και Millière¹³⁴ σίγουρα έφυγαν ή είναι στις οικογένειές τους.

Είχα ετοιμάσει χθες δυο λόγια για τον Lavoilette, όμως είναι προτιμότερο να πάτε εσείς, όταν θα μπορέσετε. Πείτε του ότι στη γειτονιά του υπάρχει μια φτωχή γριά βιβλιοπώλισσα που βγήκε από τη φυλακή, της οποίας όμως ο γιος είναι ακόμα μέσα και, συνεπώς, θα βρεθεί χωρίς πόρους και δεν θα το πει σε κανέναν. Προσπαθήστε να φροντίσετε μαζί του ότι δεν θα πεθάνει από την πείνα περιμένοντας τον γιο της. Το όνομα πρέπει να είναι πάνω στην πόρτα της, έφυγε βιαστικά χωρίς ν' αφήσει τη διεύθυνσή της, είναι στο προάστιο Saint-Germain, κοντά στην οδό Assas.

[Στο περιθώριο:] Προς την Κυρία Bail και την ελεύθερη Céline.

[Γραμμένο με άλλο χέρι:] Εκείνη για την οποία μου μιλάει η Κα Michel, είναι η κυρία Bail-Gobet, οδός Bréa 29, υπ' όψιν κυρίας Didiot.

Η Κα Michel επιστρέφει αυτή τη νύχτα στις Βερσαλλίες.

[81]

Οι επέτειοι

Στην επέτειο της 4^{ης} Σεπτεμβρίου υπήρξαν θανατικές καταδίκες. Τι θα συμβεί την παραμονή της 2^{ης} Δεκεμβρίου;

Δεν ξέρουμε τίποτα αλλά να τι προετοιμάζουν. Στο εξωτερικό, οι προβοκάτορες, οι σπιούνοι που περιβάλλουν τους εξόριστούς μας, εκμεταλλεύονται την αγωνία τους για την τύχη των αδερφών τους και σπεύδουν να δημοσιεύσουν σε φύλλα που απαιτούν πράξεις αίματος, γράμματα που έχουν ως στόχο να παρακινήσουν τα Στρατοδικεία ν' ακολουθήσουν μια αμείλικτη πορεία και την Επιτροπή απονομής χάριτος να προβεί σε εκτελέσεις.

Τι θα συμβεί;

¹³³ Πρόκειται άραγε για μια ιδιόρρυθμη ορθογραφία του ονόματος της Marie Deralsnes, η οποία έδινε πολύ αξιόλογες διαλέξεις για τη στοά "Grand Orient" πάνω στο θέμα της χειραφέτησης των γυναικών;

¹³⁴ Αναμφίβολα, η γυναίκα του Jean-Baptiste Millière, ο οποίος ήταν ο διευθυντής-διαχειριστής της εφημερίδας *La Marseillaise* του Rochefort το 1869 (τουφεκίστηκε από τους Βερσαλλιέρους).

Ο Badingue^m θα πείσει τους εύπιστους ανθρώπους ότι η Δημοκρατία δεν είναι δυνατό να επιζήσει στη Γαλλία, ότι καταβροχθίζει τα πιο περήφανα παιδιά της, τουφεκίζει τον λαό, ενισχύει τη θανατική ποινή και ότι ο Ναπολέοντας Δ' είναι το μόνο φάρμακο για τις συμφορές μας.

Τότε, ο Κύριος Βοναπάρτης θα πατήσει με το ένα του πόδι στους Βερσαλλιέρους και με το άλλο στους κομμουνάριους και ο μαδημένος αετός θ' απλώσει κι αυτός τα φτερά του πάνω από το κεφάλι της Ευγένιε, του Ολιβιέρ^m και των άλλων Αυγουστών.

Αίσχος, αίσχος!

Κρατητήριο του Αγας, 27 Νοεμβρίου 1871.

[Είναι δύσκολο να πει κανείς αν πρόκειται για γράμμα, καθώς δεν έχει ούτε διεύθυνση, ούτε υπογραφή. Ίσως να ήταν κάποιες σημειώσεις. Ωστόσο, η αναφορά του τόπου και της ημερομηνίας (η παραμονή της εκτέλεσης του Ferré) μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ήθελε να στείλει αυτό το παράξενο μήνυμα (τι γυρεύει εδώ ο Ναπολέων Γ', έκπτωτος και εξόριστος στην Αγγλία;).]

[82]

[Théophile Ferré προς τη L.M.]

6 το πρωί¹³⁵.

Αγαπητή πολίτη Louise Michel,

Σύντομα θα εγκαταλείψω όλα τα πρόσωπα που μου ήταν αγαπητά και

¹³⁵ Η εκτέλεσή του θα γίνει στις 7 το πρωί. Πρόκειται λοιπόν να έρθουν να τον πάρουν από τη μια στιγμή στην άλλη. Ο Rossel λέει ότι στις 6 ήρθαν να τον ειδοποιήσουν πως πρόκειται να πεθάνει, σηκώθηκε απ' το κρεβάτι του χωρίς να εκδηλώσει καμία ταραχή και αρνήθηκε την επίσκεψη του ιερέα. Η Louise Michel είναι σίγουρα το τελευταίο πρόσωπο, στο οποίο έγραψε. Από αιδώς, αναμφίβολα, δεν παραθέτει στα βιβλία της *La Commune* και *Mémoires* παρά μόνο το προτελευταίο γράμμα του Ferré στην αδερφή του, γραμμένο στις πέντε και μισή. Συγκεκριμένα, της γράφει: «Να ξεπεράσεις τον πόνο σου και, όπως μου το έχεις υποσχεθεί πολλές φορές, να σταθείς στο ύψος των γεγονότων. Όσο για μένα, είμαι ευτυχημένος, θα τελειώσουν τα βάσανά μου και δεν υπάρχει λόγος να παραπονιέμαι.» Παραθέτει επίσης το άρθρο της εφημερίδας *La Liberté* της 28^{ης} Νοεμβρίου: «Οι καταδικασμένοι είναι πραγματικά αγέρωχοι. Ο Ferré, στηριζόμενος στον στύλο του, πετάει το καπέλο του στο έδαφος. Ένας λοχίας προχωράει για να του δέσει τα μάτια, εκείνος παίρνει το μαύρο ύφασμα και το πετάει πάνω στο καπέλο του. Οι τρεις καταδικασμένοι μένουν μόνοι, οι τρεις του εκτελεστικού αποσπάσματος που μόλις πρόβαλαν, πυροβολούν. Οι Rossel και Bourgeois έπεσαν αμέσως. Όσο για τον Ferré, έμεινε για μια στιγμή όρθιος κι έπεσε στη δεξιά πλευρά (...) οι στρατιώτες χρειάστηκε να δώσουν τη χαρακτηριστική βολή στον Ferré και στον Bourgeois.»

που μου έδειξαν στοργή...Θα ήμουν αγάριστος, αν δεν σας εκδήλωνα αυτή τη στιγμή, όλη την εκτίμηση που τρέφω για τον χαρακτήρα σας και την καλή σας καρδιά. Πιο ευτυχισμένη από μένα, θα δείτε να ξεπροβάλουν καλύτερες μέρες και οι ιδέες για τις οποίες θυσιάσα τα πάντα, θα θριαμβεύσουν!¹³⁶. Αντίο, αγαπητή πολίτη Louise Michel, σας σφίγγω αδερφικά το χέρι. Όλος αφοσιωμένος σε σας, ο Th. Ferré, στο τέλος των ημερών του.

[83]

Βερσαλλίες¹³⁷, 30 Νοεμβρίου 1871

Δεκαπέντε ήταν αυτοί που αποκαλούσαμε Επιτροπή απονομής χάριτος. Οι Martel, Prion, Bastard, Voisin, Batbie, Maillé, Tanguy-Duchâtel, Peletereau de Villeneuve, Sacaze, Tailhand, Bigot, Paris, Corne, Merveilleux-Duvignaux και ο Μαρκήσιος de Quinsonnas.

Οι κύριοι αυτοί κράτησαν στα χέρια τους τη ζωή των αδερφών μας. Γι' αυτό τον λόγο, δολοφονήθηκαν στα πεδία του Satory οι Ferré, Rossel και Bourgeois.

Θ' ακολουθήσουν κι άλλοι. Φίλοι, μην ξεχάσετε την Επιτροπή απονομής χάριτος.

L.M.

Υ.Γ. Πώς γίνεται και ζήτησαν μόνο τον Rossel τρεις ή τέσσερις φοιτητές:

¹³⁶ «Σ' αυτό το γράμμα ο Ferré, αντί να συγκινηθεί ο ίδιος, κοιτούσε πέρα από τον ποταμό αίματος του 71, την Ελευθερία να υψώνεται στο μακρινό ορίζοντα.» Μ' αυτό τον τρόπο, η L.M. κάνει έμμεση αναφορά στο γράμμα αυτό στο βιβλίο της *Mémoires*. Λέει ότι νομίζει πως έχει φυλάξει αυτό το γράμμα στα χαρτιά της που, αναμφίβολα, καμία έρευνα δεν της το αφάιρεσε, αλλά και που δεν ήθελε να επιβεβαιώσει. Μένει με «αυτό το συναίσθημα θλίψης χωρίς να συγκρουστεί μαζί του».

¹³⁷ «Τη νύχτα της 27^{ης} προς την 28^η Νοεμβρίου, στη φυλακή του Arras, με κάλεσαν και μου είπαν να ετοιμαστώ να φύγω για τις Βερσαλλίες. Δεν ξέρω τι ώρα φύγαμε, ήταν ακόμα νύχτα, υπήρχε πολύ χιόνι, δύο χωροφύλακες με συνόδευαν. Πήραμε τον σιδηρόδρομο (...). Στις Βερσαλλίες, συνάντησα στο σταθμό τη Marie Ferré, χλωμή σαν πεθαμένη, χωρίς δάκρυα, ερχόταν να ζητήσει το σώμα του αδερφού της. Οι χωροφύλακες που μας συνόδευαν απολύθηκαν γιατί μας άφησαν να έρθουμε σ' επαφή μεταξύ μας, η Marie κι εγώ.» *La Commune*. Και στο βιβλίο *Mémoires*: «Στο σταθμό των Βερσαλλιών, συνάντησα τη Marie που πήγαινε να ζητήσει το σώμα του αδερφού της. Ήταν πολύ χλωμή αλλά δεν έκλαιγε, ούτε φαινόταν αδύναμη. Θα λέγαμε, μια νεκρή! Ήταν στα μαύρα. Οι χοντρές καστανές της μπούκλες ξεχώριζαν σαν λαξεμένες πάνω σε μάρμαρο. Δεν ήταν πιο κρύα απ' ό,τι όταν την τακτοποιούσα στο φέρετρό της. Η γη ήταν κάτασπρη από το χιόνι, είχαν περάσει έξι μήνες από τότε που σταμάτησαν οι αιματηρές εκτελέσεις. Στις 28 Νοεμβρίου, άρχισαν οι εν ψυχρώ δολοφονίες.»

Πώς άφησε ο λαός του Παρισιού να σφαγιασθούν οι εντολοδόχοι του στο κατώφλι του; Φοβούνταν να εκτεθούν γιατί υπήρχε κάποιος πολύ περήφανος για να εκλιπαρήσει τους σφαγείς του - και καλά έκανε, το έκανε για να σώσει την τιμή της Επανάστασης παρά για να πεθάνει γενναία.

Πόσοι έχουν ακολουθήσει!

Πώς! Θα αφήναμε αυτά τα εγκλήματα χωρίς εκδίκηση;

L.M.

[84]

[L.M. προς τον στρατηγό Appert]

Φυλακή των Βερσαλλιών, 2 Δεκεμβρίου 1871

Κύριε,

Αρχίζω να πιστεύω στην τριπλή δολοφονία¹³⁸ του πρωινού της Τρίτης.

Εάν δεν θέλουν να με δικάσουν, ξέρουν ήδη αρκετά για μένα, είμαι έτοιμη και το πεδίο του Satory δεν είναι μακριά.

Ξέρετε καλά όλοι σας ότι αν έβγαينا ζωντανή από δω, θα έπαιρνα εκδίκηση για τους μάρτυρες!

Ζήτω η Κομμούνα!

Louise Michel.

¹³⁸ Να πώς περιγράφει ο Lissagaray την εκτέλεση των Ferré, Rossel και Bourgeois: «Η μέρα μόλις που ξεπρόβαλε, έκανε φριχτό κρύο. Μπροστά στο λόφο του Satory, πέντε χιλιάδες άντρες υπό τα όπλα πλαισίωσαν τους τρεις λευκούς στύλους, καθένας φρουρούμενος από ένα απόσπασμα δώδεκα εκτελεστών. [...] Στις 7, έφτασαν οι άμαξες με τους μελλοθάνατους. Τα τύμπανα ανέκρουσαν, οι σάλπιγγες ήχησαν. Οι καταδικασμένοι κατέβηκαν συνοδευόμενοι από χωροφύλακες. Ο Rossel χαιρέτησε τους αξιωματικούς. Ο Bourgeois, παρακολουθώντας αυτές τις προετοιμασίες με όψη αδιάφορη, πήγε και στηρίχτηκε στο μεσαίο στύλο. Ο Ferré ήρθε τελευταίος, ντυμένος στα μαύρα, με το ματογυάλι στα μάτια και το πούρο στα χείλη. Με σταθερό βήμα προχώρησε στον τρίτο στύλο [...]. Η απόφαση διαβάστηκε, οι επιλογίες χαμήλωσαν τα σπαθιά τους. Οι Rossel και Bourgeois έπεσαν στ' αριστερά. Ο Ferré έμεινε όρθιος, χτυπημένος στο πλευρό. Θα του ρίξουν πάλι, θα σωριαστεί. Ένας στρατιώτης θα του κολλήσει το όπλο στον κρόταφο και θα του πνάζει τα μυαλά στον αέρα, η ίδια χαριστική βολή και στον Bourgeois.» (*Histoire de la Commune de 1871*)

[Στρατηγός Appert προς τη L.M. Βερσαλλίες]

ΠΡΩΤΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΜΕΡΑΡΧΙΑ

Άρθρα 108 και 111 του Κώδικα στρατιωτικής δικαιοσύνης

ΚΛΗΤΕΥΣΗ ΣΕ ΔΙΚΗ

Ο στρατηγός διοικητής της 1^{ης} στρατιωτικής μεραρχίας,

Βάσει της προδικαστικής έρευνας εναντίον της ονομαζόμενης Michel Louise, δασκάλας στο Παρίσι.

Βάσει της αναφοράς και της γνωμοδότησης του κυρίου εισηγητή και των πορισμάτων του κυρίου ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΥ ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΗ, παραπέμπει ενώπιον του στρατοδικείου·

Λαμβανομένου υπ' όψιν ότι ισχύει εναντίον της ρηθείσας Michel προφυλάκιση επαρκώς ορισμένη για κατοχή έμφανούς οπλισμού, το 1871 στο Παρίσι, σε επαναστατικό κίνημα, καθώς ήταν η ίδια ενδεδυμένη με στολή και έκανε χρήση του οπλισμού της, πράξη που συνιστά έγκλημα προβλεπόμενο και προς καταστολή βάσει του άρθρου 5, του νόμου της 24^{ης} Μαΐου 1834·

Βάσει των άρθρων 108 και 111 του κώδικα στρατιωτικής δικαιοσύνης·

Ορίζει την κλήτευση σε δίκη της ρηθείσας Michel επί των προαναφερόμενων κατηγοριών·

Ορίζει στη ρηθείσα Michel ότι το στρατοδικείο που καλείται να αποφασίσει για τις πράξεις που της προσάπτονται,

Θα συνεδριάσει στις 16 Δεκεμβρίου, στις 11 το πρωί.

Συνταχθέν στον κεντρικό στρατώνα των Βερσαλλιών, στις 11 Δεκεμβρίου 1871.

Ο στρατηγός διοικητής της 1^{ης} στρατιωτικής μεραρχίας, Appert.

P.C.C. και κοινοποίηση στην κατηγορουμένη,

Ο διοικητής Gariano

Aeullyes.

Βερσαλλίες, 18 Δεκεμβρίου 1871¹³⁹

Προς τ' αδέρφια μας στην εξορία,

Θέλησα να κατηγορήσω τον λαό του Παρισιού που αφήνει τους εντολοδόχους του να τουφεκίζονται, ενώ είναι περήφανοι και γενναίοι. Θέλησα να κατηγορήσω τον λαό της Μονμάρτρης που σώπασε, ενώ ήξερε πόσες φορές διακινδύνευσε τη ζωή τους για να διατηρήσουν την ηρεμία και την ασφάλεια στην πόλη, πολιορκημένη απ' έξω, προδομένη από μέσα.

Μου έλειψε το κουράγιο ν' αρθρώσω την κατηγορία γιατί το Παρίσι πρέπει να είναι νεκρό για να αντιδρά έτσι. Και τους τάφους τους σέβομαι.

Θέλησα να εξαπολύσω από εδώ, στη Δικαιοσύνη του λαού, τα ονόματα των δήμιων της Επιτροπής απονομής χάριτος αλλά μ' έπιασε αηδία και την ονομασία κάτω από το προσωπίο της¹⁴⁰.

Πού λοιπόν, πολυαγαπημένη μας υπόθεση, θα βρούμε αντιπάλους αντάξιους σου; Οι άνθρωποι αυτοί σε νίκησαν, σε νίκησαν όμως με προδοσία και σε συκοφαντούν. Ωστόσο, ας περιμένουμε και πάλι, θα ξαναρχίσουν τα εγκλήματα τους που τα φορτώνουν σε σένα, θα είναι τόσο σηματοδεδιμένα απ' αυτά, ώστε δεν θα μπορούν πια να τα αρνηθούν.

Ω, εσείς¹⁴¹ δεν θα χάσετε τίποτα, Κύριοι, γιατί τα ονόματά σας τα ξέρουμε όλοι¹⁴² και να τα. Ξέρουμε ακόμα κι από πού ήρθατε.

¹³⁹ Η δίκη της Louise Michel πραγματοποιήθηκε στις 16 Δεκεμβρίου. Στο *Choses vues*, ο Victor Hugo γράφει, με ημερομηνία 17 Δεκεμβρίου: «Η Louise Michel παρουσιάστηκε μπροστά στο στρατοδικείο, προεδρεύοντος κάποιου συνταγματάρχη Delarotte. Καταδικάστηκε με εκτοπισμό σε φυλακή-οχυρό. Ήταν ατρόμητη. Φυσικά είναι εκείνη που υπέγραφε Enjolras».

¹⁴⁰ Δεν είχε δώσει τα ονόματα, είχε όμως καταγγείλει την υποκρισία της επιτροπής αυτής μ' ετούτα τα λόγια: «Αυτό που ζητώ από εσάς που αποκαλείστε στρατοδικείο, παρουσιάζετε ως δικαστές μου και δεν κρύβετε όπως η Επιτροπή απονομής χάριτος, αυτό που ζητώ από εσάς που είστε στρατιωτικοί και δικάζετε ενώπιον όλων, είναι το πεδίο του Satory, όπου ήδη έπεσαν τ' αδέρφια μας» Προχώρησε ακόμα παραπέρα, αφού αποκάλυψε δημόσια τα μέλη της «δολοφόνους».

¹⁴¹ Σε ποιους απευθύνεται; Εδώ, στα μέλη της Επιτροπής απονομής χάριτος. Προηγουμένως, στα «εξόριστα αδέρφια της». Παρακάτω, στους οπαδούς της Κομμούνας. Είναι λοιπόν λίγο δύσκολο να θεωρήσουμε το κείμενο αυτό ως γράμμα. Στάλθηκε άραγε σε κάποιον συγκεκριμένο παραλήπτη; Το συμπεριλαμβάνουμε, γιατί έχει ημερομηνία και διεύθυνση. Και εξαιτίας επίσης της σημασίας του περιεχομένου του. Αμέσως μόλις έχει πει στη δίκη της «εάν με αφήσετε να ζήσω, δεν θα σταματήσω να ζητώ εκδίκηση και θα καταγγέλλω προς εκδίκηση των αδερφών μου τους δολοφόνους της Επιτροπής απονομής χάριτος», θέτει την απειλή της σε εφαρμογή.

¹⁴² Οι φυλοκισμένοι τα ξέρουν, αναμφίβολα, με κάποια λάθη. Μπορούμε να κάνουμε τη σύγκριση

Πρόεδρος Martel (Pas-de-Calais)
Balbic Gers
Κόμης de Maillé (Maine-et-Loire)
Κόμης Duchatel (Charente-Inférieure)
Peltereau de Villeneuve (Haute-Marne)
Piou (Haute-Garonne)
Lacaze (Basses-Pyrénées)
Tailhaud ή Talhouet ή Tolbane (Ardèche)
Μαρκήσιος de Quinsonnas (Isère)
Bigot (Mayenne)
Merveilleux du Vignan (Vienne)
Voisin (Seine-et-Marne)
Taxis (Pas-de-Calais)
Lanfrey à Cosne (Nord)

Να ποιοι είναι οι άθλιοι που κράτησαν στα χέρια τους τη ζωή των αδερφών μας και που, ενώ ήταν ομόφωνοι για τον θάνατο, θα κατηγορούν δειλά ο ένας τον άλλον την ημέρα της Δικαιοσύνης.

Πίστεψα το παράλογο αυτό πράγμα, ότι μέσα στη σιωπή του τρόμου θα άκουγαν τη φωνή της φυλακισμένης και ότι ίσως να μην υπήρχαν ούτε εν ψυχρώ εκτελέσεις, ούτε εν ψυχρώ εκδίκηση. Γελάστηκα, μου αρνήθηκαν να παρουσιαστώ τότε και τώρα πέρασε ο καιρός. Τώρα που έχουν ήδη σφάζει χωρίς καθόλου ενδοιασμούς, θα είμαστε άθλιοι αν δεν αποδώσουμε δικαιοσύνη.

Κατάρα σε αυτούς που υποτίθεται ότι θα του έδιναν χάρη. Τώρα θα μετανιώσουν γι' αυτόν που δολοφόνησαν γιατί εκείνος ήταν γενναϊόδωρος στη νίκη, όσο και περήφανος μπροστά στον θάνατο. Και ναι λοιπόν, αργά, με ψυχραιμία, έρχεται η σειρά της εκδίκησης, λογαριασμένης εδώ και καιρό, όπως τα εγκλήματά τους.

Και κατ' αρχήν, τα έγγραφα αυτά που μια φυλακισμένη (η κυρία Leroy), τρελή από την επιθυμία για ελευθερία, παρέδωσε κρυφά στον κύριο Massé, υπεύθυνο για τις υποθέσεις του Thiers και που προέρχονται από τον Οίκο Thiers, καθώς και άλλα....

με τη λίστα των δεκαπέντε μελών που δίνει ο Lissagaray (που τους χαρακτηρίζει ως «πρώην βασιλόφρονες με τεράστια περιουσία»): «Martel, Piou, κόμης Octave de Bastard, Félix Voisin, Batble, κόμης de Maillé, κόμης Duchatel, Peltereau-Villeneuve, François Lacaze, Tailhard, μαρκήσιος de Quinsonnaz, Bigot, Merveilleux-Duvignau, Pâris, Corne Torquemada de Juin 48.» (*Histoire de la Commune de 1871*)

Εάν κάποια παραδόθηκαν, υπάρχουν και άλλα έγγραφα. Κάποιοι από εσάς, Κύριοι, θα τα δείτε να εμφανίζονται όταν το θελήσουμε και μέσα στο θρίαμβο και την υπεροχή σας, θα έρθει να σας συντροφέψει ο διασυρμός κι αυτό δεν είναι ακόμα τίποτα, ας περιμένουμε.

Αδέρφια μου, να τι έχουν κάνει, θα το πιστεύατε;

Δολοφόνησαν την Τρίτη 28 Νοεμβρίου, στις 7 το πρωί, μπροστά στον λευκό τοίχο του πεδίου του Satory, τους Ferré, Rossel και Βουργεοίς.

Θυμάστε ένα βράδυ που ο Ferré μιλούσε για το ενδεχόμενο να πεθάνει για την κοινή μας υπόθεση; «Θα πήγαινα σαν σε γιορτή», έλεγε.

Καημένο παιδί¹⁴³, έτσι κι έκανε.

Κάποιοι φοιτητές ζήτησαν τον Rossel. Εκείνον, τον απεσταλμένο των προαστίων, εκείνον που διακινδύνευε τη ζωή του χωρίς να συνδέσει τ' όνομά του με τίποτα, εκείνον που πάντα ήρεμος και περήφανος πρόσφερε απλόχερα την ευφυΐα του και την καρδιά του, κανένας δεν τον ζήτησε¹⁴⁴.

Έτσι έπρεπε να γίνει!

Ω, πάντα στις 7 το πρωί, θα βλέπω να συγκεντρώνονται χιλιάδες άντρες¹⁴⁵ για να τουφεκίσουν τρεις.

Τότε, την ίδια εκείνη μέρα, μου επέτρεψαν να επιστρέψω... και οι δειλοί με άφησαν να ζήσω¹⁴⁶ για να μπορώ να βλέπω ακόμα, μετά τις δολοφονίες του Satory, τα δειψνά και τους χορούς του Ηλυσίου μεγάρου υπό τον Ναπολέοντα Δ' ή υπό τον Thiers τον 1^ο.

Όχι! Η αόρατη δικαιοσύνη είναι αυτή που με κράτησε ζωντανή για να εκδικηθώ.

Φίλοι, μην ξεχάσετε την Επιτροπή απονομής χάριτος.

Αλλά, εσείς οι ίδιοι, ποιες ώρες φύγατε;

Το νου σας, φίλοι, γιατί βρίσκονται ανάμεσά σας όσοι το 'σκασαν από νωρίς, γνωρίζοντας ότι οι γενναίοι θα γίνονταν μάρτυρες.

Louise Michel.

¹⁴³ Είναι η πρώτη φορά που η Louise Michel μιλάει έτσι, μητρικά, για τον Ferré. Εκφράζει άραγε τη διαφορά στην ηλικία τους;

¹⁴⁴ Διαφορετικά στον Lissagaray: «Τα σώματα των Rossel και Ferré ζητήθηκαν από τις οικογένειές τους. Το σώμα του Βουργεοίς ενταφιάστηκε στον ομαδικό τάφο του νεκροταφείου του Saint-Louis» (*Histoire de la Commune de 1871*).

¹⁴⁵ Πέντε χιλιάδες, στην πραγματικότητα.

¹⁴⁶ Καταδικάστηκε με εκποπισμό σε φυλακή-οχυρό και κραύγασε: «Θα προτιμούσα τον θάνατο.»

Πάτερ,

Καθώς αγνώω τη χρονική στιγμή¹⁴⁷ της αναχώρησής μου, σας παραδίδω αυτά τα έγγραφα, παρακαλώντας σας, σε συνεννόηση με τους κυρίους δικηγόρους Marchand και Lavolette, να τα χρησιμοποιήσετε όπως θα σας πω. Εσείς είστε αυτός που προσπάθησε να εμποδίσει ό,τι συνέβη στις 28 Νοεμβρίου και γνωρίζω πως είστε ο εντολοδόχος των νεκρών, ας γίνετε επίσης και των δικωκόμενων.

Καθώς τα γράμματα που σας στέλνω έχουν προστεθεί στο φάκελό μου και έχουν αναφερθεί στο κατηγορητήριό μου, ίσως μπορέσετε να βρείτε και κάποια εφημερίδα που να θέλει να δημοσιεύσει τα σημειωμένα αποσπάσματα. Μπορεί να το κάνει χωρίς να εκτεθεί σε κίνδυνο.

Δεν θα θεωρούσα αντάξιο της υπόθεσης να απαντήσω σε ορισμένες κατηγορίες, όμως θα υπολειπόμεν και πάλι αν άφηνα να υποτεθεί ότι δεν ακούστηκε καθόλου η κραυγή της συνειδησής μου, προτού συμβεί το ανεπανόρθωτο, και ότι αμέλησα να απενοχοποιήσω τις καημένες μητέρες γι' αυτό που τις κατηγορούσαν, αναφορικά με τις επαγγελματικές σχολές¹⁴⁸.

Σας στέλνω εξάλλου τις δηλώσεις σχετικά με τις στρατολογημένες γυναίκες¹⁴⁹, οι οποίες έχουν καταγραφεί στο φάκελό μου και θα μπορούσαν να φανούν χρήσιμες σε κάποιες κατηγορούμενες.

Όσο για το μανιφέστο, βασίζομαι στον κύριο Marchand ότι θα θελήσει να το

¹⁴⁷ Στιγμή που είναι πράγματι πολύ κοντινή, αφού θα μεταφερθεί στη φυλακή της Auberive στις 21 Δεκεμβρίου.

¹⁴⁸ Σχετικά με το θέμα αυτό, βρήκαμε το παρακάτω απόσπασμα με ημερομηνία 21 Δεκεμβρίου. «Η δήλωση ότι τα μανιφέστα και οι αιτήσεις για επαγγελματικές σχολές, κάτω από τη δική μου υπογραφή, φέρουν τις υπογραφές ενός μεγάλου αριθμού έντιμων και αφοσιωμένων γυναικών του λαού, οι οποίες δεν ανήκουν καν σε καμία επιτροπή, βρίσκεται ομοίως στον φάκελό μου. Τα ονόματα αυτά εγγράφηκαν από εμένα γιατί χωρίς καθόλου να επιδιώκουμε να συνδέσουμε τα ονόματά μας με τίποτα, θέλαμε η επανάσταση να γίνεται από τον λαό και για τον λαό.» Με άλλα λόγια, χρησιμοποίησε τα ονόματα αυτών των «έντιμων γυναικών του λαού» χωρίς να ρωτήσει τη γνώμη τους. Και όταν, κατά τη δίκη της, της επισήμαναν ότι «Ήταν πολύ σοβαρά πράγμα. Ήταν απάτη που εξέθετε σε μεγάλο κίνδυνο τις γυναίκες», εκείνη εξεπλάγη, η ιδέα αυτή δεν της είχε περάσει ποτέ απ' το μυαλό, ήθελε οι γυναίκες αυτές να «συμμετέχουν στις ιδέες της παιδείας και της αξιοπρέπειας των γυναικών».

¹⁴⁹ «Έχω, άλλωστε, δηλώσει ότι οι στρατολογημένες γυναίκες δεν εμφανίστηκαν ποτέ - παρά μόνο σε μία διαδήλωση και πίστεψα ότι έπρεπε να ενημερώσω την Κομμούνα πως καμιά εικοσαριά καλόπιστοι άνθρωποι θα απωθούνταν από τον μεγάλο αριθμό των ανθρώπων, στους οποίους δεν θα μπορούσαμε να απαντήσουμε.»

διορθώσει, όπως το έκανα κι εγώ στο φάκελό μου, καθώς είναι σημαντικό για μένα.

Σας ευχαριστώ εκ μέρους αυτών που φεύγουν. Σας ευχαριστώ για όσους δεν υπάρχουν πια.

Louise Michel.

Κρατητήριο των Βερσαλλιών, 19 Δεκεμβρίου 1871.

Έχω σημειώσει τα γράμματα που πιστεύω ότι περιέχουν τις περισσότερες παρατηρήσεις.

Προσθέτω κι ένα, το οποίο θα μπορεί να καταχωρηθεί. Κάντε ό,τι μπορείτε. Ας γίνετε η ίδια μου η συνείδηση.

Ορίστε κι ένα σημείωμα που μπορούν να καταχωρίσουν. Μιλούν πολύ για τον Rossel, δεν καταλαβαίνω γιατί να μην μιλήσουν και για τους άλλους.

Παραδώστε το γράμμα στους εξόριστους φίλους μας, στον Lavolette¹⁵⁰ τον δικηγόρο, οδός Assas 10, Παρίσι. Ίσως να βρει ανθρώπους που πρόκειται να πάνε στο Λονδίνο, όπου βρίσκονται οι Lemoussu και Dereure ή στην Ελβετία απ' όπου έλαβα ένα γράμμα με σβησμένες τις υπογραφές.

[88]

Στους φίλους μας στην εξορία,

Βερσαλλίες, Δεκέμβριος 1871

Εσείς που είστε ελεύθεροι στη γη της εξορίας, να ουρλιάξετε δυνατά για να σας ακούσουν τα έθνη. Να φωνάξετε ότι εκείνοι που πούλησαν τη Γαλλία, δολοφονούν στο πεδίο του Satory τους εντολοδόχους του Παρισιού, πόλης ελεύθερης που τους επευφημούσε μέχρι χθες και που σήμερα τους αφήνει να τουφεκιστούν από τον στρατό.

Ορίστε τι έκαναν σ' αυτούς, οι οποίοι με κίνδυνο της ζωής τους, που απειλήθηκε χίλιες φορές, διατήρησαν την τάξη στο Παρίσι έπειτα από τη φυγή των δειλών που αυτοαναγορεύτηκαν σε τακτική κυβέρνηση και εθνική Άμυνα.

Σφαγιάζουν αυτούς που στις 18 Μαρτίου έσωσαν τους αξιωματικούς του Μετώπου. Όσους παρέμειναν γενναιόδωροι στη νίκη και περήφανοι στην ήττα.

¹⁵⁰ Ο Lavolette είναι ένας από τους τρεις δικηγόρους που δικαιώνεται από τον Lissagaray. Οι υπόλοιποι, σύμφωνα μ' αυτόν, ήταν σε μυστική συμφωνία με τον στρατό των Βερσαλλιών.

Σε σφαγείς, να σε τι μετατρέπουν τους στρατιώτες και δεν υπάρχει πια κανείς στη Γαλλία, μόνο μάρτυρες και δήμιοι.

Louise Michel.

[89]

Βερσαλλίες, 20 Δεκεμβρίου 1871

Πάτερ,

Ορίστε δυο γράμματα¹⁵¹ τα οποία μπορείτε να κρατήσετε για την περίπτωση που θα φανούν χρήσιμα. Επιτρέψτε μου να βασίζομαι σε σας. Σας στέλνω επίσης κάποια γράμματα, τα οποία οι κύριοι Marchand και Laviolette θα χρησιμοποιήσουν μαζί με σας για τα πράγματα που έπρεπε να πω.

Νομίζω ότι δεν έχω πια καρδιά κι, ωστόσο, θέλω να επιτελώ τα καθήκοντά μου ευσυνείδητα.

Τώρα, όλα περνούν από το μυαλό μου χωρίς να τα αισθάνομαι.

Θα σας παραδώσω ό,τι μου απομένει από έγγραφα, είναι όλα ανακατεμένα, όμως υπάρχουν οι ημερομηνίες και μπορούμε να βρούμε αυτό που θέλουμε.

Louise Miche

[90]

Βερσαλλίες, 20 Δεκεμβρίου 1871

Δικηγόρε Laviolette,

Βασίζομαι σε σας σαν να μου είχατε δώσει τον λόγο σας για να φτάσει αυτό εδώ στους εξόριστους φίλους μου και βασίζομαι εξίσου και σ' αυτούς για να το δημοσιεύσουν.

Μου φαίνεται ότι η συνειδησή μου δεν θα ησυχάσει παρά μόνο τότε.

Όσο για τη σκέψη μου, τη γνωρίζετε.

Σας σφίγγω το χέρι.

L.M.

Να δείτε τι πρέπει να προσθέσουμε στα γράμματα. Τα ξέρετε όλα, ακόμα κι ότι έχω πάρει ένα γράμμα που απευθύνεται στον Macé από την κυρία Leroy.

¹⁵¹ Γράμματα προς τον Thiers και τον συνταγματάρχη Gaillard. (Σημείωση που βρισκόταν στο αντίγραφο του γράμματος και που μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα υπήρχε και στα πρωτότυπο.)

Βερσαλλίες, 20 Δεκεμβρίου 1871

Στ' αδέρφια μου στην εξορία,

Φίλοι μου,

Αγνώω την ώρα της αναχώρησής μου, μου μένει ένα καθήκον να επιτελέσω και σας το εκμυστηρεύομαι.

Ένα πρόσωπο, τρελαμένο από τη δίψα για ελευθερία, παρέδωσε στον κύριο Macé τα μυστικά έγγραφα που ανήκαν στον Οίκο Thiers, καθώς και άλλα, από τα οποία ένα μέρος είναι εξασφαλισμένο, το ξέρετε, όμως τα υπόλοιπα βρίσκονται στα χέρια της οικογένειας Fontaine. Μη θέλοντας εκείνο που μπορούσε να σώσει τους δικούς μας να χρησιμεύσει σε κάποιο χειρισμό της αστυνομίας, έστειλα τα παρακάτω γράμματα, που είχαν ως αποτέλεσμα τη μεταφορά μου στο Arras (εν αγνοία των στρατοδικειών).

Τα έγγραφα των Fontaine παραδόθηκαν από την κυρία Leroy στον Macé, υπεύθυνο των υποθέσεων του Thiers και οι εκτελέσεις έγιναν τόσο γρήγορα και τόσο απρόβλεπτα, ώστε εκείνοι που είχαν τα υπόλοιπα, αναμφίβολα, δεν μπόρεσαν να τα δημοσιεύσουν.

Τώρα όλα τελείωσαν, ας μη βιάζονται κι ας το κάνουν με ψυχρότητα.

Ορίστε τα γράμματα που είχα γράψει και ορίστε και τα άλλα που αποδεικνύουν πως έκανα ό,τι έπρεπε για να εμποδίσω το έγκλημα.

Ήθελα να σας το πω το τελευταίο Σάββατο του δικαστηρίου, όμως σε τι θα ωφελούσε τώρα που όλα τέλειωσαν; Το καθήκον αλλάζει μαζί με τις περιστάσεις, προκειμένου αυτοί ν' αποκαλυφθούν για ολόκληρο το μέλλον. Κι έπειτα, όλα χάθηκαν μπροστά στην απεραντοσύνη της άβυσσου που χωρίζει αυτό που συμβαίνει από αυτό που θέλαμε. Δεν μπορούσα παρά να τους πω, σκοτώστε με¹⁵².

Κουράγιο όμως, τα σώματα των μαρτύρων γεμίζουν την άβυσσο και ο λαός θα προχωρήσει προς το μέλλον.

Κουράγιο λοιπόν. Ζήτω η παγκόσμια λαϊκή δημοκρατία.

Louise Michel.

Υ.Γ. Το να μη δημοσιεύσετε τα γράμματα αυτά θα ήταν μια πράξη δειλή, για

¹⁵² Πράγματι, είχε δηλώσει στο κατάμεστο δικαστήριο: «Εάν δεν είστε δειλοί, σκοτώστε με». Και λίγο νωρίτερα, την εξής φράση, έκτοτε διάσημη και εμβληματική: «Εφόσον φαίνεται ότι κάθε καρδιά που χτυπάει για την ελευθερία δεν έχει δικαίωμα παρά σε λίγες σφαίρες, απαιτώ ένα μέρος τους κι εγώ».

την οποία δεν είστε ικανοί. Εφόσον θέλησαν να με αφήσουν να ζήσω, ξεκινώ και πάλι τον αγώνα.

Υ.Γ. Υποσχέθηκα στον Macé ότι η εκδίκηση θα έπεφτε πάνω του γιατί αυτή η άθλια γυναίκα (η κυρία Leroy) καταστράφηκε από τις υποσχέσεις του, οπότε το να χρησιμοποιηθεί στη δίκη του ως μάρτυρας κατηγορίας είναι Δικαιοσύνη.

Εκτός από την οικογένεια Fontaine, πρέπει να πάμε ως μάρτυρες:

Στην κυρία Wackan, οδός Strasbourg 1g ή 19 (δεν μπόρεσα να διακρίνω)

Στον κύριο Dipier (παλιά οδός Pontmorency)

Στις κυρίες Humbacher.

Όλα αυτά τα πρόσωπα κρατήθηκαν στο Σωφρονιστήριο των Βερσαλλιών.

Τα γράμματα της κυρίας Leroy προς τον Macé θα δημοσιευτούν από το πρόσωπο που τα έχει.

(L.M.)

[92]

Προς τους φίλους μας.

Φίλοι μου,

Με ρωτάτε ποια είναι τα γράμματα για τα οποία έγινε λόγος στο κατηγορητήριο.

Να τα, θεώρησα ότι δεν έπρεπε να ζητήσω την ανάγνωσή τους, αφού ήταν πολύ αργά, εφόσον όμως το επιθυμείτε, σας τα στέλνω. Θα δείτε σ' αυτά τις προσπάθειες που έκανα για να εμποδίσω το ανεπανόρθωτο.

Στη δίκη μου, καθώς παρακολουθούσα αυτό για το οποίο μας κατηγορούν, συγκριτικά με αυτό που θέλαμε, η απόσταση ήταν τόσο ασύλληπτη που δεν μπόρεσα παρά να τους φωνάξω, σκοτώστε με, αλλιώς είστε δειλοί.

Καλή αντάμωση ή αντίο.

Φίλοι, ζήτω η Δημοκρατία.

Louise Michel.

Βερσαλλίες, 20 Δεκεμβρίου 1871.

Για να βρείτε τι υπάρχει μέσα να δημοσιεύσετε, το αντέγραψα. Να προσέξετε τα λάθη. Δεν γράφω πια εγώ η ίδια.

Μου φαίνεται ότι αρχίζοντας από αυτό το γράμμα, θα μπορούσαμε να δημοσιεύσουμε αυτό που θα θέλαμε χωρίς να αναλάβει άλλος την ευθύνη εκτός από μένα.

[93]

Κρατητήριο των Βερσαλλιών, 20 Δεκεμβρίου 1871

Κύριε συντάκτη,

Για μας που δεν διαβάζουμε εφημερίδες, μόνο κάποια ονόματα και κάποια μεγάλα γεγονότα φτάνουν στη φυλακή μας. Έτσι, ξέρουμε σίγουρα τα ονόματα των δικαστών, κάποιες καταδίκες και μία μοναδική εφημερίδα, τη δική σας. Είναι σωστό, θα λέγαμε. Σας στέλνω ως ευχαριστία μερικά έντυπα, τα οποία μπορείτε να κάνετε ό,τι θελήσετε.

Πείτε, σας παρακαλούμε, στους αναγνώστες σας ότι οι φυλακισμένες του κράτους χαιρετούν εγκάρδια τους φίλους τους και ότι δεν ασχολούνται με τους εχθρούς τους. Πείτε τους ότι εκείνες που συνελήφθησαν κατά τύχη υποφέρουν χωρίς να διαμαρτύρονται, περιμένοντας μια όψιμη δικαιοσύνη και ότι αυτές (λίγες στον αριθμό) που ανήκουν στην επανάσταση, όσο πιο πολύ αυτή συκοφαντείται, τόσο περισσότερο τη σέβονται.

Louise Michel,

20 Δεκεμβρίου 1871.

[94]

Δεκέμβριος 1871

Πάτερ,

Θα σας παραδώσω αύριο, μαζί με το υπόλοιπο των εγγράφων μου, κάποιες δηλώσεις που θα παραδώσετε στον Marchand, σε περίπτωση που τις χρειαστεί κάποια καημένη γυναίκα. Ομοίως και για τον Laviolette. Να τις παραδώσετε στον ίδιο, όταν μπορέσετε.

Συγχωρέστε με για όλα αυτά που σας φορτώνω.

Σας ευχαριστώ με όλη μου την ψυχή.

Louise Michel.

Πάτερ,

Ορίστε οι δηλώσεις που θα μπορούσαν να φανούν χρήσιμες. Σας τις παραδίδω για τον κύριο Marchand, όταν θα περάσετε από το νούμερο 24 της οδού Chancellerie. Δεν πάει κάθε μέρα στο Δικαστικό Μέγαρο.

Συγχωρέστε με. Τα υπόλοιπα έγγραφα που θα σας αφήσω θα είναι πιο τακτοποιημένα, αν έχω χρόνο.

Δεν θέλω όμως να παραλείψω κανένα καθήκον.

Σας απευθύνω τα σέβη μου.

Louise Michel.

Προσωπικό.

Πάτερ,

Στην περίπτωση που θα χρειαστείτε δυο επίσημα λόγια για την εφημερίδα, ορίστε, αυτά είναι για σας. Ο Ferré είχε δίκιο να μου συστήνει να κάνω κουράγιο. Για πρώτη φορά, αισθάνομαι αυτή τη στιγμή στο βάθος της καρδιάς μου ότι δεν είμαι πια αντάξια ούτε της υπόθεσης, ούτε του ίδιου. Ν' ακούω κάθε μέρα να χτυπάει επτά η ώρα το πρωί, ν' ακούω μέσα στη νύχτα να χτυπάει δύο και να σκέφτομαι ότι τον ξυπνούσαν, γεμάτο ευφυΐα και θάρρος, για να τον δολοφονήσουν, είναι αβάσταχτο. Μην νομίζετε, ωστόσο, ότι φαίνομαι αδύναμη, όχι ποτέ. Όμως το να ζω έτσι είναι ένα βάσανο στο οποίο θα είχα ήδη υποκύψει, αν δεν υπήρχε το καθήκον που με διατάζει να μείνω όρθια.

Σας ευχαριστώ, δεν θα σας ξεχάσω ποτέ.

Louise Michel.

Υ.Γ. Εάν τύχει και φύγω κάποια νύχτα χωρίς να σας δω, να πάτε, σας παρακαλώ, στο σπίτι του ξάδερφού μου Galès, οδός Saint-Honoré 148 ή να του γράψετε, ώστε να γράψει¹⁵³ στη μαμά ότι η αμνηστία είναι πιθανή από μέρα σε μέρα και να την κάνει να καταλάβει καλά ότι οι αλληλογραφίες είναι δύσκολες. Και όταν δεν θα μπορώ να γράφω, σας παρακαλώ, να την κάνετε πάντα να πιστεύει πως

¹⁵³ Νομίζουμε ότι το πρόσωπο που δακτυλογράφησε το γράμμα, δυσκολεύτηκε να διαβάσει την γραφή της L.M. Είναι πιο πιθανό να έγραφε να την «κάνει να πιστέψει» παρά να «γράψει».

έχετε νέα μου και πως είμαι καλά στην υγεία μου. Εάν τύχει και ξαναγυρίσω, πρέπει να την ξαναδώ.

Όσο για τα έγγραφα, σας τα αφήνω ώστε να κάνετε γι' αυτό που σας είπα ό,τι θα έκανα και εγώ η ίδια. ΜΕ ΞΕΡΕΤΕ.

Να μας σκέφτεστε καμιά φορά.

Δεκέμβριος 1871.

[97]

Στους νεκρούς.

Όλοι μιλούν για τον Rossel. Πριν από την αναχώρησή μου, θέλω να χαιρετήσω τους τάφους των δύο άλλων συντρόφων που έχουν σήμερα ξεχάσει, όπως ξεχασαν τότε να τους ζητήσουν.

Κατ' αρχήν, ο Bourgeois, για τον οποίο δεν ξέρω τίποτα άλλο εκτός απ' το ότι ήταν ορφανός και πέθανε γενναία και, ύστερα, ο Ferré, ο αδερφός μου στα όπλα. Δεν θα μιλήσω για τη στάση του κατά τη διάρκεια της Πολιορκίας, ούτε ως μέλους της Κομμούνας. Δεν θα πω για τους αξιωματικούς που έσωσε στις 18 Μαρτίου. Ο χρόνος θα το δείξει, θέλω όμως να του πω ότι είμαστε περήφανοι για σας και θέλουμε να έχουμε την τύχη σας, γιατί πεθάνατε για τη δημόσια υπόθεση και δεν θα δείτε να επιστρέφει ο άνθρωπος του Δεκεμβρίου.

Louise Michel.

[98]

Δεκέμβριος 1871, Βερσαλλίες.

Προς τη Marianne Michel

Αγαπημένη μου μαμά.

Σε εκλιπαρώ, μη βασανίζεσαι. Να φροντίζεις τον εαυτό σου, ώστε να σε ξαναβρώ γιατί εγώ που τα αντέχω όλα, αυτό δεν θα το άντεχα.

Ξέρεις πόσο σ' αγαπώ, έχω περισσότερο κουράγιο απ' ό,τι χρειάζεται για όλα τα υπόλοιπα. Μην αποθαρρύνεσαι, το ξέρεις πως όλα αυτά δεν θα κρατήσουν για πολύ. Να ελπίζεις λοιπόν κυρίως ότι θα σε ξαναβρώ.

Δεν πάω μακριά⁵⁴, θα είμαι καλά. Οι αλληλογραφίες όμως είναι δύσκολες. Θα έχεις πάντα νέα μου και όταν δεν θα μπορώ να σου στέλνω εύκολα, θα τα μαθαίνεις από τον ιερέα των Βερσαλλιών, για τον οποίο θα είναι πιο εύκολο. Να τον ευχαριστήσεις από μέρους μου, κυρίως αν καταφέρει να σε κάνει να φροντίζεις τον εαυτό σου ώστε να σε ξαναβρώ.

Σας φιλώ και σας αγαπώ με όλη μου την ψυχή και εσένα, σου συνιστώ και πάλι να κάνεις κουράγιο. Σκέψου αυτούς που τα παιδιά τους είναι νεκρά, εγώ θα ξαναγουρίσω.

Louise.

⁵⁴ Μεταφέρθηκε στην Auberive, στην Haute-Marne.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

(i)

Ο *Enjolras* ήταν ένας από τους χαρακτήρες του βιβλίου *Οι Άθλιοι* του Victor Hugo και, συγκεκριμένα, ο γοητευτικός και χαρισματικός ηγέτης μιας επαναστατικής ομάδας. Στις επιστολές που διαβάζουμε εδώ, η Louise Michel δεν χρησιμοποιεί πολύ συχνά το ψευδώνυμο αυτό αλλά σε ορισμένα γράμματα υπογράφει και με τις δύο υπογραφές.

(ii)

Ας πούμε επεξηγηματικά ότι η Louise Michel είχε προφανώς απευθύνει στην κυρία Simon αίτημα για χορήγηση άδειας κυκλοφορίας προκειμένου να πάει ως επιθεωρήτρια στο διαμέρισμα του Seine-et-Marne.

(iii)

Ο Juan de Torquemada, ισπανός καρδινάλιος και θεολόγος, είχε ορισθεί επικεφαλής της υπηρεσίας για τη διαφύλαξη της ορθότητας του δόγματος υπό τον πάπα Ευγένιο Δ' και είχε ανακηρυχθεί επίσημα «υπερασπιστής της πίστης». Η Louise Michel στο γράμμα αυτό ειρωνεύεται σκληρά τις μοναχές που ήταν υπεύθυνες για τη λειτουργία των οικοτροφείων, αποκαλώντας τις «κόρες του Torquemada», επιτίθεται ανοιχτά στη νοοτροπία τους και καταγγέλλει τη συμπεριφορά τους.

(iv)

Το περιεχόμενο του γράμματος αυτού δεν γίνεται εύκολα κατανοητό. Πρόκειται για μια επιστολή που παραθέτει η ίδια η Louise Michel και στο βιβλίο της *La Commune* και εξηγεί ότι την έστειλε προκειμένου να απομακρύνει από το πεδίο των συγκρούσεων «έναν ανθρωπάκο που ήρθε μόνο και μόνο για να ανησυχήσει τη νεαρή γυναίκα που είχε μόλις παντρευτεί». «Ήταν τόσο ο φόβος του που δεν τον ξαναείδαμε ποτέ», καταλήγει. Στην πραγματικότητα, αναφέρει αυτό το περιστατικό ακριβώς για να τονίσει πόσο θαρραλέοι ήταν οι στρατιώτες της Κομμούνας στο σύνολό τους. Ο Eudes ήταν γενικός επιθεωρητής των Δυνάμεων της αριστερής όχθης και η Louise Michel τον γνώριζε πολύ καλά, αφού είχε παντρευτεί την παλιά της μαθήτριά και μετέπειτα βοηθό της Victorine Louvet.

(v)

Ο Eugène Varlin ήταν εργάτης βιβλιοδετείου, υποψήφιος για την Α΄ Διεθνή και εκλεγμένο μέλος της Κομμούνας του Παρισιού. Τουφεκίστηκε στις 28 Μαΐου 1871 στη Μονμάρτρη. Κάποιοι, όπως ο Edith Thomas, αναφέρουν ότι ήταν πιθανό ορισμένοι αξιωματούχοι της Κομμούνας να αρνούταν να δώσουν τρόφιμα σε μια γυναίκα από μισογυνισμό. Ωστόσο, ο Varlin επιβεβαίωσε με γράμμα του, στις 3 Μαΐου, το δικαίωμα της Louise Michel στην παροχή τροφίμων.

(vi)

Ο Jules Simon, καθηγητής φιλοσοφίας στη Σορβόννη, υπήρξε θεωρητικός του Ριζοσπαστικού κόμματος και διετέλεσε πρωθυπουργός την περίοδο 1876-1877. Αντιτάχθηκε στο πραξικόπημα του Ναπολέοντα Γ΄ το 1851, όμως αργότερα δέχτηκε τελικά να δώσει τον απαραίτητο όρκο νομιμοφροσύνης στο καθεστώς της Αυτοκρατορίας, γεγονός που του εξασφάλισε την εκλογή του στη Νομοθετική Συνέλευση το 1863. Συμμετείχε και στην Κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας και στις 18 Φεβρουαρίου 1871 ανέλαβε το Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Καλών Τεχνών στην κυβέρνηση Έκτακτης Ανάγκης του Thiers. Μαζί με τους Jules Favre και Jules Ferry -οι δύο άλλοι Jules που αναφέρονται παρακάτω- πρόδωσαν πράγματι τις ελπίδες του γαλλικού λαού με τη στάση τους.

(vii)

Ο Théophile Ferré γεννήθηκε το 1845 στο Παρίσι. Υποστήριξε την πολιτική θεωρία του Blanqui και αναδείχτηκε σε ηγετική μορφή της Κομμούνας. Κατά την πολιορκία του Παρισιού από τους Πρώσους υπήρξε μέλος της Επιτροπής επαγρύπνησης της Μονμάρτρης και αργότερα έγινε μέλος της Επιτροπής Κοινής Σωτηρίας και αντιπρόσωπος της Μονμάρτρης αρχικά, έπειτα αντιεισαγγελέας της Κομμούνας και τέλος, για σύντομο χρονικό διάστημα, αντιπρόσωπος της αστυνομικής δύναμης των κομμουνάριων. Ας υπενθυμίσουμε ότι ο Ferré υπέγραψε το κύριο μέρος των εκτελεστικών διαταγών που εξέδωσε η Κομμούνα. Εκτελέστηκε στις 28 Νοεμβρίου 1871 στο Satory, στα περίχωρα της γαλλικής πρωτεύουσας.

(viii)

«Θα μπορούσα να πιστέψω ότι χάνεται για μια δεύτερη φορά η υπόθεση χωρίς αυτό...» Διευκρινίζεται ότι το «χωρίς αυτό» παραπέμπει σημασιολογικά στον ίδιο τον Th. Ferré.

Στη μετάφραση αποδίδεται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο αντί να χρησιμοποιηθεί το πιο επεξηγηματικό νοηματικά «χωρίς εσάς», λαμβάνοντας υπόψη ότι ενδεχομένως σκόπιμα (λόγω της γνωστής συστολής της) να επιλέγει να εκφραστεί έτσι η Louise Michel στην επιστολή της. Η επιλογή αυτή δεν μπορούσε παρά να γίνει σεβαστή.

(ix)

Πρόκειται για τους Tiberius Sempronius Gracchus και Caius Sempronius Gracchus ή αλλιώς τους αδερφούς Γράκχους, όπως είναι γνωστοί στα ελληνικά. Επιχείρησαν να πραγματοποιήσουν στη Ρώμη μια αγροτική μεταρρύθμιση. Ωστόσο, έπεσαν θύματα της αντίδρασης των μεγαλογαιοκτημόνων και σφαγιάστηκαν και οι δύο.

Ο Βρούτος (Marcus Junius Brutus) δεν είναι άλλος από τον γνωστό συνωμότη της δολοφονίας του Καίσαρα, ο οποίος αργότερα αυτοκτόνησε.

(x)

Louis Auguste Blanqui ή αλλιώς "*l' enfermé*", δηλαδή «ο έγκλειστος», χαρακτηρισμός που του απέδωσαν εξαιτίας των 33 χρόνων που παρέμεινε συνολικά εγκάθειρκτος υπό τις κατηγορίες του Κράτους. Γεννήθηκε το 1805 και πέθανε το 1881. Είχε ήδη αρχίσει ν' αναπτύσσει την πολιτική του δράση από το 1830. Έγραψε μελέτες για την πολιτική οικονομία και τον σοσιαλισμό και υποστήριζε ανέκαθεν ότι για να επιβληθεί λαϊκή κυβέρνηση ήταν απόλυτα αναγκαίο να προηγηθεί ο σχηματισμός εξαιρετικά πειθαρχημένων ομάδων συνωμοτών. Η μόνιμη τάση του προς τις συνωμοτικές οργανώσεις, τις οποίες ίδρυε και ονόμαζε *εταιρείες*, καθώς και οι πρακτικές τους, του στοίχησαν αρκετές φορές την καταδίκη του. Δυο λόγια για τη δράση του κατά τη διάρκεια της ιστορικής συγκυρίας που εξετάζουμε. Το 1870 επέστρεψε στο Παρίσι και όταν ο πρωσικός στρατός άρχισε να προελαύνει προς την πόλη, ίδρυσε λέσχη και εφημερίδα με τον τίτλο "*La Patrie en danger*" («Η Πατρίδα σε κίνδυνο», από το γνωστό σύνθημα των Ιακωβίνων κατά τη Γαλλική Επανάσταση). Στις 31 Οκτωβρίου 1870 και στις 22 Ιανουαρίου 1871, οι μπλανκιστές επιχειρήσαν ανεπιτυχώς να ανατρέψουν την κυβέρνηση. Γι' αυτό τον λόγο, στις 17 Μαρτίου 1871 (μία ημέρα πριν από την ανακήρυξη της Κομμούνας), ο Blanqui συνελήφθη υπό το καθεστώς των συντηρητικών. Κατά τη διάρκεια της Κομμούνας εξελέγη πρόεδρος της, αλλά ο Thiers αρνήθηκε την αποφυλάκισή του. Η απελευθέρωσή του έγινε αντικείμενο διαπραγματεύσεων μεταξύ των Βερσαλλιέρων και των κομμουνόριων, όταν ο αρχιεπίσκοπος του Παρισιού, καθώς και άλλοι κληρικοί και αξιωματούχοι, βρέθηκαν όμηροι στα χέρια των εξεγερμένων.

Έμεινε στη φυλακή μέχρι τον Απρίλιο του 1879 οπότε και έλαβε χάρη, έχοντας προηγουμένως εκλεγεί βουλευτής και παρά την ακύρωση της εκλογής του. Γενικά, θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο ΒλανQUI ως πολιτική προσωπικότητα έγινε σύμβολο και λατρεύτηκε από πλήθος κόσμου.

(xi)

Georges Clemenceau: (1841-1929) Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας ήταν δήμαρχος του 18ου διαμερίσματος. Ως βουλευτής στην Εθνοσυνέλευση προτείνει τη συμφιλίωση και επιδιώκει το Παρίσι να επιστρέψει στη «νομιμότητα». Είχε δηλώσει ότι «το Παρίσι δεν έχει το δικαίωμα να εξεγείρεται εναντίον της Γαλλίας». Μετά την Κομμούνα, αποκτά και πάλι έδρα στην Εθνοσυνέλευση (1876). Εμπλέκεται στο σκάνδαλο του Παναμά. Δημοσιεύει το «Κατηγορώ» του Zola στην εφημερίδα *L' Aurore*. Το 1906, ως υπουργός Εσωτερικών, θέτει σε εφαρμογή τον διαχωρισμό Εκκλησίας και Κράτους, καταργεί όμως αυστηρά τις απεργίες. Την περίοδο 1917-20 διατελεί πρωθυπουργός της Γαλλίας. Υπήρξε φίλος της Louise Michel, παρά τις πολιτικές τους διαφωνίες.

(xii)

Alexis Dardelles: Συνταγματάρχης του γενικού επιτελείου στρατού και διοικητής των ανακτόρων του Κεραμεικού υπό την Κομμούνα. Στις 6 Μαΐου συλλαμβάνεται από την επιτροπή Κοινής Σωτηρίας για «επαφές με τον εχθρό», κατηγορία αναληθής. Φυλακίζεται στο Mazas κι αργότερα απελευθερώνεται. Καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο στις 15 Ιουνίου 1872. Διέφυγε στο Λονδίνο.

(xiii)

Πρόκειται για τον γάλλο στρατιωτικό Pierre Cambronne, ο οποίος συνόδευσε τον Ναπολέοντα στο νησί Έλβα κατά τη διάρκεια της εξορίας του και έμεινε γνωστός στην ιστορία για το περίφημο «*Merde!*» που ξεστόμισε, όταν οι βρετανικές δυνάμεις ζήτησαν την παράδοση των γαλλικών στρατευμάτων στη μάχη του Βατερλώ.

(xiv)

Η λατινική αρίθμηση συνηθίζεται την εποχή εκείνη και το «Xbre» της ημερομηνίας αντιστοιχεί στο μήνα Δεκέμβριο. Ωστόσο, είναι αδύνατο το γράμμα αυτό να γράφτηκε πράγματι τον Δεκέμβριο, αφού ο Ferré εκτελέστηκε στις 28 Νοεμβρίου και η Louise Michel το έμαθε την επόμενη κιόλας μέρα. Γι' αυτό το λόγο, αφήνουμε την ημερομηνία όπως είναι και στο πρωτότυπο.

(xv)

Σ' αυτό το σημείο είναι απαραίτητη μια μικρή επεξήγηση, καθώς το νόημα του αποσπάσματος δεν είναι σαφές ούτε στο πρωτότυπο, ούτε στη μετάφραση. Πρόκειται για ένα τέχνασμα που επινόησε η Louise Michel για να εκφοβίσει την καταδότρια Marie Leroy. Εννοεί προφανώς ότι αυτή η φανταστική οργάνωση της αστυνομίας έχει ως στόχο να αποκαλύψει τους ψεύτες, τους οποίους και θα τιμωρήσει είτε ανήκουν στην Κομμούνα, είτε όχι.

(xvi)

"Badinguei" ήταν το ψευδώνυμο του Ναπολέοντα Γ'.

(xvii)

Μια εκτίμηση που θα μπορούσε να γίνει σχετικά με την αναφορά των ονομάτων αυτών είναι ότι η Louise Michel επικαλείται με ιδιαίτερα δηκτικό ύφος προσφιλή πρόσωπα του περιβάλλοντος του Ναπολέοντα Γ'. Eugénie ήταν το όνομα της γυναίκας του, της κόμισσας Ευγενίας δε Μοντίχο και ο Olivier πιθανόν να είναι ο Olivier Émile-Olivier που διορίστηκε πρωθυπουργός τον Ιανουάριο του 1870.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

- 29 Μαΐου 1830:** Γέννηση της Louise Michel στο Vroncourt-la-Côte (Haute-Marne), κόρης της Marianne Michel και αγνώστου πατρός.
- 1844:** Πεθαίνει ο Charles-Etienne Demahis, «παππούς» της Louise Michel.
- 1847:** Πεθαίνει ο Laurent Demahis, «πατέρας» της Louise Michel.
- 1850:** Πεθαίνει η Charlotte Demahis, «γιαγιά» της Louise Michel.
- 1851:** Σπουδές προετοιμασίας για το δίπλωμα δασκάλας στο οικοτροφείο Beths-Royer de Chaumont και ύστερα στο παρθεναγωγείο της Καρς Duval, στο Lagny (ή στη Jouarre). Δεν πετυχαίνει στις εξετάσεις το 1851 και το 1852 γίνεται δεκτή στις Βερσαλλίες. Συναντάει τον Victor Hugo.
- 1852:** Η Louise Michel ανοίγει ιδιωτικό σχολείο στην Audelancourt.
- 1854:** Ανοίγει σχολείο στο Clefmont.
- 1855:** Ανοίγει σχολείο στη Milières, μαζί με τη φίλη της Julie Longchamp.
- 1856:** Η Louise Michel εγκαταλείπει τη γενέτειρά της Haute-Marne και εγκαθίσταται στο Παρίσι ως δασκάλα στο οικοτροφείο της Καρς Vollier.
- 1861:** Δημοσιεύεται το έργο της *Lueurs dans l'ombre. Plus d'idiots, plus de fous*.
- 1862:** Γίνεται μέλος της «Ένωσης ποιητών».
- 1865:** Αγοράζει ένα «εξωτερικό» σχολείο στην οδό Cloys 5.
- 1868:** Ανοίγει σχολείο στην οδό Oudot 24, μαζί με την Καρ Roulin.
- 1869:** Γίνεται γραμματέας της «Ηθοπλαστικής Δημοκρατικής Εταιρείας που έχει ως στόχο να βοηθήσει τις εργάτριες να ζήσουν μέσω της εργασίας τους».
- 12 Ιανουαρίου 1870:** Παρευρίσκεται μαζί με άλλους εκατό ή διακόσιες χιλιάδες Παριζιάνους στην κηδεία του Victor Noir που δολοφονήθηκε από τον Pierre Bonaparte. Είναι οπλισμένη με ένα σιλέτο.
- 15 Αυγούστου 1870:** Αναλαμβάνει να παραδώσει στον στρατηγό Trochu την αίτηση για την απελευθέρωση των συλληφθέντων και καταδικασθέντων μπλανκιστών (ένας από τους οποίους ήταν και ο Eudes).
- 2 Σεπτεμβρίου 1870:** Πανωλεθρία στο Sedan.
- 4 Σεπτεμβρίου 1870:** Ανακήρυξη της Δημοκρατίας.
- 13-18 Σεπτεμβρίου 1870:** Η Louise Michel επισκέπτεται τον Victor Hugo.
- 2 Οκτωβρίου 1870:** Διαδήλωση αλληλεγγύης για το πολιορκημένο από τους Πρώσους Στρασβούργα. Γνωρίζει τον Théophile Ferré.
- 31 Οκτωβρίου 1870:** Διαδήλωση μπροστά στο Δημαρχείο που θα μπορούσε να είχε οδηγήσει στην Κομμούνα.
- Νοέμβριος 1870:** Εκλέγεται πρόεδρος της δημοκρατικής Επιτροπής Επαγρύπνησης

των γυναικών πολιτών του 18ου διαμερίσματος. Συχνάζει επίσης στην πολιτική λέσχη "La Patrie en danger".

1η Δεκεμβρίου 1870: Η Louise Michel συλλαμβάνεται σε διαδήλωση γυναικών και κρατείται για δύο μέρες.

22 Ιανουαρίου 1871: Διαδήλωση μπροστά στο Δημαρχείο. Οι χωροφύλακες πυροβολούν στο πλήθος. Η Louise Michel, ντυμένη εθνοφρουρός, απαντά στα πυρά.

18 Μαρτίου 1871: Η Louise Michel δίνει το σήμα συναγερμού, όταν ο στρατός του Thiers επιχειρεί να πάρει τα κανόνια από τον λόφο της Μονμάρτρης. Η λαϊκή εξέγερση είναι νικηφόρα σε όλο το Παρίσι. Λίγες μέρες αργότερα, η Louise Michel, μεταμφιεσμένη, πάει στις Βερσαλλίες.

28 Μαρτίου 1871: Ανακήρυξη της Κομμούνας.

3 Απριλίου 1871: Οι Βερσαλλιέροι επιτίθενται στο Παρίσι. Η Louise Michel, ντυμένη εθνοφρουρός, μάχεται στα οχυρώματα, κυρίως στο οχυρό του Issy, στον σιδηροδρομικό σταθμό του Clamart και στο Neuilly. Βρίσκεται στο 61ο τάγμα πεζικού της Μονμάρτρης. Η γενναϊότητά της επισημαίνεται στη *Journal officiel* της 10ης Απριλίου. Είναι επίσης τραυματιοφόρας.

22-28 Μαΐου 1871: Ματωμένη Εβδομάδα. Η Louise Michel συγκρούεται στο νεκροταφείο της Μονμάρτρης, ύστερα κρατάει για καιρό το οδόφραγμα του Chaussée Clignancourt. Θα παραδοθεί στις Βερσαλλίες με αντάλλαγμα την απελευθέρωση της ήδη φυλακισμένης μητέρας της.

24 Μαΐου 1871: Η Louise Michel εγκλείεται στη φυλακή του Satory, έπειτα στη φυλακή της Chantiers των Βερσαλλιών και στις 15 Ιουνίου στο σωφρονιστήριο των Βερσαλλιών.

28 Ιουνίου 1871: Πρώτη ανάκριση ενώπιον του 4ου στρατοδικείου.

2 Σεπτεμβρίου 1871: Ο Théophile Ferré, αντιπρόσωπος της Μονμάρτρης, καταδικάζεται σε θάνατο.

19 Σεπτεμβρίου 1871: Δεύτερη ανάκριση της Louise Michel.

11 Νοεμβρίου 1871: Μεταφέρεται στη φυλακή του Arras.

28 Νοεμβρίου 1871: Εκτέλεση του Théophile Ferré.

29 Νοεμβρίου 1871: Η Louise Michel επιστρέφει στις Βερσαλλίες.

16 Δεκεμβρίου 1871: Η Louise Michel παρουσιάζεται ενώπιον του 4ου στρατοδικείου. Διεκδικεί τον θάνατο. Καταδικάζεται σε δια βίου εκτοπισμό σε κάποια φυλακή- οχυρό.

21 Δεκεμβρίου 1871: Μεταφέρεται στη φυλακή της Auberive.

1872: Δημοσιεύεται το *Livre du jour de l'an*, παραμύθια και θρύλοι για παιδιά.

24 Αυγούστου 1873: Αναχώρηση από την Auberive.

28 Αυγούστου 1873: Επιβιβάζεται μαζί με τον Rochefort στο πλοίο Βιργινία με προορισμό τη Νέα Καληδονία.

10 Δεκεμβρίου 1873: Αφίξη στη Νουμέα και εγκατάσταση στο Numbo, στο νησί Ducos.

Μάιος 1875: Μεταφορά της Louise Michel, καθώς και άλλων εξόριστων γυναικών, από το Numbo στον Δυτικό κόλπο.

Ιούνιος 1878-Απρίλιος 1879: Εξέγερση των ιθαγενών.

Αρχές του 1879: Η Louise Michel εγκαθίσταται στη Νουμέα ως δασκάλα.

16 Οκτωβρίου 1879: Μείωση της ποινής της. Η Louise Michel την αρνείται.

11 Ιουλίου 1880: Γενική αμνηστία των εξόριστων και αναχώρηση της Louise Michel μέσω Μελβούρνης.

9 Νοεμβρίου 1880: Θριαμβευτική άφιξη στο σιδηροδρομικό σταθμό Saint-Lazare (μέσω Αγγλίας).

21 Νοεμβρίου 1880: Μεγαλειώδης διάλεξη στο Elysée-Monmartre, η πρώτη ανάμεσα σε εκατοντάδες άλλες.

4 Ιανουαρίου 1881: Εκφωνεί τον επικήδειο λόγο του Blanqui.

Ιούλιος 1881: Παρευρίσκεται στο διεθνές αναρχικό συνέδριο του Λονδίνου.

18 Ιανουαρίου 1882: Καταδικάζεται σε 15 μέρες φυλάκιση για περιύβριση Αρχής.

26 Φεβρουαρίου 1882: Πεθαίνει η Marie Ferré.

1882: Δημοσιεύεται το *La Misère, Les Méprisées* (όμως δεν παραδέχεται ότι έχει γράψει αυτό το μυθιστόρημα) και το *Le Gars Yvon*.

9 Μαρτίου 1883: Ηγείται, μαζί με τον Emile Pouget, της διαδήλωσης των ανέργων από την πλατεία των Invalides, κατά τη διάρκεια της οποίας λεηλατούνται διάφοροι φούρνοι. Εκδίδεται ένταλμα για τη σύλληψή της.

30 Μαρτίου 1883: Η Louise Michel συλλαμβάνεται για τη συμμετοχή της στη διαδήλωση αυτή.

1η Απριλίου 1883: Εγκλείεται στη φυλακή Saint-Lazare.

23 Ιουνίου 1883: Καταδικάζεται σε έξι χρόνια κάθειρξη και σε δέκα επιπλέον χρόνια επιτήρηση.

15 Ιουλίου 1883: Μεταφέρεται στη φυλακή του Clermont-de-l'Oise.

1883: Δημοσιεύονται τα *Le Bâtard impérial* και *La Fille du peuple*.

1884: Δημοσιεύεται το *Contes et légendes*.

3 Ιανουαρίου 1885: Πεθαίνει η Marianne Michel, μητέρα της Louise Michel. Η Louise Michel μεταφέρεται στο Saint-Lazare.

1885: Δημοσιεύεται το *Légendes et chants de gestes canaques*.

Ιανουάριος 1886: Αποφυλακίζεται και εγκαθίσταται στην οδό Victor Hugo 89, στο

Levallois.

3 Ιουνίου 1886: Συζήτηση στο θέατρο του Château d'eau, μαζί με τους Jules Guesde, Lafargue και Susini. Η παρέμβαση αυτή θα της στοιχίσει την καταδίκη της σε τέσσερις μήνες φυλάκιση, στις 14 Αυγούστου 1886.

Νοέμβριος 1886: Μείωση της ποινής.

1886: Δημοσιεύονται τα *Les Microbes humains* και *Mémoires*.

1887: Δημοσιεύεται το *L'Ère nouvelle, Pensée dernière*, αναμνήσεις από την Καληδονία.

22 Ιανουαρίου 1888: Ο Pierre Lucas πυροβολεί δύο φορές με περίστροφο τη Louise Michel, κατά τη διάρκεια διάλεξής της στην Ηαννε. Τραυματίζεται στο κεφάλι αλλά αρνείται να καταθέσει αγωγή εναντίον του άντρα που της επιτέθηκε.

1888: Δημοσιεύονται τα *Le Coq rouge, Lectures encyclopédiques par cycles attractifs, Le Monde nouveau, Les Crimes de l'époque*.

30 Απριλίου 1890: Πραγματοποιεί ομιλίες στο Saint-Etienne και στη Vienne για να προετοιμάσει μια μεγαλειώδη διαδήλωση την 1η Μάη. Συλλαμβάνεται και φυλακίζεται στη Vienne.

1 Μαΐου 1890: Αρνείται την προσωρινή αποφυλάκισή της επειδή δεν υπερλαμβάνει τους συγκατηγορούμενούς της και σπάει τα πάντα μέσα στο κελί της.

2 Ιουνίου 1890: Ο γιατρός που την εξέτασε την χαρακτηρίζει ψυχικά ασθενή και απαιτεί τον εγκλεισμό της σε φρενοκομείο. Ωστόσο, απελευθερώνεται και επιστρέφει στο Παρίσι.

29 Ιουλίου 1890: Η Louise Michel αυτοεξορίζεται στο Λονδίνο, όπου θα ζήσει με τη Charlotte Vauvelle.

1890: Δημοσιεύεται το *Prise de possession*.

1893: Ψηφίζονται οι «εκδικητικοί νόμοι» ύστερα από τις δολοφονικές επιθέσεις αναρχικών, μία από τις οποίες ήταν και η τοποθέτηση βόμβας από τον Vaillant στη Βουλή.

12 Φεβρουαρίου 1894: Απόπειρα δολοφονίας του Emile Henry.

1894: Δημοσιεύεται το *A travers la vie*, ποιήματα.

Σεπτέμβριος 1895: Επιστροφή στο Παρίσι και πολλαπλές συναντήσεις με τον Sébastien Faure.

Μάρτιος 1896: Ταξίδι στην Ολλανδία και σειρά διαλέξεων με τον Sébastien Faure.

18 Ιουνίου 1896: Αναχωρεί και πάλι για το Λονδίνο και ταξιδεύει στη Σκωτία.

27 Ιουλίου 1896: Διεθνές σοσιαλιστικό συνέδριο στο Λονδίνο. Η Louise Michel παρακολουθεί τη ρήξη ανάμεσα σε αναρχικούς και σοσιαλιστές.

1897: Σειρά διαλέξεων με τον Faure.

- 16 Σεπτεμβρίου 1897:** Συλλαμβάνεται στο Βέλγιο και απελευνεται.
- 15 Νοεμβρίου 1897:** Αναχωρεί και πάλι για το Λονδίνο και επιστρέφει σχετικά σύντομα στο Παρίσι.
- 15 Φεβρουαρίου 1898:** Η Louise Michel ξαναφεύγει για το Λονδίνο. Η Γαλλία διχάζεται από την υπόθεση Dreyfus.
- 20 Μαΐου 1898:** Επιστρέφει στο Παρίσι κι έπειτα ξαναφεύγει για Λονδίνο.
- 1898:** Δημοσιεύεται το *La Commune*.
- Τέλη του 1899:** Ξανάρχεται στο Παρίσι.
- 23 Δεκεμβρίου 1899:** Αναχωρεί και πάλι για το Λονδίνο.
- 17 Οκτωβρίου 1900:** Επιστρέφει στο Παρίσι.
- Φεβρουάριος 1902:** Αρρωσταίνει σοβαρά από πνευμονία που παραλίγο να της στοιχίσει τη ζωή της.
- 15 Μαΐου 1902:** Επιστρέφει στο Παρίσι και πραγματοποιεί διαλέξεις μαζί με τον Janvion σε όλη τη Γαλλία.
- 1903:** Προσχωρεί στη στοά "Droit humain" (ελευθεροτεκτονισμός). Διαλέξεις σε όλη τη Γαλλία (συνοδευόμενη από τον Ernest Girault) που διακόπτονται στις 22 Οκτωβρίου εξαιτίας σοβαρής της αρρώστιας.
- 27 Οκτωβρίου 1903:** Αναχωρεί για το Λονδίνο.
- Φεβρουάριος 1904:** Διαλέξεις στη Γαλλία μαζί με τον αναρχικό Girault.
- 20 Μαρτίου 1904:** Αρρωσταίνει σοβαρά στην Τουίλον από λοιμώδη πνευμονία.
- 11 Μαΐου 1904:** Επιστρέφει στο Παρίσι.
- 16 Μαΐου 1904:** Συντάσσει τη διαθήκη της.
- 20 Μαΐου 1904:** Δίνει διάλεξη στο Hôtel des Sociétés savantes για να διηγηθεί την εμπειρία από τη φευγαλέα επαφή της με το θάνατο και ξεκινάει και πάλι την περιοδεία της.
- Τέλη του 1904:** Ταξιδεύει στην Αλγερία.
- 5 Ιανουαρίου 1905:** Άρρωση καθώς είναι, δεν μπορεί να εγκαταλείψει το δωμάτιο του ξενοδοχείου Oasis όπου διαμένει, στη Μασσαλία.
- 9 Ιανουαρίου 1905:** Πεθαίνει η Louise Michel.
- 21 Ιανουαρίου 1905:** Ταφή στο νεκροταφείο του Levallois, την οποία παρακολουθούν 120.000 άτομα.

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ LOUISE MICHEL

Έργα της Louise Michel που δημοσιεύτηκαν κατά τη διάρκεια της ζωής της

- Lueurs dans l'ombre. Plus d'idiots. Plus de fous*, Imp. A.E.Rochette, Paris 1861.
- Le Livre du jour de l'An, historiettes, contes et légendes pour enfants*, Librairie d'enfance et d'adolescence, επιμ. J. Brare, 6 place Saint-Michel et 20 rue de l'Hirondelle, Paris 1872.
- La Grève dernière*. Νουβέλα, τα έσοδα από την πώλησή της διατέθηκαν στους απεργούς της Villefranche και στην προπαγάνδα του επαναστατικού κόμματος. Imp. tyrographique A. Pastel, Lyon 1881.
- La Misère* (σε συνεργασία με τον Jean Guétre), μεγάλο μυθιστόρημα των παριζιάνικων ηθών, εικονογράφηση L. Tinayre και χαρακτικά J. Tinayre. Librairie Arthème Fayard, Paris 1882.
- Le Gars Yvon, légende bretonne*, Imp. Adolphe Reiff, 9 place du Collège de France, Paris 1882.
- Nadine*. Θεατρικό, Paris 1882.
- Le Bâtard impérial* (σε συνεργασία με τον Jean Winter), Librairie nationale, Paris 1883.
- La Fille du peuple* (σε συνεργασία με τον Adolphe Grippa), Librairie nationale, Paris 1883. Νουβέλα ή δράμα σε 5 πράξεις.
- Les Paysans*, με τον Emile Gautier, επιμ. A. Cubillot, εικονογράφηση H. Chapuis και L. Bouton, Paris (1883 ή 1886).
- Contes et légendes pour les enfants*, εικονογραφημένο από τη συγγραφέα, με πρόλογο του Henri Rochefort, Kéna et Cie, 7 rue Berthollet, Paris 1884.
- Légendes et Chants de gestes canaques*, εικονογραφημένο από τη συγγραφέα, Kéna, Paris 1885. Ένα μέρος του είχε ήδη δημοσιευτεί στη Νουμέα, στο Les Petites Affiches, τ. 74 - τ. 84, 6 Οκτωβρίου με 14 Δεκεμβρίου 1875.
- Les Microbes humains*, Dentu, Paris 1886.
- Mémoires*, F. Roy, Paris 1886. Επανάκδοση François Maspero, συλλογή "La Mémoire du peuple", Paris 1977. Το 1979, Petite collection Maspero. Επανάκδοση το 1997, εκδόσεις Sulliver.
- L'Ère nouvelle, Pensée dernière, souvenirs de Calédonie*, εικονογραφημένο από τη συγγραφέα, Librairie Socialiste Internationale Achille Le Roy, 145 bis rue Saint-Jacques, Paris 1887. Συλλογή "Bibliothèque ouvrière cosmopolite".
- Le Coq rouge*, δράμα σε 6 πράξεις και 8 εικόνες, Edinger, Paris 1888.
- Lectures encyclopédiques par cycles attractifs*, Bibliothèque laïque, 1 rue Thevenet,

Librairie d'éducation laïque, Paris 1888.

-*Le Monde nouveau*, Dentu, Paris 1888.

-*Les Crimes de l'époque*, νουβέλς. N. Blanpain, Bibliothèque du dimanche, Paris 1888.

Επανεκδόση Plasma, Paris 1980. Συλλογή "Les feuilles vives".

-*Prise de possession*, έκδοση της αναρχικής ομάδας του Saint-Denis (La Jeunesse libertaire), Saint-Denis 1890. Επανεκδόση S.L.I.M., 37 bd de Strasbourg, Paris 1947.

-*A travers la vie*, ποιήματα. Librairie Arthème Fayard, Paris 1894. Petite bibliothèque universelle de poche. Επανεκδόση (με 39 επιπλέον ποιήματα) υπό τον τίτλο *A travers la vie et la mort*, σε παρουσίαση των Daniel Armogathe και Marion Piper, François Maspero, 1982. Συλλογή "Actes et mémoires du peuple".

-*Le Rêve* στο *Inquisition et Antisémitisme. Résumé de l'Histoire juive. Commentaires sur le mouvement antisémite* του Constant Martin, Bureaux du Droit de Vivre, Paris 1898.

-*La Commune*, Stock, Paris 1898. Επανεκδόσεις από τον ίδιο εκδότη 1921, 1971 και 1978. Από τον Maspero, *La Commune, histoire et souvenirs*, 1970. Επανεκδόση La Découverte, 1999.

Έργα της Louise Michel που εκδόθηκαν μετά το θάνατό της

-*Le Claque-dents*, Dentu, Paris. Επανεκδόση Plasma, Paris 1980. Συλλογή "Les feuilles vives".

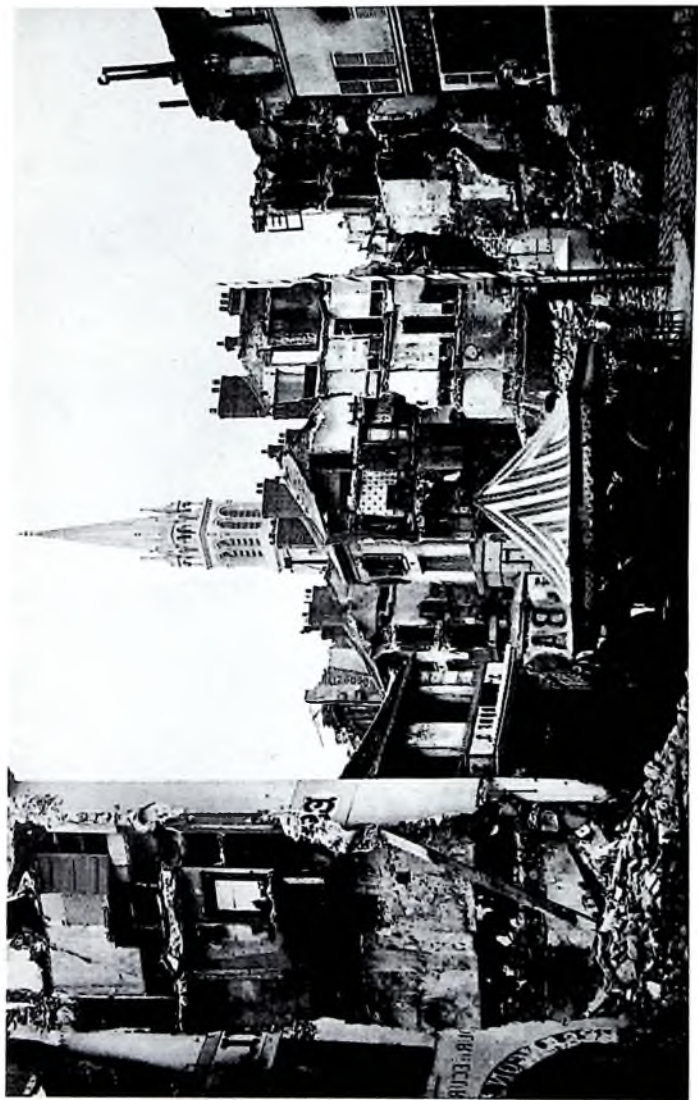
-*Souvenirs et aventures de ma vie*, La Découverte/ Maspero, 1983, σε παρουσίαση του Daniel Armogathe.

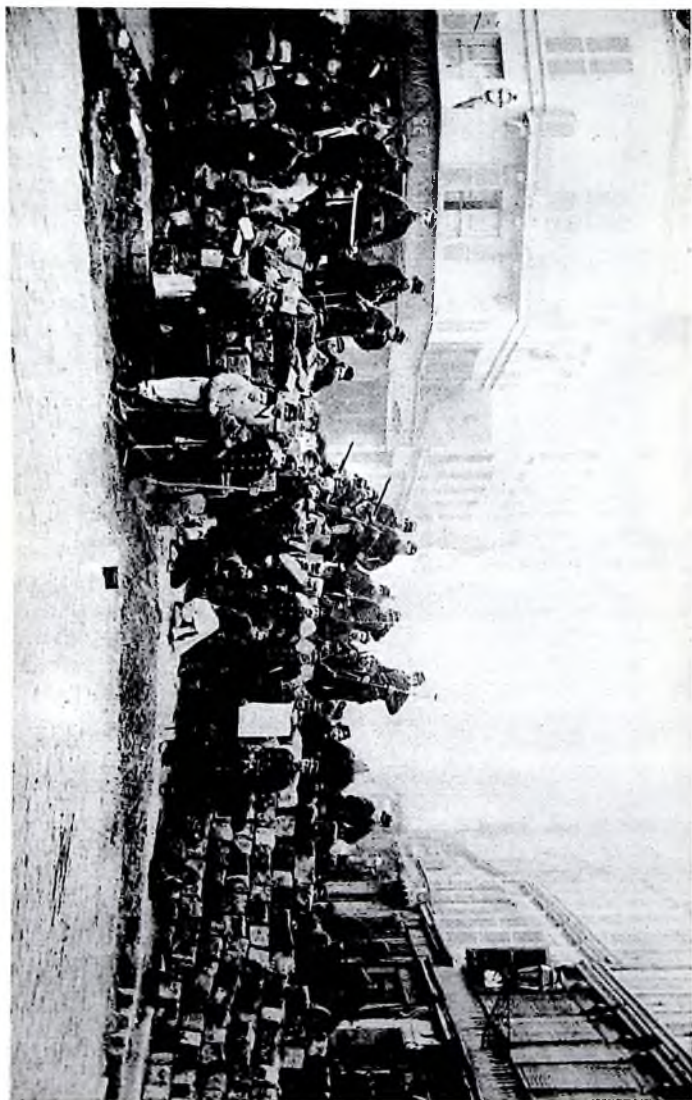
-*Matricule 2182*, Dauphin, Paris. Πρόλογος της Paule Lejeune.

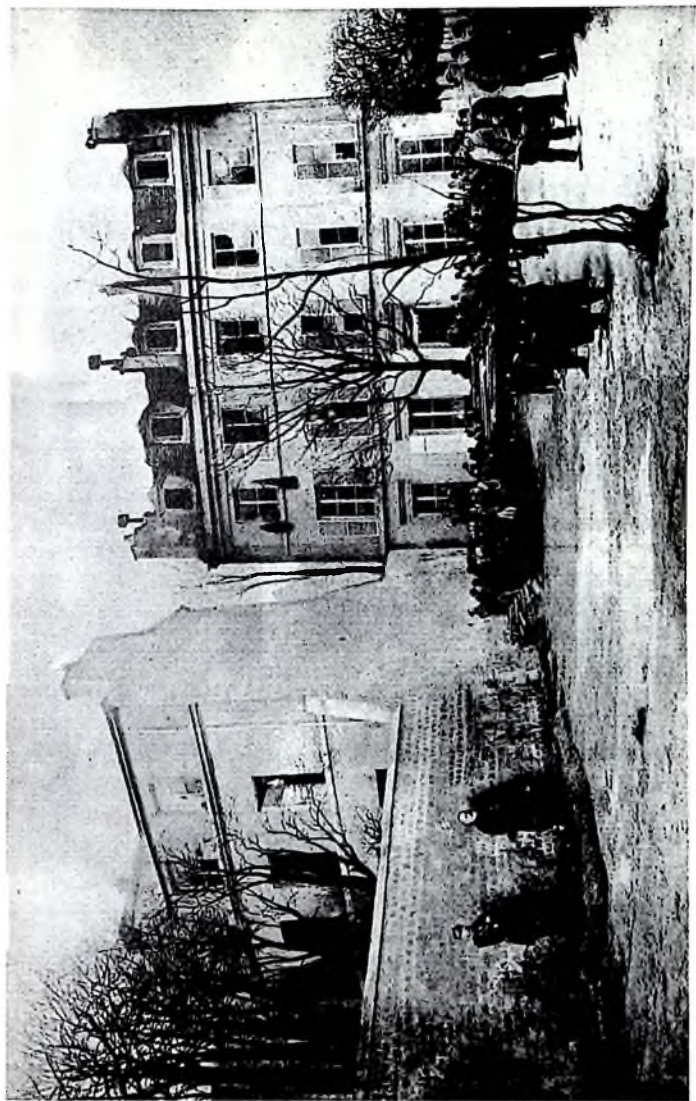
-*Avant la Commune, Œuvres posthumes*, Librairie Internationaliste, Alfortville 1905. Πρόλογος του Laurent Tailhade.

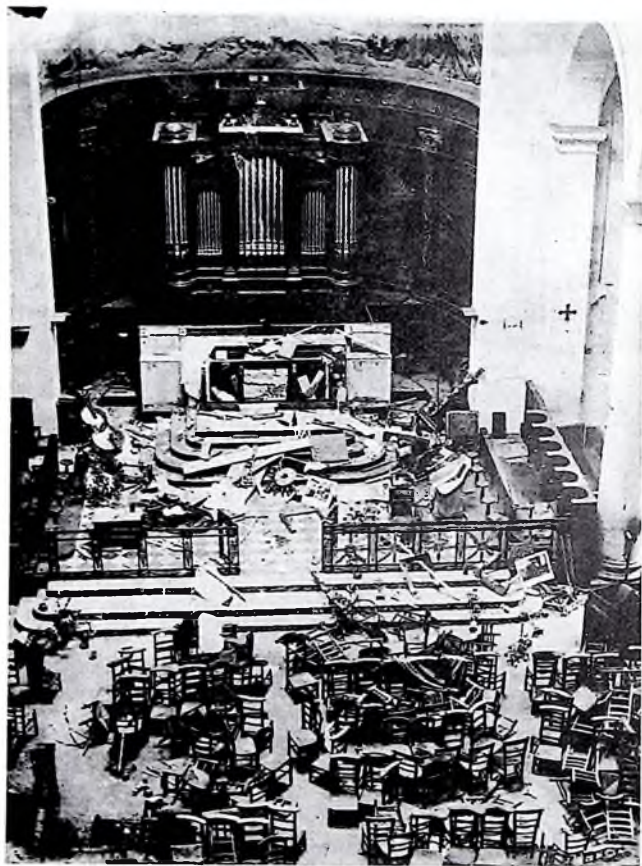
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

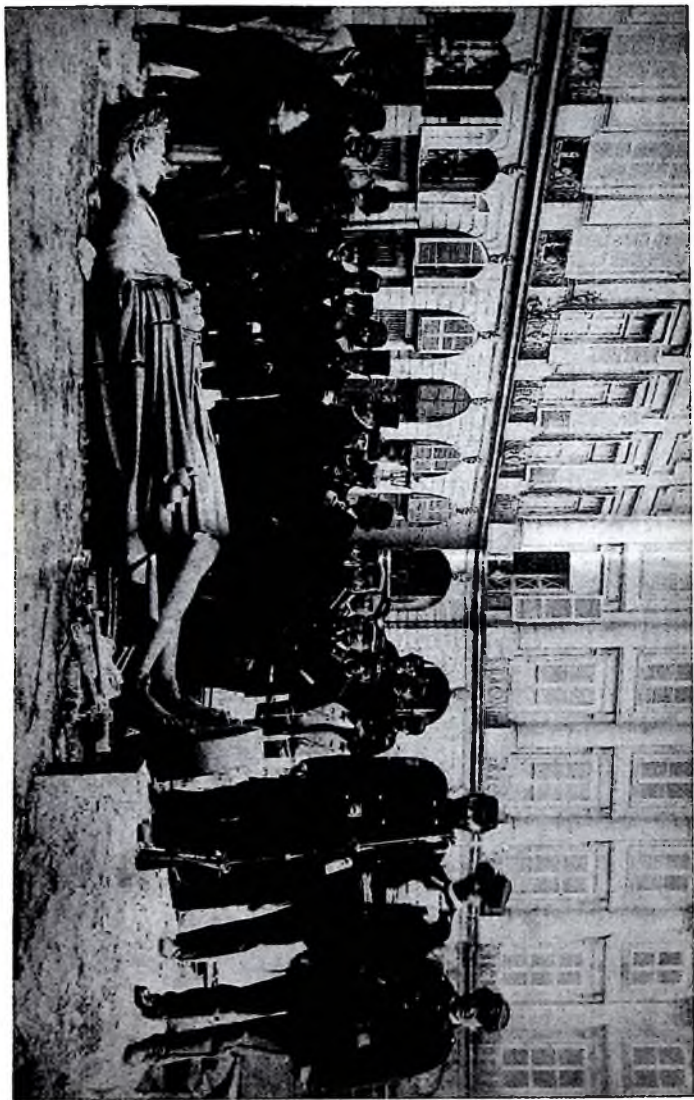

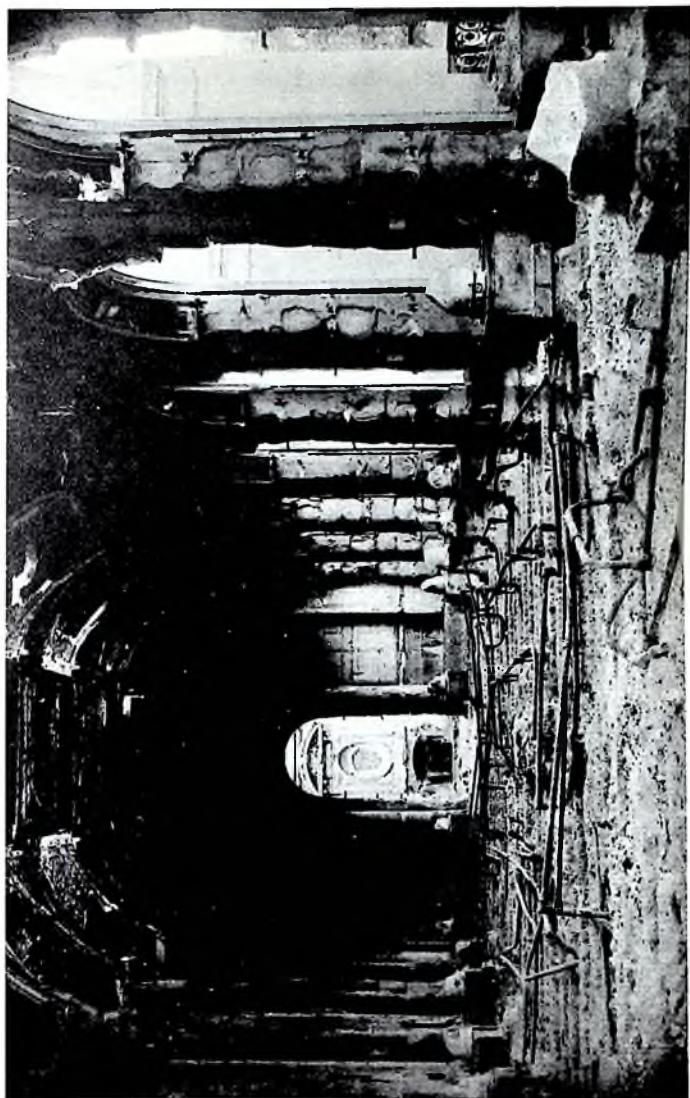

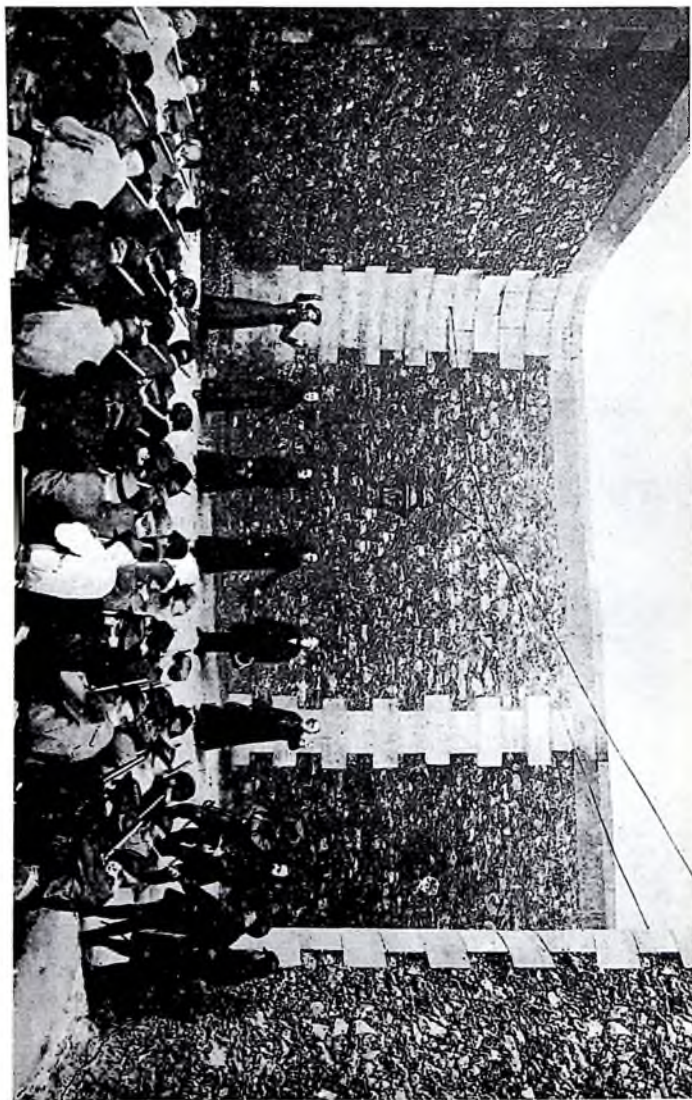

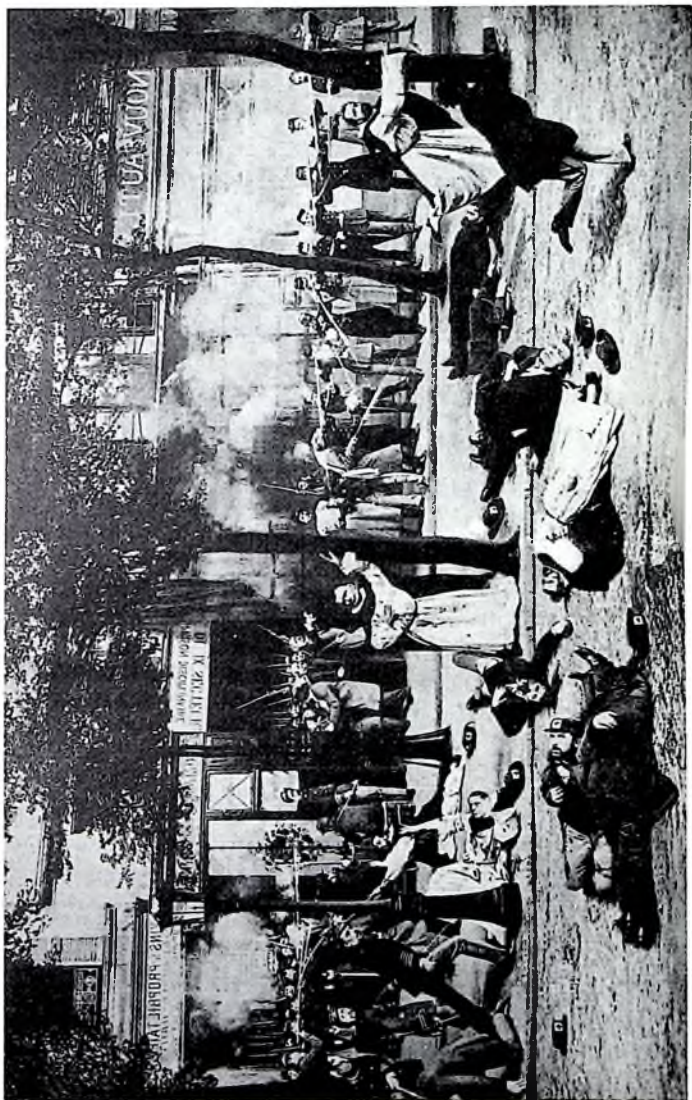

Σελ. 138

Louise Michel (1830-1905). Ανώνυμη φωτογραφία.

«Ανήκω ολόκληρη στην κοινωνική επανάσταση και δηλώνω ότι αποδέχομαι την ευθύνη των πράξεών μου... Αυτό που ζητώ από εσάς... είναι το στρατόπεδο του Satory, όπου βρίσκονται ήδη πεσμένα τα αδέρφια μας... Επειδή φαίνεται πως κάθε καρδιά που χτυπά για την ελευθερία, δεν δικαιούται τίποτε άλλο παρά μονάχα λίγο μολύβι, απαιτώ το μερίδιό μου. Αν με αφήσετε να ζήσω, δεν θα σταματήσω να φωνάζω εκδίκηση και θα καταγγέλλω, σε εκδίκηση των αδερφών μου, τους δολοφόνους της Επιτροπής Απονομής Χάριτος...» Στις κρίσεις της για το 6ο συμβούλιο πολέμου.

Σελ. 139

Franck (F.M.A. Gobinet de Villecholles). Το Saint-Cloud μετά τον πόλεμο

Η παρισινή Κομμούνια ξεκινά με την εξέγερση της 18ης Μάρτη 1871, όμως αυτό το γεγονός είχε προετοιμαστεί από τον πόλεμο κατά της Πρωσίας, την πολιορκία του Παρισιού και την ήττα. Ο λαός του Παρισιού αντιστάθηκε μέσα από δυο δυναμικές την προσωπική υπερηφάνεια και τη θέληση για πολιτική αλλαγή. Έχει την αίσθηση, απολύτως δικαιολογημένα, ότι έχει προδοθεί από μια κυβέρνηση που είχε συνθηκολογήσει με τον εχθρό ο οποίος εξελίσσεται σε μια μεγάλη κοινωνική αλλαγή. Ο πόλεμος προκάλεσε ερείπια, όπως εδώ στο Saint-Cloud τα οποία θα αποδοθούν, μαζί με άλλα, στα κακουργήματα της Κομμούνιας.

Σελ. 140

Οδόφραγμα της εισόδου της συνοικίας Temple, Μάρτιος 1871. Ανώνυμη φωτογραφία.

Ο Thiers με μια ενδεχόμενη απομάκρυνση του πυροβολικού, είχε θελήσει να τελειώνει με την παρισινή αντίσταση, γιατί ήξερε πολύ καλά τη συμβολική αξία αυτών των όπλων. Το εγχείρημα εξελίσσεται σε καταστροφή. Οι στρατιώτες αδελφοποιούνται παντού. Η κυβέρνηση συγκεντρωμένη στο υπουργείο εξωτερικών υποθέσεων, είχε από την αρχή πιστέψει στην επιτυχία του σχεδίου της, αλλά τα άσχημα νέα εξαπλώνονται. Δεκαέξι ώρες μετά, επικρατεί πανικός. Ο Thiers παίρνει το δρόμο για τις Βερσαλλίες υπό την συνοδεία χωροφυλάκων. Οι υπόλοιποι υπουργοί θεωρούν αυτήν τη φυγή ταπεινωτική: Θέλουν να οργανώσουν την αντίσταση με τους στρατιώτες που φυλούν το δημαρχείο. Ο στρατηγός Vigny δίνει τη διαταγή της εκκένωσης. Έτσι η κυβέρνηση θα αποσυρθεί στις Βερσαλλίες. Παρ' όλα αυτά, τα οδόφραγματα αποσύρονται σχεδόν από παντού. Δείχνουν την επιθυμία να αντισταθούν. Είναι αυτασχεδιασμένα. Αντιπροσωπεύουν τη λαϊκή οχύρωση στην καλύτερη μορφή της, αλλά αυτή τη μέρα, αποτελούν μέρος της «γιορτής», γιατί το Παρίσι ελευθερώθηκε σχεδόν χωρίς μάχη.

Σελ. 141

Eugène Appert. Εκτέλεση των στρατηγών Thomas και Lecomte, οδός Rosiers, Μονμάρτη, 18 Μαρτίου 1871.

Αυτή η φωτογραφία είναι μια ανακατασκευή ενάντια στην Κομμούνα, με βεβαιότητα μεταγενέστερη των γεγονότων. Ο στρατηγός Lecomte διοικούσε μια από τις ταξιαρχίες της μεραρχίας που διατάχθηκε να καταλάβει τη Μονμάρτη. Συνελήφθη γύρω στις εννέα η ώρα το πρωί. Ο στρατηγός Clément Thomas παρακολουθούσε τα γεγονότα, με πολιτικά ρούχα, κοντά στην πλατεία Pigalle. Τον αναγνώρισαν και τον συνέλαβαν. Του είχε αποδοθεί η φήμη ότι είχε διαπράξει τις σφαγές με ξιφολόγη των εξεγερμένων του 1848. Οδηγείται προς το ύψος της Μονμάρτης, κάτω από τις αποδοκιμασίες ενός πλήθους που φωνάζει «Σε θάνατο!». Εθνοφρουροί τον προστατεύουν και τον οδηγούν στο ταχυδρομείο, στην οδό Rosiers, όπου επίσης βρίσκεται ο Lecomte. Το πλήθος απαιτεί το θάνατο του Clément Thomas και επιτίθεται στο ταχυδρομείο. Ο Thomas αρπάζεται από το πλήθος, πετιέται έξω και τον γεμίζουν με σφαίρες. Τον σέρνουν μέχρι την βάση του παρακείμενου κήπου και συνεχίζουν να τον πυροβολούν. Ο Lecomte βγαίνει αξιοπρεπώς από το ταχυδρομείο. Κάποιος τον πυροβολεί και πέφτει. Τον σέρνουν στον ήπο και τον αποτελειώνουν.

Σελ. 142

Το εσωτερικό της εκκλησίας του Saint-Vincent-de-Paul, Μάιος 1871. Ανώνυμη φωτογραφία.

Ένα από τα πρώτα μέτρα της Κομμούνας ήταν να δηλωθεί η διάκριση εκκλησίας και πολιτείας και η κατάργηση του προϋπολογισμού των θρησκευτών. Ορισμένες εκκλησίες επιτάχθηκαν για να εξυπηρετήσουν ως χώροι συνελεύσεων συλλόγων, αλλά η θρησκευτική λατρεία δεν απαγορεύτηκε ποτέ. Οι χώροι ήταν σεβαστοί μέχρι τις μάχες της Ματωμένης Εβδομάδας.

Σελ. 143

Πλατεία Vendôme, πριν τις 16 Μαΐου 1871. Ανώνυμη φωτογραφία.

Το διάταγμα της κατεδάφισης της στήλης της πλατείας Vendôme εκδίδεται στις 11 Απριλίου: «Η παρισινή Κομμούνα, θεωρώντας ότι η αυτοκρατορική στήλη της πλατείας Vendôme είναι ένα μνημείο βαρβαρότητας, ένα σύμβολο βίαιης ισχύος και κίβδηλης δόξας, μια επιβεβαίωση του милитарισμού, μια άρνηση του παγκόσμιου δικαίου, μια μόνιμη προσβολή των νικητών απέναντι στους ηττημένους, μια διαρκής επίθεση σε μια από τις τρεις μεγάλες αρχές της γαλλικής Δημοκρατίας, την Αδελφότητα, δηλώνει: Άρθρο μοναδικό. Η στήλη της πλατείας Vendôme θα κατεδαφιστεί».

Σελ.144

Η πλατεία Vendôme, μετά τις 16 Μαΐου 1871. Ανώνυμη φωτογραφία.

Οι εργασίες συνεχίζονται μέχρι τις 17:30, ώρα κατά την οποία η στήλη πέφτει, ρίχνοντας το άγαλμα του Ναπολέοντα του 1ου, του οποίου το κεφάλι αποκολλήθηκε από την πρόσκρουση στο έδαφος.

Σελ. 145

J. Andrieu. Καταστροφές του πολέμου, το Συμβούλιο της Επικρατείας.

Εσωτερική άποψη του Μεγάλου Σαλονιού, εντελώς κατεστραμμένο.

Σελ. 146

Eugène Appert. Théophile Ferré 1845-1871.

Μαχητικός μπλανκιστής, ορίστηκε στρατηγός ασφαλείας κατά την διάρκεια της Κομμούνας. Καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στο Satoy στις 2 Σεπτεμβρίου 1871.

Σελ. 147

P. Emonts. Ερείπια του δικαστικού μεγάρου.

Στις 24 Μαΐου μετά τον εμπρησμό του δημαρχείου, τα δύο τελευταία σύμβολα του καθεστώς που πυρπολήθηκαν – υπό την εντολή του Ferré - ήταν το δικαστικό μέγαρο και η αστυνομική διεύθυνση.

Σελ. 148

Eugène Appert. Εκτέλεση των ομήρων στην φυλακή Roquette στις 24 Μαΐου 1871: Allard, Clerc, Ducoudray, Duguerry, Bonjean, και αρχιεπίσκοπος Darboy.

Αυτή η φωτογραφία είναι με σιγουριά μια ανακατασκευή που δημιουργήθηκε μετά την Κομμούνα, με έναν διπλό σκοπό προπαγανδιστικό και εμπορικό.

Σελ. 149

Eugène Appert. Σφαγή των Δομινικανών του Arcueil, οδός Ιταλίας 38, στις 25 Μαΐου 1871.

Πρόκειται περί κατασκευασμένης εικόνας για την εξυπηρέτηση της προπαγάνδας των Βερσαλλιών, γιατί η φωτογραφική τεχνολογία της εποχής δεν είχε τη δυνατότητα να απαθανάτσει κινούμενα είδωλα. Πέντε Δομινικανοί μοναχοί και εννέα εργαζόμενοι στη μονή τους, σκοτώθηκαν στο Arcueil την 25η Μαΐου. Είναι πιθανό αυτή η σφαγή να μην έγινε σκοπίμως. Τα θύματα τα οποία είχαν συλληφθεί στις 19 Μαΐου, βρισκόνταν εκεί μέχρι εκείνη την ημέρα, προστατευόμενα από τους στρατιώτες της Κομμούνας.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΓΡΑΦΗ ΤΟΥΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Καθώς δεν είμαστε όλοι γαλλόφωνοι, παραθέτουμε εδώ έναν σύντομο κατάλογο με όλα τα ονόματα των προσώπων που συναντούμε στις επιστολές και με τη μεταγραφή τους στα ελληνικά. Ωστόσο, ας μην ξεχνάμε ότι η σωστή προφορά πολλών ονομάτων δεν μπορεί να αποδοθεί πλήρως με ελληνικούς χαρακτήρες και συχνά η μεταγραφή μπορεί πράγματι να καταστήσει ορισμένα ονόματα πολύ δύσκολα αναγνωρίσιμα.

Acard, Ακάρ
Appert, Απέρ
Avronsart, Αβρονσάρ
Badingue, Μπαντίνγκ
Bail, Μπάιλ
Bail-Gobet, Μπάιλ-Γκομπέ
Barot, *Odysse*, Μπαρό Οντύς
Bastard, *Octave de*, Μπαστάρ Οκτάβ ντε
Batbie, Μπατμπί
Bigot, Μπιγκό
Blanqui, *Louis Auguste*, Μπλανκί Λουί Ογκύστ
Bourgeois, Μπουρζουά
Brideau, Μπριντώ
Briot, Μπριό
Callot, Καγιό
Cambronne, *Pierre*, Καμπρόν Πιέρ
Cartier, Καρτιέ
Caubert, Κωμπέρ
Céline, Σελίν
Cerf, *Marcel*, Σερφ Μαρσέλ
Cézanne, Σεζάν
Chantereine, *Félicie*, Σαντ(ε)ρέν Φελισί
Christ, Κριστ
Clemenceau, *Georges*, Κλεμανσώ Ζορζ
Clément, Κλεμάν
Collet, Κολέ
Comte, Κοντ
Corne, Κορν
Courbet, *Gustave*, Κουρμπέ Γκυστάβ
Dardelles, *Alexis*, Νταρντέλ Αλεξίς
Dauguet, Ντωγκέ
David, Νταβίντ

Degas, Ντεγκά
Delarouste, Ντελαπόρτ
Delécluze, Ντελεκλύζ
Deraisnes, Marie, Ντεραίν Μαρί
Dereame, Ντερέμ
Dereure, Ντερέρ
Desbordes, Lucien, Ντεμπόρντ Λυσιέν
Désirée, Ντεζιρέ
Didiot, Ντιντιό
Dijon, Ντιζόν
Diper, Ντιπέ
Dmitrieff, Elizabeth, Ντμτριέφ Ελιζαμπέτ
Drée, Marie, Ντρε Μαρί
Duchatel, Ντυσατέλ
Ducoudray, Ντυκουντρέ
Dupont, Jules, Ντυπόν Ζυλ
Durand, Marguerite, Ντυράν Μαργκερίτ
Euennée, Béatrice, Εβρέ Μπεατρίξ
Escofon, Εσκοφόν
Esquiros, Adèle, Εσκιρός Αντέλ
Esther, Εστέρ
Eudes, Εντ
Eugénie, Εζενί
Excoffon, Béatrix, Εξκοφόν Μπεατριξ
Favre, Jules, Φαβρ Ζυλ
Fernandez, Φερναντές
Ferré, Hippolyte, Φερέ Ιππολύτ
Ferré, Laurent, Φερέ Λωράν
Ferré, Marie, Φερέ Μαρί
Ferré, Théophile, Φερέ Τεοφίλ
Ferry, Jules, Φερύ Ζυλ
Folley, Φολέ
Fontaine, Φονταίν
France, Anatole, Φρανς Ανατόλ
Gaillard, Γκαγιάρ
Galès, Léon, Γκαλέ Λεόν
Galliffet, Γκαλιφέ
Gariano, Γκαριανό
Garoni, Γκαρονί
Gauthier, Xavière, Γκωτιέ Ξαβιέρ
Gers, Balbic, Ζερ Μπαλμπίκ
Gilquin, Mariani, Γκιλκέν Μαρριανί

Glingamer, Félicie, Γκλινγκαμέρ Φελισί
Gognat, Γκονιά
Goullé, Γκουλέ
Grousset, Pascal, Γκρουσέ Πασκάλ
Gueguen, Γκεγκέν
Hamel, Αμέλ
Hortense, Ορτάνς
Hugo, François-Victor, Ουγκό Φρανσουά-Βικτόρ
Hugo, Victor, Ουγκό Βικτόρ
Humbacher, Ουμπασέ
Jeanne, Ζαν
Jouenne, Ζουέν
Justine, Ζυστίν
Lacaze, François, Λακάζ Φρανσουά
Lal, de, Λαλ ντε
Lanfrey à Cosne, Λανφρέ α Κον
Laviolette, Λαβιολέτ
Lecompte, Λεκόντ
Lemoussu, Λεμουσού
Léo, André, Λεό Αντρέ
Leroy, Marie, Λερούα Μαρί
L'homme, Caroline, Λομ Καρολίν
Lindor, Λιντόρ
Lissagaray, Λισαγκαρέ
Louvet, Victorine, Λουβέ Βικτορίν
Lucie, Λυσί
Maillé, de, Μαγέ ντε
Manet, Μανέ
Marbel, Μαρμπέλ
Marchais, Joséphine, Μαρσέ Ζοζεφίν
Marchand, Μαρσάν
Maroteau, Gustave, Μαρωτώ Γκουστάβ
Martel, Μαρτέλ
Massé, Μασέ
Mémier, Μεμιέ
Mercereau, Μερσερώ
Méricourt, Théroigne de, Μερικούρ Τερουάν ντε
Merlin, Μερλέν
Merveilleux du Vignau, Μερβεγιέ ντυ Βινιάν
Merveilleux-Dunignau, Μερβεγιέ-Ντυβινιώ
Merveilleux-Dunignaux, Μερβεγιέ-Ντυβινιώ
Meurice, Ραυλ, Μερίς Πωλ

Michel, Louise, Μισέλ Λουίζ
Michel, Marianne, Μισέλ Μαριάν
Michelet, Μισ(ε)λέ
Millière, Jean-Baptiste, Μιλιέρ Ζαν-Μπατίστ
Monet, Μονέ
Montet, Μοντέ
Moussu, Marie-Jeanne, Μουσύ Μαρί-Ζαν
Mürger, Μυρζέ
Nesle, Νελ
Noël, Bernard, Νοέλ Μπερνάρ
Noir, Victor, Νουάρ Βικτόρ
Noro, Νορό
Olivier, Émile-Olivier, Ολιβιέ Εμίλ-Ολιβιέ
Paris, Παρί
Páris, Παρί
Peletereau de Villeneuve, Πελετερώ ντε Βιλνέβ
Peltereau de Villeneuve, Πελετερώ ντε Βιλνέβ
Peltereau-Villeneuve, Πελετερώ-Βιλνέβ
Piou, Πιού
Pissarro, Πισαρό
Planche, Fernand, Πλανς Φερνάρ
Rotin, Ποτέν
Roulain, Ρουλέν
Roulin, Ρουλέν
Prion, Πριόν
Quinsonnas, de, Κινσονά ντε
Quinsonnaz, Κινσονά
Ranvier, Ρανβιέ
Renaud, Ρενώ
Renoir, Ρενουάρ
Rétif, Elizabeth, Ρετίφ Ελιζαμπέτ
Rétiffe, Elizabeth, Ρετίφ Ελιζαμπέτ
Richier, Léon, Ρισιέ Λεόν
Richoux, Ρισού
Rimbaud, Arthur, Ρεμπώ Αρτύρ ή Αρθούρος
Rochefort, Ροσφόρ
Rosset, Ροσέλ
Rougerie, Jacques, Ρουζερί Ζακ
Sacaze, Σακάζ
Sand, Georges, Σαντ Ζορζ ή Σάνδη Γεωργία
Seriot, Σεριό
Simon, Jules, Σιμόν Ζυλ

Suetens, Léontine, Σουετέν Λεοντίν
Tailhand, Ταϊλάν
Tailhard, Ταϊλάρ
Tailhaud ή *Talhouet* ή *Talbane*, Ταϊλώ ή Ταλουέ ή Τολμπάν
Tanguy-Duchâtel, Τανγκύ-Ντυσατέλ
Taxis, Τεξίς
Thiers, Τιέρ ή Θιέρσοσ
Thomas, Clément, Τομά Κλεμάν
Thomas, Edith, Τομά Εντίτ
Tolain, Τολαίν
Torquemada, Τορκεμάδα
Trochu, Τροσού
Tropmann, Τροπμάν
Urbain, Raoul, Υρμπαιν Ραούλ
Vacquerie, Auguste, Βακερί Ωγκύστ
Vallès, Jules, Βαλέ Ζυλ
Varlin, Eugène, Βαρλέν Εζέν
Verlaine, Βερλαίν
Vermorel, Βερμορέλ
Veyssey, Βεϋσέ
Victorine, Βικτορίν
Violette, Βιολέτ
Voisin Félix, Βουαζάν Φελίξ
Vuillaume, Maxime, Βιγιώμ Μαξιμ
Wackan, Βακάν
Zola, Ζολά

se
chel
e
r

«Ωστόσο, είμαι ευτυχισμένη και αν τα θύματα δεν ήταν τόσα πολλά, η εποχή αυτή θα κουβαλούσε πολλά από εμάς..»

Θα σας έλεγα σχεδόν ότι οι στιγμές ευτυχίας βρίσκονται σε αναλογία με τον πόνο που βιώνουμε. Ελπίζω λοιπόν κι εμπιστοσύνη...»

Louise Michel

«Ανήκω ολόκληρη στην κοινωνική επανάσταση και δηλώνω ότι αποδέχομαι την ευθύνη των πράξεών μου... Αυτό που ζητώ από εσάς... είναι το στρατόπεδο του Satory όπου βρίσκονται ήδη πεσμένα τα αδέρφια μας... Επειδή φαίνεται πως κάθε καρδιά που χτυπά για την ελευθερία, δεν δικαιούται τίποτε άλλο παρά μονάχα λίγο μολύβι, απαιτώ το μερίδιό μου. Αν με αφήσετε να ζήσω, δεν θα σταματήσω να φωνάζω εκδίκηση και θα καταγγέλλω, σε εκδίκηση των αδερφών μου, τους δολοφόνους της Επιτροπής Απονομής Χάριτος...»

Louise Michel

"Αφήνω στο μέλλον τη φροντίδα της μνήμης και της εκδίκησής μου"

Théophile Ferré